

หนึ่ง **ชนชั้นกษัตริย์** ชนชั้นกษัตริย์นับเป็นชนชั้นสูงสุดและมีพัฒนาการที่น่าสนใจไม่น้อย กล่าวคือว่า ในช่วงที่ราชวงศ์เซี่ยและซางปกครองอยู่นั้นความเชื่อในเรื่องเทพเจ้าหรือ “ช่างตี” ได้ปรากฏขึ้นมาแล้ว “ช่างตี” คำนี้โดยทั่วไปจะหมายถึง เทพเจ้าผู้สูงศักดิ์หรือเทพเจ้าผู้อยู่เบื้องบน (Lord on High) แต่ในบางกรณีก็หมายถึง ผู้ปกครองสังคมมนุษย์ เพราะคำว่า “ตี” ในอีกความหมายหนึ่งหมายถึง จักรพรรดิ แต่ความหมายตามนัยนี้จะใช้กันในชั้นหลังจากที่เกิดระบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์แล้ว ดังนั้น ช่างตี ในยุคสมัยที่กำลังกล่าวถึงอยู่นี้ จึงน่าจะหมายถึง สิ่งที่อยู่เบื้องบนซึ่งมีอำนาจเหนือธรรมชาติ แต่สามารถใช้อำนาจนั้นลิขิตการดำเนินชีวิตของมนุษย์ ในแง่นี้ ช่างตี จึงมีฐานะทางความคิดที่เป็น “นามธรรม” อยู่ไม่น้อย นามธรรมดังกล่าวของ ช่างตี นี้เองที่ต่อมาถูกนำมาสัมพันธ์กับสิ่งที่อยู่เบื้องบนเหนือมนุษย์ขึ้นไป นั่นก็คือ ฟ้า หรือ สวรรค์ ที่เรียกว่า “เทียน”

ด้วยเหตุนี้ ผู้ซึ่งสามารถปกป้องชนเผ่าอันของตนให้ปลอดภัยจากการคุกคามของชนต่างชาติพันธุ์ก็ดี สามารถเข้าจัดการกับทรัพยากรธรรมชาติได้อย่างเหมาะสมก็ดี หรือสามารถบริหารการปกครองของชนเผ่าตนได้อย่างเป็นที่ยอมรับกันก็ดี ย่อมได้รับการยกย่องให้เป็นผู้นำเผ่าบนฐานของการเป็นตัวแทนของเทพเจ้าผู้สูงศักดิ์ไปด้วย ผู้นำในสมัยราชวงศ์ซางที่มีฐานการอธิบายที่ว่านี้ถูกเรียกว่า “หวาง”

คำว่า “หวาง” (หรือ “อ่อง” ในเสียงจีนแต้จิ๋ว) หมายถึง กษัตริย์ และเนื่องจาก หวาง มีความสัมพันธ์กับ ช่างตี ซึ่งมีความสัมพันธ์กับฟ้าหรือสวรรค์หรือ “เทียน” อีกชั้นหนึ่ง ดังนั้น เมื่อตกมาถึงสมัยของราชวงศ์โจว ผู้ที่เป็น หวาง ของราชวงศ์นี้จึงเปลี่ยนการอ้างอิงถึงที่มาของตนจากการเป็นตัวแทนของเทพเจ้าหรือ ช่างตี มาเป็นตัวแทนของฟ้าหรือสวรรค์หรือ เทียน ในที่สุดและนั่นก็คือที่มาของความคิดความเชื่อเกี่ยวกับ “อาณัติแห่งสวรรค์” หรือ “เทียนมิ่ง” (Mandate of Heaven) ซึ่งก็คือ การอ้างอิงอำนาจของกษัตริย์หรือ หวาง ว่าเป็นความชอบธรรมที่ได้รับมาจากฟ้าหรือสวรรค์ซึ่งไม่มีใครสามารถฝ่าฝืนได้ เช่นเดียวกัน เมื่อมี หวาง คนใหม่มาแทนที่คนเดิม คนใหม่นั้นก็สามารถอ้างอิงถึงที่มาเดียวกันนี้ให้เป็นความชอบธรรมแก่ตนได้เช่นกัน

แม้ว่าการอ้างอิงที่มาทางอำนาจของ หวาง เกี่ยวกับ “อาณัติแห่งสวรรค์” ดังกล่าวจะดูเป็น “นามธรรม” อยู่บ้างก็ตาม แต่กล่าวสำหรับในสมัยราชวงศ์ซางแล้ว กลับมีความหมายในเชิง “รูปธรรม” ที่ลึกซึ้งอยู่ไม่น้อย โดยเฉพาะรูปของอักษรภาพของคำๆ นี้ในรัชสมัยดังกล่าวเป็นภาพของบุรุษที่ยืนแยกขา “คร่อม” ลงบน “พื้นที่” และทำให้คำว่า “หวาง” มีความหมายว่า หัวหน้าเขตแดน⁶⁴ ซึ่งก็ตรงกับความเป็นจริงทางประวัติศาสตร์ที่ว่า ผู้ที่เป็น หวาง หรือ กษัตริย์นี้มีอำนาจที่แน่นอนของตนเหนือหัวหน้าเผ่าหรือชุมชนอื่นๆ อำนาจนี้สัมพันธ์กันอย่างแนบแน่นกับการจัดการทางเศรษฐกิจ โดยเฉพาะ “พื้นที่” หรือ “เขตแดน” ทางเกษตร และเป็นอำนาจที่สร้างขึ้นมาจากผ่านกองกำลังทางทหารที่เข้มแข็ง ด้วยเหตุนี้ อำนาจของกษัตริย์จึงถือเป็นสูงสุดโดยมีบรรดาหัวหน้าเผ่าต่างๆ เป็นขุนนางส่วนหนึ่ง อีกส่วนหนึ่งก็คือ ญาติวงศ์ของกษัตริย์นั่นเอง

นอกจากอำนาจหน้าที่ดังกล่าวแล้ว สิ่งที่เขาได้ไม่ได้และถือว่ามีความสำคัญยิ่งสำหรับผู้เป็นกษัตริย์ ก็คือ การเช่นบวงสรวงเทพเจ้าผู้อยู่เบื้องบนหรือ “เทียน” ในฐานะที่เป็นชนชั้นสูงสุด กษัตริย์จึงมีอำนาจหน้าที่โดยตรงในการติดต่อกับเทพเจ้าแต่เพียงผู้เดียว เพราะกษัตริย์ถูกถือเป็นผู้แทนของเทพเจ้าหรือผู้ที่เทพเจ้าส่งมาปกครองโลกแทนตน อาณาประชาราษฎร์ที่มีความทุกข์ยากเดือดร้อนอย่างไร ไม่มีสิทธิ์ที่จะติดต่อกับเทพเจ้า แต่สามารถนำความทุกข์ของตนมาร้องเรียนต่อกษัตริย์เพื่อให้กษัตริย์เป็นผู้ “สื่อ” ความทุกข์ไปยังเทพเจ้าอีกชั้นหนึ่ง คำตอบที่ได้รับกลับมาจาก “เทพเจ้า” ก็คือ สิ่ง “กษัตริย์” แสดงผลออกมาอย่างใดอย่างหนึ่งแก่อาณาประชาราษฎร์ กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือว่า สิ่งใดที่กษัตริย์ “ตรัส” ออกมา สิ่งนั้นก็คือ สิ่งที่เทพเจ้าประสงคนั้นเอง

จากความสัมพันธ์ระหว่างกษัตริย์กับเทพเจ้าหรือระหว่าง “หวาง” กับ “เทียน” นี้เอง ที่ชี้ให้เห็นว่า สังคมจีนนับแต่สมัยราชวงศ์ซางหรือโจว นั้น กษัตริย์ไม่เพียงจะมีอำนาจในทางการเมืองแต่เพียงสถานเดียวเท่านั้น หากในอีกทางหนึ่งยังมีอำนาจในทางความคิดความเชื่ออีกด้วย ความคิดความเชื่อที่ว่านี้ นอกจากจะหมายถึงความรู้ต่างๆ แล้ว ที่สำคัญยังหมายถึง บรรทัดฐานทางจริยธรรมอีกด้วย เพราะการที่กษัตริย์มีอำนาจหน้าที่ในการติดต่อกับเทพเจ้านั้น ในทางหนึ่งก็คือ การมีบทบาทที่คล้ายๆ กับศาสนายูดาห์ในคัมภีร์ไบเบิล บทบาทเช่นนี้เองที่เป็นจุดเริ่มต้นในระยะแรกๆ ที่ทำให้ศาสนาในสังคมจีนไม่สามารถตั้งเป็นสถาบันอิสระได้ในกาลต่อมา เพราะเห็นได้ชัดว่า “การเมือง” ได้เข้าไปมีบทบาทอยู่ใน “ศาสนา” มาตั้งแต่ต้นแล้วนั่นเอง ปรากฏการณ์นี้นับว่ามีความหมายและความสำคัญอย่างยิ่งยวดสำหรับพัฒนาการทางการเมืองของจีน⁶⁵ (ดังจะได้กล่าวต่อไปข้างหน้า)

บนฐานที่มอดังกล่าว ชนชั้นกษัตริย์จึงนับเป็นชนชั้นที่มีความสำคัญสูงสุด โดยตัวของผู้ที่จะเป็นกษัตริย์ได้นั้นหมายความว่า จะต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมในทางการปกครองและมีความสามารถในทางการทหารควบคู่กันไป ดังนั้น ผู้เป็นกษัตริย์ในวัฒนธรรมจีนจึงเป็นผู้ที่มีความรู้สูงไปด้วยในตัว โดยฐานที่วางนี้อยู่ในระดับที่สามารถทำให้หัวหน้าเผ่าของชุมชนหรือนครรัฐอื่นๆ ยอมรับได้อย่างเป็นรูปธรรม และเมื่อรวมการอ้างอิงความสัมพันธ์ของตนในฐานะผู้ได้รับมอบ “อาณัติแห่งสวรรค์” เข้าไปด้วย กษัตริย์จึงกลายเป็นชนชั้นที่ทรงความศักดิ์สิทธิ์อยู่ในตัว และกลายเป็นรากฐานทั้งในแง่สำนึกและพัฒนาการทางการเมืองของสังคมจีนในเวลาต่อมา

สอง ชนชั้นผู้ดี (The Gentry) ในห้วงสมัยราชวงศ์ซางนั้น ฐานะของชนชั้นผู้ดีไม่ปรากฏชัดเจนนัก หลักฐานเพียงแต่ชี้ให้เห็นว่า สังคมจีนได้พัฒนามาถึงขั้นที่ชุมชนต่างๆ ต่างกลายเป็นชนเผ่าที่มีการปกครองกันเองแล้ว ซึ่งหมายความว่า ชนแต่ละเผ่าจะมีหัวหน้าของตนอยู่และย่อมต้องมีกำลังรบเป็นของตนเองสำหรับป้องกันเผ่าหรือสำหรับบุกรุกเข้าตีเผ่าอื่นๆ สภาพเช่นนี้จึงหลีกเลี่ยงไม่ได้ในอันที่จะต้องมีการจัดการปกครองบรรดาเผ่าเหลยที่ซึ่งต่อมาจะกลายเป็นทาสแรงงาน และจัดการกับชาวนาที่ซึ่งจะเป็นพลังทางการผลิตที่สำคัญ การจัดการที่วุ่นวายนี้เองทำให้เกิดบรรดาขุนนางและหรือเจ้าที่ดินขึ้น

การเข้ามาแทนที่ราชวงศ์ซางของราชวงศ์โจวได้นำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงระบบระเบียบทางการปกครองตามมาด้วย กล่าวคือ ได้มีการกำหนดตำแหน่งขุนนางให้มียศศักดิ์สูงต่ำลดหลั่นกันไปตามลำดับโดยเริ่มที่ตำแหน่งกง โหว ปือ จื่อ และหนาน ขุนนางเหล่านี้มีที่ดินถือครองที่แน่นอนเป็นของตนเอง จำนวนหรือขนาดของที่ดินขึ้นอยู่กับยศศักดิ์ของตำแหน่งที่แต่ละคนดำรงอยู่ ระบบนี้ถูกเรียกในเวลาต่อมาว่า “เฟิงเจี้ยน” ซึ่งหมายถึง ระบบศักดินา (Feudalism) จากเหตุนี้จะเห็นได้ว่า ขุนนางจีนจึงมีฐานะพร้อมกัน 2 ฐานะไปในเวลาพร้อมกัน คือ ฐานะหนึ่งเป็นฐานะของผู้บริหารหรือขุนนางข้าราชการซึ่งจะต้องอาศัยความรู้ความสามารถ และอีกฐานะหนึ่ง เป็นผู้ถือครองที่ดินหรือเป็นเจ้าของที่ดิน จากฐานะเช่นนี้ได้กลายเป็นพัฒนาการระยะต้นๆ ที่จะได้ทำให้ชนชั้นนี้เป็นที่เรียกกันในเวลาต่อมา (เมื่อจีนเข้าสู่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เต็มรูปแบบแล้ว) ว่า “ชนชั้นผู้ดี” (เชินซื่อ)

เนื่องจากผู้ติดตามตำแหน่งดังกล่าวในสมัยราชวงศ์โจวเป็นชนชั้นที่มีภูมิหลังเป็นหัวหน้าเผ่าหรือผู้ครองนครรัฐมาก่อน ดังนั้น ยศศักดิ์ในแต่ละตำแหน่งจึงขึ้นอยู่กับขนาดของชุมชนเผ่าหนึ่งๆ หรือนครรัฐหนึ่งๆ ว่ามีขนาดและความสำคัญมากน้อยเพียงใด ชุมชนเผ่าหรือนครรัฐที่มีขนาดใหญ่หรือความสำคัญนั้น ผู้เป็นหัวหน้าเผ่าหรือผู้ปกครองนครรัฐจะมีตำแหน่งกงเป็นตำแหน่งสูงสุด ที่มีขนาดหรือความสำคัญลดลงมาก็จะได้รับตำแหน่งที่ลดหลั่นกันลงมาตามลำดับ

ด้วยเหตุนี้ ชุมชนเผ่าหรือนครรัฐจึงมีฐานะไม่ต่างกับ “เมือง” ที่เป็นประเทศราชนั่นเอง เมื่อเป็นเช่นนี้ จึงจำเป็นอยู่เองที่กษัตริย์ราชวงศ์โจวจะพึงไม่ไว้วางใจเมืองประเทศราชเหล่านี้ว่า อาจมีโอกาสแข็งเมืองขึ้นมาได้ กษัตริย์จึงส่งขุนนาง (ซึ่งก็คือผู้ดีนั่นเอง) จากส่วนกลางไปประจำตามหัวเมืองเหล่านี้ เมืองที่มีความสำคัญจะมีขุนนางประจำ 3 คน ที่ๆ มีความสำคัญลดลงจะมีขุนนางลดลงไปทั้งจำนวนและที่มา (คือมีที่มาจากการแต่งตั้งโดยขุนนาง ไม่ใช่โดยกษัตริย์) แต่กระนั้นก็ตาม การควบคุมโดยวิธีนี้ไม่ได้หมายความว่า เมืองประเทศราชเหล่านี้จะปราศจากกองกำลังทหารเป็นของตนเอง เป็นอยู่แต่ว่ากองกำลังทหารที่มีนั้นจะถูกจำกัดจำนวนไม่ให้มีเกินกว่าที่ส่วนกลางกำหนดมาให้ และจะมากน้อยหรือมีขนาดเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับฐานะความสำคัญของเมืองประเทศราชนั้นๆ⁶⁶ เช่นเดียวกับการถือศักดินา (แบบจีน) และขอบเขตอำนาจทางการเมืองดังที่กล่าวไปแล้วนั่นเอง

ภาวะเช่นนี้ในด้านหนึ่งจึงเท่ากับสะท้อนว่า อำนาจของผู้ที่เป็นกษัตริย์นั้น จะต้องได้รับการยอมรับจากพวกผู้ดีต่างๆ เป็นพื้นฐานสำคัญที่ขาดไม่ได้ และเช่นเดียวกันที่ว่า ผู้ที่เป็นผู้ดีย่อมต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถในทางศิลปศาสตร์ประกอบเป็นคุณสมบัติสำคัญอยู่ด้วยหาไม่แล้ว คงไม่เป็นเงื่อนไขให้กษัตริย์คิดสร้างนโยบายหรือวิธีการป้องกันเสถียรภาพของราชวงศ์ดังที่ได้กล่าวไปแล้ว

นอกจากนี้ การถือครองที่ดินยังเป็นพื้นฐานผลประโยชน์ที่สำคัญของชนชั้นผู้ดีอีกด้วย โดยเฉพาะที่ดินที่สัมพันธ์กับการผลิตทางด้านเกษตรกรรมที่เป็นฐานทางเศรษฐกิจที่สำคัญของจีนมาโดยตลอด ด้วยเหตุนี้ ชนชั้นผู้ดีจึงมีฐานะความสำคัญไม่น้อย เพราะในด้านหนึ่งอาจจะเป็น

ขุนนางหรือเจ้าที่ดินอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้ ในขณะที่เดียวกันก็อาจเป็นทั้งสองอย่างก็ได้ในเวลาเดียวกัน แต่คุณสมบัติที่มักจะขาดไม่ได้ก็คือ การเป็นผู้ที่มีการศึกษาสูง⁶⁷ จะเห็นได้ว่า ผู้ดีจะเป็นชนชั้นที่อยู่ระหว่างกลางชนชั้นกษัตริย์กับชนชั้นชาวนา ฉะนั้น ชนชั้นผู้ดีจึงมีความสำคัญต่อการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองไปด้วย กล่าวเฉพาะราชวงศ์โจวแล้ว ชนชั้นผู้ดีจากที่กล่าวมานี้เป็นเพียงจุดเริ่มที่จะนำความสำคัญมาให้แก่ชนชั้นน้อยอย่างนัยสำคัญ โดยเฉพาะต่อพัฒนาการทางการเมืองของจีนเองในเวลาต่อมา

สิ่งที่เป็นลักษณะพิเศษอีกประการหนึ่งของชนชั้นผู้ดียังมีอยู่อีกว่า เป็นชนชั้นที่สามารถสืบทอดอำนาจให้อยู่ในวงศ์ตระกูลหรือ “แซ่” ของตนได้อย่างต่อเนื่อง ยกเว้นเสียแต่ว่าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างใดอย่างหนึ่งขึ้นมา (เช่น สมาชิกในตระกูลทำให้ล่มสลาย หรือถูกประหารชีวิตทั้งตระกูลจากชนชั้นปกครอง เป็นต้น) การสืบทอดในลักษณะที่ว่านี้ด้วยระยะเวลาที่ยาวนานจะทำให้ตระกูลของผู้ดีขยายตัวด้วยจำนวนสมาชิกที่มากมาย และกลายเป็นกำลังหลักที่สำคัญให้แก่วงศ์ตระกูลต่อไป และภายใต้สัมพันธภาพที่มีกับชาวนานั่นเอง ที่ทำให้การขยายตัวดังกล่าวส่งผลให้แต่ละตระกูลมีอำนาจต่อรองทางการเมืองที่สูงตามไปด้วย อำนาจต่อรองที่ว่านี้เอง ที่เป็นที่มาส่วนหนึ่งของการสถาปนาหรือปราบดาภิเษกตนเป็นราชวงศ์หนึ่งขึ้นมา

สาม ชนชั้นชาวนา การที่การผลิตภาคเกษตรเป็นเส้นเลือดใหญ่ทางเศรษฐกิจในขณะนั้น ชาวนา หรือ “หนง” (หมายถึง การเกษตร ในที่นี้หมายถึงผู้ทำการเกษตรหรือชาวนานั่นเอง) จึงกลายเป็นชนชั้นที่สำคัญไปอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ชาวนาทำการผลิตบนที่ดินที่เกิดจากการถือครองของขุนนาง ทั้งนี้โดยขุนนางจะยกที่ดินของตนให้อยู่ในการดูแลของผู้ที่ติดตามตนอีกชั้นหนึ่ง ผู้ติดตามเหล่านี้ตอบแทนขุนนางด้วยการรับราชการสนองงานแก่ขุนนาง หรือเป็นทหารในยามที่มีศึก คนกลุ่มนี้ในด้านหนึ่งจึงเป็นขุนนางหรือข้าราชการระดับล่างนั่นเอง การดูแลที่ดินให้แก่ขุนนางที่ดินชั้นต่อนี้เป็นไปโดยการแบ่งสรรที่ดินให้ชาวนาได้ทำการผลิต วิธีการก็คือ ที่ดินจะถูกแบ่งเป็น 9 แปลง โดยมีแถวละ 3 แปลง ภายใต้การแบ่งเช่นนี้ จะมีที่ดินอยู่ 1 แปลงตั้งอยู่ตรงใจกลาง แล้วถูกล้อมรอบด้วยที่ดินอีก 8 แปลง ชาวนาจะทำการผลิตใน 8 แปลงนี้ ส่วนแปลงที่ 9 อันเป็นแปลงใจกลางนั้น ชาวนาใน 8 แปลงจะร่วมกันผลิตเพื่อเป็นบรรณาการหรือ “จิมก้อง” ให้แก่กษัตริย์⁶⁸ บรรณาการที่ว่านี้แม้ในด้านหนึ่งจะดูไม่ต่างกับภาษีที่ชาวนาพึงจ่ายเท่านั้น หากที่สำคัญยังสะท้อนให้เห็นถึงลักษณะสัมพันธภาพทางอำนาจที่แนบแน่นระหว่างชาวนากับขุนนางไปด้วยในตัว กล่าวคือ ชนชั้นชาวนานั้นไม่ได้เป็นผู้ผลิตอย่างเป็นเอกเทศ หากยังผูกติดหรือขึ้นต่อชนชั้นขุนนางอีกด้วย

ด้วยเหตุนี้ ชาวนาจึงไม่ได้ทำการผลิตในภาคเกษตรแต่เพียงอย่างเดียว หากยังต้องผลิตสิ่งอื่นๆ ให้แก่ชนชั้นขุนนางอีกด้วย และบางกรณียังหมายถึงการถูกเกณฑ์เป็นทหารให้แก่ขุนนางเมื่อมีศึกด้วยเช่นกัน จะเห็นได้ว่า การเปลี่ยนแปลงใดๆ ของชนชั้นขุนนางนั้น ย่อมต้องส่งผลกระทบต่อชนชั้นชาวนาไปด้วย ในขณะที่เดียวกัน การที่ชาวนายังต้องผลิตสิ่งอื่นๆ ให้แก่ขุนนางด้วยนั้น ในด้านหนึ่งจึงนำไปสู่การเกิดกลุ่มคนที่มีอาชีพที่ไม่เกี่ยวกับการเกษตรโดยตรงตามมาด้วย เช่น ช่างหัตถกรรมหรือช่างฝีมือต่างๆ หรือที่เรียกกันว่า “กง” (หมายถึง งาน ในที่นี้หมายถึงงาน

ที่ต้องใช้ความรู้เฉพาะซึ่งก็คือ งานช่างหรืองานหัตถกรรมนั่นเอง) ที่ต่างล้วนมีภูมิหลังที่มาจากชาวนามาก่อนนั่นเอง

ถึงตรงนี้ก็จะได้เห็นได้ต่อไปว่า ชาวนาจีนก็คืออาณาประชาราษฎร์จีนทั้งปวง และในฐานะอาณาประชาราษฎร์ สิ่งที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันห่างไกลระหว่างชาวนากับกษัตริย์เมื่อเปรียบเทียบกับขุนนางแล้ว จึงไม่ใช่อะไรอื่น หากแต่คือ การเชนบวงสรวงต่อเทพเจ้า ซึ่งชาวนาหรืออาณาประชาราษฎร์ไม่สิทธิ์หรืออำนาจหน้าที่ที่จะทำเช่นนั้นได้ นอกจากจะให้กษัตริย์เป็นตัวแทนดังได้กล่าวไปแล้ว สิ่งที่เชนบวงสรวงได้จึงกลายเป็นเทพเจ้าชั้นบริวารหรือดวงวิญญาณของบรรพชนผู้ล่วงลับไปแล้ว ซึ่งโดยทั่วไปมักจะเชื่อกันว่าสิงสถิตอยู่บนสรวงสวรรค์ และแน่นอนว่าย่อมไม่ใช่ดวงวิญญาณที่มีอยู่เพียงดวงเดียว หากแต่คือ เป็นผลิตผลของบรรพชนผู้ล่วงลับไปรุ่นแล้วรุ่นเล่า จากความเชื่อเช่นนี้เอง ที่ทำให้ชาวนาในฐานะอาณาประชาราษฎร์จีนจึงมี “เทวาลัย” หรือศาลบรรพชนเฉพาะตระกูลของตนไว้บูชา และเมื่อเวลาผ่านไปก็ได้กลายเป็นศาสนาประจำตระกูลไป ความยั่งยืนของวงศ์ตระกูลที่ตั้งอยู่บนความสำเร็จหรือชื่อเสียงเกียรติคุณใดๆ ที่ชนแต่ละรุ่นสร้างขึ้นจึงมีความสำคัญต่อ “โลกนี้” มากกว่าที่จะทำให้เกิดไปถึง “โลกหน้า” เพราะนั่นเป็นสิ่งที่สามารถสัมผัสได้และดำรงอยู่อย่างเป็นอมตะอย่างแท้จริง⁶⁹ ความคิดความเชื่อที่สัมพันธ์กับชนชั้นชาวนานี้เองที่เป็นอีกภาพหนึ่งซึ่งชี้ให้เห็นถึงสถานะของ “ศาสนา” ที่อยู่ใต้โครงสร้าง “การเมือง” ในพัฒนาการประวัติศาสตร์ของจีน อันไม่ต่างกับบทบาทที่กษัตริย์มีอยู่

นอกจากชนชั้นหลักทั้งสามแล้ว ชนชั้นทาสยังเป็นอีกชนชั้นหนึ่งที่ปรากฏขึ้นมาตั้งแต่ก่อนราชวงศ์โจวแล้ว แต่กระนั้นก็ไม่อาจหาข้อสรุปที่ชัดเจนเกี่ยวกับชนชั้นนี้ได้ โดยเฉพาะกับฐานะทางสังคมที่ทราบแต่เพียงว่า ทาสมีฐานะไม่ต่างกับสิ่งของเครื่องใช้ที่สุดแต่นายทาสจะเลือกใช้ มีฐานะที่ไม่ต่างกับคนรับใช้ภายในบ้าน แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่ปรากฏชัดเจนว่า ทาสเป็นกำลังในการผลิตหรือไม่⁷⁰ การที่ทาสมีฐานะเช่นที่ว่านี้ก็เพราะภูมิหลังของทาสเอง ที่โดยมากแล้วมักจะเป็นเชลยที่ถูกจับได้ในยามสงคราม โดยจำนวนไม่น้อยและมีอยู่บ่อยครั้งที่เชลยเหล่านี้ก็คือ ชนชาติพันธุ์ต่างๆ ที่พยายามเข้าคุกคามจีน (ที่มีมาตลอดทุกยุคทุกสมัย) กล่าวสำหรับเชลยศึกที่เป็นพวกฮั่นแล้วย่อมมีทางเลือกที่จะเข้าสวามิภักดิ์กับผู้ปกครองคนใหม่ ในขณะที่ถ้าหากเป็นชนชาติพันธุ์แล้ว ทางเลือกจะมีน้อย เพราะมีฐานะของการเป็น “คนป่าเถื่อน” ตามสายตาของพวกฮั่นคอยค้ำคองอยู่ ฉะนั้น เมื่อเชลยศึกคนใด (ไม่ว่าจะเป็นพวกฮั่นหรือชนชาติพันธุ์ก็ตาม) เมื่อจะต้องกลายเป็นทาสไม่ว่าด้วยเหตุผลใด ฐานะทาสนั้นก็จะถูกจำกัดให้มีบทบาทหรือหน้าที่เฉพาะบางประการที่อยู่นอกเหนือหน้าที่ของชนชั้นหลักทั้งสาม และทาสผู้มีหน้าที่นั้นๆ จะถูกกีดกันไม่ให้ก้าวขึ้นมาอำนาจทางการเมืองได้อย่างปกติ

ควรกล่าวด้วยว่า ความคิดเกี่ยวกับการห้ามบุคคลบางประเภทขึ้นมาใช้อำนาจทางการเมืองนั้นเป็นเพียงระยะเริ่มต้นเท่านั้น และจะปรากฏชัดเจนเป็นลำดับเมื่อจีนเข้าสู่ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปแล้ว และพอถึงเวลานั้น เกณฑ์ในการกำหนดก็ชวนให้พิศวงไม่น้อย กล่าวคือ เมื่อกาลล่วงเลยเข้าสู่ยุคสมบูรณาญาสิทธิราชย์ไปแล้ว หน้าที่เหล่านี้ก็มีความชัดเจนจน

สามารถแบ่งในเชิงอาชีพได้ 5 ประเภทด้วยกันคือ คนตีเครื่องเหล็กต่างๆ คนหาหินในทางขั้วร้อง คนเป็นไส้หูโกนผม (ไส้หู เป็นคำในเสียงจีนแต้จิ๋ว จีนกลางออกเสียงว่า “ซือหู” หมายถึงคนรับจ้างหรือช่างที่ทำงานระดับล่างของสังคม) คนทำยาพิษขาย และคนหามเกี้ยว โดยคนทั้งห้าประเภทนี้ถึงแม้จะร่ำรวยสักปานใดก็ตาม ก็ห้ามยกขึ้นมาเป็นใหญ่ และห้ามแม้แต่มิให้สอบคัดเลือกเป็นข้าราชการหรือขุนนาง⁷¹ จะเห็นได้ว่า หน้าที่ที่พิจารณาผ่านอาชีพทั้งห้านี้ หากไม่ใช่อาชีพที่อาจจะเป็นอันตรายต่อผู้ปกครองเอง (เช่น ตีเครื่องเหล็กเพื่อทำอาวุธหรืออื่นๆ และทำยาพิษ) แล้ว ก็จะเป็นอาชีพที่ไม่ต้องใช้ความรู้สูง (เช่น ไส้หูโกนผมที่เร่ร่อนไปเรื่อยๆ คนหาหินในทางขั้วร้อง และคนหามเกี้ยว) อย่างไรก็ตาม ผู้มีอาชีพดังกล่าวนี้ไม่ได้หมายความว่าจะถูกตั้งข้อรังเกียจในการคบหาจากสังคมไปด้วย

ผู้ที่ถูกตั้งข้อรังเกียจจริงๆ นั้นก็คือ กลุ่มคนที่ถูกประทับตราว่าเป็น “คนทราม” หรือ “เสียเหญิน” (mean people) อันหมายถึง ผู้มีพฤติกรรมหรืออาชีพอันเป็นที่รังเกียจของสังคม ซึ่งนอกจากจะหมายถึงผู้มีพฤติกรรมที่ชั่วร้ายแล้ว ยังรวมถึงหญิงโสเภณีที่ไม่ได้ให้บริการทางเพศอีกด้วย หญิงโสเภณีประเภทนี้เป็นหญิงที่ให้ความบันเทิงแก่บุรุษในด้านต่างๆ เช่น ดนตรี กลอน แต่งกวี เขียนภาพ ร่ายรำ ร้องเพลง เล่นดนตรี ฯลฯ อันถือได้ว่า หญิงที่สามารถทำเช่นนี้ได้ย่อมต้องมีความรู้ยังไม่น้อย แต่กระนั้น ก็ถูกจัดให้เป็น “คนทราม” ที่ไม่อาจขึ้นมามีอำนาจทางการเมืองได้ไม่ว่าในกรณีใดๆ และถูกปฏิเสธการเข้ากลุ่มกับสังคมอื่นๆ นอกจากคบหาอยู่แต่เฉพาะกลุ่มของตัวเอง กล่าวสำหรับคนนอกกลุ่มแล้วถึงกับมีบทลงโทษสำหรับผู้มีความรู้สูงกว่าระดับบัณฑิต (ชีวไฉ) ขึ้นไปที่ลงไปเกลือกกลั้วกับ “คนทราม” อีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ชนชั้นหลักทั้งสามชนชั้นดังกล่าวที่เริ่มเป็นระบบขึ้นในสมัยราชวงศ์โจวนี้ก็ว่าได้เป็นที่ยอมรับและอยู่สืบกันมาอย่างมีเสถียรภาพนานนับหลายร้อยปี เหตุผลสำคัญประการหนึ่งของเสถียรภาพที่ยาวนานนี้มาจากความคิดทางการเมืองของชนชั้นกษัตริย์และชนชั้นผู้ดีในบางสมัย ที่ได้ค่อยๆ พัฒนาเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นเรื่อยๆ จนแม้เมื่อราชวงศ์นี้สูญเสียเสถียรภาพไปแล้ว ข้อดีจากการเปลี่ยนแปลงดังกล่าวยังได้กลายเป็นมาตรฐานของสังคมอุดมคติที่นักปราชญ์สมัยหลังใช้อ้างอิงอยู่เสมอ

อย่างไรก็ตาม สาเหตุหลักของการเปลี่ยนแปลงที่พอสรุปได้ในเบื้องต้นสำหรับยุคสมัยนี้ก็คือ ความคิดเกี่ยวกับ “จักรวรรดิ” หรือความเป็นอาณาจักรได้ปรากฏปรอยที่ชัดเจนขึ้นมาบ้างแล้วในสังคมจีนขณะนั้น ความคิดนี้เกิดขึ้นท่ามกลางการมีกษัตริย์ผู้ทรงอำนาจปกครองเพียงหนึ่งเดียว แต่อยู่ภายใต้การยอมรับของผู้ปกครองนครรัฐต่างๆ ที่ควบคุมการขับเคลื่อนพลังทางเศรษฐกิจที่สำคัญของสังคม

ภายใต้สัมพันธภาพทางอำนาจระหว่างกษัตริย์ ผู้ดี และชาวนาดังกล่าว สิ่งที่ยังคงความสำคัญยิ่งประการหนึ่งก็คือ ระบบพิธีกรรม ที่ซึ่งในยุคที่ราชวงศ์โจวกำลังรุ่งเรืองนั้น ระบบพิธีกรรมได้ถูกเปลี่ยนแปลงไปในทางที่มีเหตุผลและมีการรองรับด้วยมโนธรรมสำนึกมากขึ้น เช่น จากเดิมที่การเซ่นสังเวยที่จะต้องฆ่าสัตว์เป็นจำนวนนับร้อยนับพัน ก็เปลี่ยนมาเหลือเพียง 3-4 ตัว หรือจากเดิมที่เคยฆ่าคนฝังไปพร้อมกับศพของกษัตริย์เพื่อให้เป็นบริวารรับใช้ต่อไปที่สรวง

สวรรค์เป็นจำนวนนับร้อยนับพัน ก็กลายมาเป็นการฝังหุ่นมนุษย์แทน เป็นต้น⁷² สิ่งที่ไม่เปลี่ยนแปลงสำหรับระบบพิธีกรรมก็คือ การยังคงฐานะที่เป็นเสมือนสื่อกลางของระบบสัมพันธ์ภาพดังกล่าว ที่ช่วยเชื่อมโยงสายสัมพันธ์ระหว่างชนชั้นทั้งสามให้เกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ และการเป็นพื้นฐานความเชื่อที่ทำให้พิธีกรรมสามารถสืบสานต่อมาได้อีกนานนับพันปีอย่างมีนัยสำคัญ

แต่ก็เช่นเดียวกับสองราชวงศ์ก่อนหน้านี้ ที่ในบั้นปลายของราชวงศ์โจวต้องถึงกาลเสื่อมถอยลง ความเสื่อมถอยเริ่มในราวรัชกาลที่ 10 ที่กลายเป็นกษัตริย์ทรราช หลังจากนั้นแม้ถูกคั่นด้วยการสำเร็จราชการของขุนนางผู้ดี แต่ก็ไม่นานนัก และนับจากรัชกาลที่ 13 เรื่อยมา ราชวงศ์โจวก็เสื่อมถอยลงจนยากที่ฟื้นฟูให้กลับสู่วันคืนเก่าๆ ได้อีกต่อไป ในรัชกาลที่ 13 นี้เอง ที่ได้มีการย้ายเมืองหลวงจากก่าวจิงที่อยู่ทางตะวันตกไปยังเมืองลั่วอี้ที่อยู่ทางตะวันออก ด้วยเหตุนี้ จึงมีการแบ่งราชวงศ์โจวออกเป็น 2 ยุคตามทิศทางที่ตั้งของเมืองหลวง คือ โจวตะวันตก (1122-771 ปีก่อน ค.ศ.) และโจวตะวันออก (771-221 ปีก่อน ค.ศ.)

ข. จินวิถิในยุคชองจื้อ

ความเสื่อมถอยของราชวงศ์โจวเกิดขึ้นในยุค “โจวตะวันออก” โดยประวัติศาสตร์จะแบ่งอธิบายความเสื่อมถอยของยุคนี้ออกเป็น 2 ยุคย่อยซึ่งเป็นที่รู้จักกันดี ยุคหนึ่งคือ “ยุคสันตสาร์ท” หรือ “ชุนชิว” (Spring and Autumn Period, ชุน หมายถึง ฤดูใบไม้ผลิ, ชิว หมายถึง ฤดูใบไม้ร่วง) อยู่ในช่วงระหว่าง 228 ปีก่อน พ.ศ. ถึง พ.ศ.62 (771-481 ปีก่อน ค.ศ.) อีกยุคหนึ่งคือ “ยุครัฐศึก” หรือ “จ้านกั๋ว” (Warring State Period, จ้าน หมายถึง สงคราม, กั๋ว หมายถึง อาณาจักร รัฐ ประเทศ) อยู่ในระหว่าง พ.ศ.140-322 (403-221 ปีก่อน ค.ศ.)⁷³ ความเสื่อมถอยดังกล่าวอาจแยกสาเหตุได้ 3 ประการ คือ หนึ่ง เป็นเพราะผู้นำรัฐต่างๆ ต่างแย่งชิงกันเป็นใหญ่สอง เป็นเพราะรัฐต่างๆ ต่างมุ่งขยายเขตแดนของตนเอง และ สาม เป็นเพราะรัฐต่างๆ ต่างต้องการความมั่งคั่งเพิ่มขึ้น⁷⁴ นอกจากนี้ การตั้งตัวเป็นใหญ่ของชนชั้นผู้ดีแต่ละตระกูลยังนับเป็นสาเหตุที่สำคัญอีกด้วย ในระยะแรกที่มีความเสื่อมถอยเริ่มขึ้นนั้น ชนชั้นกษัตริย์ได้อ่อนแอลงจนไร้ความหมายในทางพฤตินัย จากนครรัฐที่มีอยู่ประมาณ 3,000 นครรัฐในสมัยราชวงศ์ชาง พอดกมาถึงราชวงศ์โจวในยุคที่รุ่งเรืองก็เหลือประมาณ 1,800 นครรัฐ หลังจากนั้นต่อมา นครรัฐจำนวนไม่น้อยหากไม่สูญสลายไปเพราะมีขนาดเล็กจนถูกนครรัฐที่ใหญ่กว่าดูดกลืนเข้าไปแล้ว ก็จะถูกนครรัฐที่ใหญ่กว่าบุกเข้าตีชิงเอามาขึ้นต่อ

ช่วงนี้เองที่ความเป็นนครรัฐ (city state) ได้ค่อยๆ สลายไปกลายเป็นรัฐ (state) และในหัวงที่ราชวงศ์โจวเริ่มเข้าสู่ภาวะที่เสื่อมถอยหรือ “ยุคโจวตะวันออก” นั้น รัฐทั้งแผ่นดินจีนเหลือเพียงประมาณ 170 รัฐ และที่เหลือทั้งหมดนี้ก็เข้าโรมรันในสงครามที่ครอบคลุมเวลานานนับเป็นหลายร้อยปี อันนับเป็นช่วงที่จีนเข้าสู่ “กลียุค” อย่างแท้จริง ซึ่งก็คือ ยุคสันตสาร์ทและยุครัฐศึกนั่นเอง

ในยุคสันตสาร์ทนั้น รัฐต่างๆ ที่เหลือไม่ถึง 200 รัฐได้เข้าโรมรันกันมากกว่าสองร้อยปีแล้วยุคนี้ก็ค่อยๆ สลายลงไปพร้อมกับการเข้ามาแทนที่ของยุครัฐศึก ที่เหลือรัฐใหญ่ๆ อยู่เพียง

สิบรัฐ เพราะเมื่อเวลาผ่านไปรัฐที่เหนือกว่าย่อมดูดกลืนรัฐที่ด้อยกว่าเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของตน และจากที่เหลืออยู่สิบรัฐนี้จะมีอยู่ 7 รัฐที่แข็งแกร่งมั่นคงจริง ๆ ซึ่งประกอบด้วยรัฐฉี ฉิน จู เหยียน หาน จ้าว และเว่ย⁷⁵ ใน 7 รัฐนี้มีบางรัฐยังคงมุ่งไปสู่การรวมจีนให้เป็น “จักรวรรดิ” หรืออาณาจักรเดียวกัน ในขณะที่บางรัฐเลือกที่จะปล่อยให้เสถียรภาพดำรงอยู่เช่นนั้นโดยไม่ก้าวก่ายคุกคามกัน รัฐกลุ่มหลังนี้ส่วนหนึ่งตระหนักดีว่า แสยนาภาพทางการเมืองของตนมีฐานะด้อยกว่า ด้วยเหตุนี้ นักประวัติศาสตร์มักจะเรียกทั้งสองยุคนี้รวม ๆ กันไปในฐานะภาพที่เป็นกลียุคเหมือน ๆ กันว่า “วสันตสาร์ท-รัฐศึก” หรือ “ขุนศึก-จ้านกั๋ว”

กลียุคที่เกิดขึ้นในห้วง “วสันตสาร์ท-รัฐศึก” นี้เป็นไปอย่างกว้างขวางและบางครั้ง กล่าวเฉพาะในยุควสันตสาร์ทนั้น ใน “จดหมายเหตุวสันตสาร์ท” (*The Spring and Autumn Annals*) อันเป็นเอกสารบันทึกประวัติศาสตร์ในยุคนี้ได้แบ่งสงครามขณะนั้นออกเป็นรูปแบบต่าง ๆ พร้อมกับระบุจำนวนครั้งของสงครามแต่ละรูปแบบเอาไว้ว่า สงครามแบบบุกรุก (เจิง, wars of invasion) เกิดขึ้น 61 ครั้ง, สงครามแบบจู่โจม (ฝ่า, wars of attack) เกิดขึ้น 212 ครั้ง, สงครามแบบประจัญบาน (จ้าน, wars of battles) เกิดขึ้น 23 ครั้ง, สงครามแบบล้อมปราบ (เหว่ย, war of besiegements) เกิดขึ้น 44 ครั้ง, และสงครามแบบบุกรุกเข้ายึด (อู่, war of entrances) เกิดขึ้น 27 ครั้ง⁷⁶ รวมสงครามรูปแบบทั้งหมดนี้แล้วจะเท่ากับ 367 ครั้ง

แม้ผลพวงของสงครามใน “วสันตสาร์ท-รัฐศึก” จะได้ทำลายสังคมจีนจนอ่อนแอลงอย่างยากที่จะประเมินก็ตาม แต่ผลจากวิกฤตการณ์นี้ก็มิได้สร้างปรากฏการณ์ทางการเมืองให้แก่สังคมจีนขณะนั้นได้อย่างชวนรำใจยิ่ง เพราะปรากฏการณ์ดังกล่าวได้กลายเป็นจุดเริ่มต้นของการเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ ที่จะตามมาอีกครั้งหนึ่ง ดุจเดียวกับที่ราชวงศ์โจวได้เคยสร้างมาเมื่อก่อนหน้านี้ ปรากฏการณ์ที่ว่านี้อาจแยกได้ 2 ปรากฏการณ์สำคัญคือ

หนึ่ง การก้าวขึ้นมาของชนชั้นพ่อค้า ก่อนหน้านั้นชนชั้นพ่อค้าถูกถือเป็นชนชั้นที่ต่ำสุดที่ไม่จัดอยู่ในชนชั้นหลัก แต่สงครามใน “วสันตสาร์ท-รัฐศึก” นับว่าได้มีผลไม่น้อยในการเปลี่ยนแปลงสถานะของชนชั้นนี้ กล่าวคือว่า กลียุคที่เกิดขึ้นนั้นได้ทำให้สังคมจีนเกิดการขยายตัวของอุตสาหกรรมและพาณิชยกรรมอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน การค้าเติบโตขึ้นจนส่งผลให้เกิดการใช้เหรียญกษาปณ์ขึ้นอย่างกว้างขวาง⁷⁷ ผลในส่วนนี้ได้ทำให้อาชีพพ่อค้าเกิดการขยายตัวออกไปเป็นจำนวนมาก ผู้ที่ก้าวเข้ามาเป็นพ่อค่านั้น ส่วนหนึ่งเป็นพ่อค้าอยู่แต่เดิม ซึ่งเรียกกันว่า “ชาว” (หมายถึง การค้าขาย ในกรณีนี้หมายถึงผู้ทำมาค้าขาย) อีกส่วนหนึ่งเป็นชาวนาและช่างหัตถกรรมที่ล้มสลายลงเพราะพวกเขาผู้ที่ดีดินสังกัดได้รับผลกระทบจากกลียุค แล้วหันมาทำอาชีพค้าขายเพื่อความอยู่รอด พ่อค้าเหล่านี้มีไม่น้อยที่ค้าขายจนร่ำรวยขึ้นมา และเป็นความร่ำรวยที่เป็นผลจากสงครามโดยตรง

การเปลี่ยนแปลงนี้นับที่เป็นหนทางอันดีในการชักนำพ่อค้าให้ค่อย ๆ ก้าวขึ้นมามีอำนาจทางการเมืองในขณะที่ไม่มีภูมิหลังทางความรู้หรือการศึกษาที่สูงส่ง ทั้งนี้โดยพวกเขาผู้ดีจำนวนไม่น้อยที่ตกยากจากสงครามได้หันมาพึ่งพาอาศัยพ่อค้าด้วยการสัญญาว่าจะไม่เบียดเบียนดังอดีต

ขอเพียงแต่พ่อค้าอย่าได้ไปทำการค้านอกรัฐของตนเท่านั้น เพราะจะเท่ากับรัฐของตนจะสูญเสียรายได้ไป ด้วยเหตุนี้ พ่อค้าจำนวนไม่น้อยในยุคนี้จึงมีอำนาจในการต่อรองทางการเมืองสูงและพลอยทำให้มีตำแหน่งทางการเมืองตามมด้วย และถึงเวลานั้น พวกผู้ดีก็แทบล้มละลาย เพราะการเกษตรไม่ใช่ผลประโยชน์ทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียวที่ตนจะพึ่งพาได้อีกต่อไป อีกทั้งที่ดินที่เคยกว้างขวางของตนก็ค่อยๆ หดไปจากการที่ต้องแบ่งให้กับลูกหลานในตระกูลที่เกิดขึ้นมาในชั้นหลัง⁷⁸ ไม่เป็นที่สงสัยเลยว่า ความเสื่อมถอยได้เข้ามาเยือนชนชั้นผู้ดีอย่างที่ไม่ต่างกับชนชั้นกษัตริย์เลยแม้แต่น้อย

สอง การก้าวขึ้นมาของชนชั้นปราชญ์ ชนชั้นปราชญ์ถือเป็นผลผลิตจาก “วัฒนธรรม-รัฐศึก” เช่นเดียวกับปรากฏการณ์ของชนชั้นพ่อค้าข้างต้น กล่าวคือ เป็นชนชั้นที่มีส่วนผสมของพวกผู้ดีตกยากกับพวกที่ไม่ใช่ผู้ดีมาก่อน พวกหลังนี้คือ พวกชนชั้นล่างซึ่งรวมเอาบรรดาชาวนาและช่างหัตถกรรมที่ได้รับผลจากกลียุคเข้าไปด้วย การที่ส่วนผสมนี้สามารถเกิดขึ้นมาได้นั้นมีเหตุผลไม่ต่างไปจากกรณีของชนชั้นพ่อค้าเช่นกัน นั่นคือ ในภาวะที่เกิดกลียุคนั้น ต่างฝ่ายต่างต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันเพื่อความอยู่รอด ด้วยเหตุนี้ พวกผู้ดีที่เคยมีฐานะสูงส่งมาก่อนหน้านี้ก็ถูกลดตัวลงมาจากมีฐานะไม่ต่างกับชนชั้นล่าง สิ่งที่ไม่ได้สูญหายตามไปด้วยของพวกผู้ดีเหล่านี้ก็คือ ภูมิปัญญาความรู้และขนบธรรมเนียมประเพณีที่ตนยึดถือมาแต่เดิม ส่วนชนชั้นล่างซึ่งไร้การศึกษาเมื่อก่อนหน้านี้นี้ก็ได้เรียนรู้จารีตขนบธรรมเนียมพร้อมทั้งความรู้ต่างๆ ของพวกผู้ดีอย่างที่ไม่เคยมีโอกาสมาก่อน ปรากฏการณ์นี้เองที่นำไปสู่การเกิดชนชั้นใหม่ขึ้นมา อันเป็นชนชั้นที่รวมเอาพวกผู้ดีตกยากและชนชั้นล่างเข้าด้วยกัน จนกลายเป็นชนชั้นที่มีสองบุคลิกรวมๆ กันไป คือ บุคลิกของผู้ดีที่มีความรู้สูงกับบุคลิกของไพร่ที่เข้าใจวิถีชีวิตระดับรากหญ้าของสังคม ชนชั้นนี้ถูกเรียกในเวลาต่อมาว่า “เชื้อ”⁷⁹ หรือชนชั้นปราชญ์

ปฏิเสธไม่ได้เลยว่า ความรู้หรือภูมิปัญญาที่เคยถูกยึดครองโดยพวกผู้ดีเมื่อก่อนหน้านั้น ณ บัดนี้ได้ขยายการถือครองไปยังอีกชนชั้นหนึ่งที่ไม่ม่มีแม้แต่อำนาจทางการเมือง ที่สำคัญก็คือว่า ชนชั้นปราชญ์เหล่านี้ต่างมีแรงปรารถนาอย่างสูงยิ่ง ในอันที่จะมุ่งคิดค้นสังเคราะห์เพื่อมาสลายกลียุคที่ดำรงอยู่นานนับหลายร้อยปีลงไป ด้วยเหตุนี้ ชนชั้นปราชญ์จึงได้รับความเคารพยกย่องจากสังคมจีนแทบทุกระดับในเวลานั้น และจะด้วยเพราะกลียุคที่ไม่มีใครมีอำนาจเหนือใครอย่างแท้จริงก็ดี หรือเพราะผู้ตั้งตนเป็นกษัตริย์ปรารถนาสังเคราะห์เพื่อมาสร้างรัฐของตนให้มีเสถียรภาพและความรุ่งเรืองก็ดี หรือเพราะชนชั้นปราชญ์มีที่มาจากชนชั้นล่างหรือไพร่ที่มีอิสระทางความคิดก็ดี สังคมจีนเวลานั้นก็กลายเป็นสังคมที่เต็มไปด้วยเสรีภาพทางความคิดอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน

ปรากฏการณ์ทั้งสองดังกล่าวได้สะท้อนให้เห็นภาพการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจการเมืองของสังคมจีนอย่างขนานใหญ่ เป็นภาพการก้าวขึ้นมาของชนชั้นที่ไร้ความรู้แต่มีอำนาจทางการเมืองภาพหนึ่ง และเป็นภาพการก้าวขึ้นมาของชนชั้นที่มีความรู้สูงแต่ไร้อำนาจทางการเมืองอีกภาพหนึ่ง ในภาพหลังนี้เองที่ ขงจื๊อ นักปราชญ์คนสำคัญของจีนได้ถือกำเนิดขึ้น

ขงจื๊อ (จีนกลาง) หรือ “ขงจื้อ” (เสียงจีนแต้จิ๋ว) เป็นบุตรของ ข่งเหอ กับ เอี้ยนเจิงจ้าย คู่สามีภรรยา เกิดเมื่อ 8 ปีก่อน พ.ศ. (551 ปีก่อน ค.ศ.) กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ปีที่มีอายุ 8 ขวบเป็นปีเดียวกับที่พระพุทธเจ้าปรินิพพาน อันที่จริงแล้วชื่อ “ขงจื้อ” หรือที่เรียกกันในสังคมไทยนั้นว่า “ขงจื้อ” นั้น เป็นชื่อที่เรียกอย่างยกย่องในชั้นหลัง คือยกย่องให้ขงจื้อเป็นปราชญ์ ด้วยคำว่า “จื้อ” หมายถึง ปราชญ์ อาจารย์ ครู ส่วนชื่อจริงของขงจื้อนั้นคือ “ชิว” ดังนั้น เมื่อเรียกเต็มทั้งสกุลและชื่อจึงว่า “ข่งชิว” (จีนกลาง) หรือ “ขงจื้อ” (จีนแต้จิ๋ว)

ต้นตระกูลของ ขงจื้อ เป็นชนชั้นผู้ดีแห่งรัฐซ่ง⁸⁰ โดยมีเชื้อสายขัดติยะผูกพันกับราชวงศ์อิน (อีกชื่อหนึ่งของราชวงศ์ซาง) นั่นคือ สามารถสืบสายย้อนหลังกลับไปได้จนถึงกษัตริย์ “เจิงทาง” ผู้ปราดเปรื่องของราชวงศ์ซาง ทั้งนี้โดยหลังจากที่ราชวงศ์ซางล่มสลายไปด้วยการเข้ามาแทนที่ของราชวงศ์โจวแล้ว กษัตริย์อยู่ได้บังคับให้ อุ๋เกิง โอรสของกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์ซางไปพำนักอยู่ยังเมืองชาวเกอ

ต่อมา เมื่อกษัตริย์อยู่สิ้นพระชนม์ โอรสก็ได้ขึ้นครองราชย์สืบต่อเป็นกษัตริย์เจิง เนื่องจากกษัตริย์ยังมีพระชนม์เยาว์วัย โจวกงผู้เป็นลุงของกษัตริย์เจิงจึงทำหน้าที่รักษาการแทน ถึงตอนนี้ อุ๋เกิง ซึ่งถูกเนรเทศให้ไปพำนักอยู่ที่เมืองชาวเกอก็เห็นเป็นโอกาสอันดีในการที่จะยกทัพเข้าโค่นล้มกษัตริย์เจิง ผลการยกทัพเข้าโค่นกษัตริย์ในครั้งนี้ทำให้โจวกงได้หลบหนีไปยังชาวเกอเพื่อปักหลักสู้กับอุ๋เกิง ที่เมืองชาวเกอ กษัตริย์เจิงได้แต่งตั้ง เว่ยจื่อฉี (Wei Ziqi) โอรสองค์โตของกษัตริย์องค์สุดท้ายของราชวงศ์ซางเป็นกษัตริย์ที่ชอบธรรมต่อจากกษัตริย์เจิงถึง พร้อมทั้งพระราชทานที่ดินในเมืองที่มีชื่อว่า “ซ่ง” ให้ปกครองไปสืบลูกชั่วหลาน และคงได้สืบทอดวงศ์ของตนเรื่อยมาจนถึงในชั่วรุ่นปู่ของ ชูเหลียง ซึ่งเป็นรุ่นที่ 5 มีชื่อว่า “ข่งฟูเจีย” (Kong Fujia) ในชั่วรุ่นปู่เืองที่เป็นผู้เปลี่ยนชื่อสกุลของตระกูลตนมาเป็น “ข่ง” และหลังจากที่ปู่ของเขาถูกรัฐมนตรียุทธ์รายคนหนึ่งฆ่าตายพร้อมกับโจวกงแล้ว ผู้เป็นบุตรชายซึ่งมีชื่อว่า “มุจินฝู” (Mu Jinfu) จึงได้หนีออกจากเมืองซ่งมายังเมืองชวีฟู่ (Qufu) เมืองหลวงของรัฐหลู่ (อันเป็นรัฐที่กษัตริย์อยู่ได้พระราชทานแก่โจวกง แต่เนื่องจากโจวกงต้องอยู่ช่วยกษัตริย์เจิงบริหารบ้านเมือง จึงได้มอบรัฐนี้ให้กับ “ป้อฉิน” บุตรชายคนโตของตนเป็นผู้บริหารแทน) มุจินฝู พำนักอยู่ที่เมืองนี้โดยมีลูกหลานสืบทอดเป็นลำดับ ดังนี้ กาวอี้ฝู (Gao Yifu) ฟางชู (Fang Shu) ป้อเซีย (Bo Xia) และ ชูเหลียง ในที่สุด⁸¹ และจากการที่ต้นตระกูลของขงจื้อสามารถสืบสายไปจนถึงราชวงศ์ซางหรืออินนี้เอง ขงจื้อจึงมักอ้างอิงตนเองว่าเป็น “คนอิน” หรือ “ชาวอิน” อยู่เสมอ

ชูเหลียง คือฉายาของ ข่งเหอ ผู้เป็นบิดาของขงจื้อ⁸² แม้จะเป็นตระกูลผู้ดีก็ตาม แต่เมื่อสืบทอดมาถึงชั่วรุ่นที่ 4 ผลของ “ยุควสันตสารท” ก็สะท้อนมาถึงตระกูลของเขา เมื่อเกิดมีการล้มล้างการปกครองกันขึ้นมาดังที่ได้กล่าวไปแล้ว และแน่นอนว่า บรรพชนของตระกูลซึ่งหลบหนีมาตั้งหลักแหล่งอยู่ที่รัฐหลู่ แม้จะสืบทอดตระกูลมาจากชนชั้นผู้ดีก็ตาม แต่ก็ดูเหมือนฐานะนี้แทบจะไม่หลงเหลือความหมายและความสำคัญอันใดเลย ด้วยเหตุนี้ ข่งเหอ ซึ่งมีอาชีพรับราชการทหารอยู่ในรัฐนี้ แม้จะมีวีรกรรมเป็นที่เลื่องลืออยู่บ้าง แต่ก็มิได้ตำแหน่งที่ไม่สูงส่งนัก

อย่างไรก็ตาม ขงจื้อ ไม่ได้เกิดกับภรรยาคนแรกของ ช่งเหอ เนื่องจากเสียชีวิตไปก่อน โดยทิ้งบุตรชายไว้คนหนึ่งซึ่งในประวัติศาสตร์ไม่ได้กล่าวถึงเอาไว้⁸³ ความเป็นพุ่มม่ายตกอยู่กับ ช่งเหอ เป็นเวลาหลายปี กระทั่งเมื่อมีอายุมากขึ้น เขาจึงได้ตัดสินใจแต่งงานใหม่อีกครั้งหนึ่งกับ หญิงที่มีอายุน้อยกว่าเขาหลายปีซึ่งมีชื่อว่า เอียนเจิงจ้าย เนื่องจากการแต่งงานครั้งนี้ไม่ได้เป็นไปตามธรรมเนียมประเพณี ชีวิตคู่ของคนทั้งสองจึงไม่ใคร่เป็นที่ยอมรับของชุมชนมากนัก และมักจะได้รับการคัดค้านหรือเหยียดหยามอยู่เสมอ ดังนั้น เมื่อ ขงจื้อ ถูกกักขังขึ้น ชีวิตของเขาจึงเสี่ยงไปจากสภาพแวดล้อมดังกล่าวไปไม่ได้ ยิ่งเมื่อบิดาของเขาต้องมาลาจากไปหลังจากที่เขา มีอายุได้เพียง 3 ขวบด้วยแล้ว ชีวิตในวัยเด็กของเขาจึงไม่ต่างกับยิ่งถูกซ้ำเติมลงไปอีก

เพื่อหลีกเลี่ยงจากสภาพความกดดันดังกล่าว มารดาของขงจื้อจึงได้อพยพครอบครัวมา อยู่ที่ซวีฟู่เมืองหลวงของรัฐหลู่ และนำพาครอบครัวมาจนขงจื้อมีอายุได้ 17 ปี มารดาของเขาจึงจากโลกไป จากสภาพครอบครัวที่ยากจนและแวดล้อมไปด้วยความกดดันเช่นนี้ ชีวิตของขงจื้อ ตั้งแต่เด็กจนโตจึงไม่ได้สะดวกสบายเยี่ยงเด็กทั้งหลายพึงมีพึงเป็น แต่ก็ด้วยชีวิตเช่นนี้เองที่ต่อมาได้กลายเป็นแรงขับให้ขงจื้อมีบุคลิกภาพที่แปลกกว่าเด็กอื่นในบางประการ

กล่าวคือ ประการแรก วัยเด็กของขงจื้อไม่มีของเล่น การเล่นของเขาจึงถูกสร้างขึ้นตาม ทัศนภาพด้วยการนำเอาสิ่งที่มีอยู่ในบ้านอยู่แล้วมาเล่นจินตนาการที่ถูกแสดงออกมาจึงกลายเป็น การเล่นที่เกี่ยวกับจารีตพิธีกรรมต่างๆ อันเป็นเรื่องที่เป็นต้นเหตุในการทำให้ครอบครัวของเขา ถูกตั้งข้อรังเกียจจากเพื่อนบ้าน (กรณีที่เป็นมารดาของเขาไม่ได้แต่งงานกันอย่างถูกต้องตาม จารีตพิธีกรรม) ในประการต่อมา สภาพแวดล้อมที่กดดันได้ทำให้ขงจื้อกลายเป็นเด็กที่มีความ ระแวดระวังสูง มีความคิดอ่านที่รอบคอบ และรู้จักช่วยเหลือผู้อื่น และจะด้วยบุคลิกภาพเช่นนี้ หรือไม่ก็ตาม ขงจื้อจึงสนใจในการเรียนตั้งแต่ในวัยเด็ก

กล่าวคือ หลังจากที่เจิงจ้ายผู้เป็นแม่ได้ให้ขงจื้อเรียนหนังสือตามทัศนภาพแล้ว ขงจื้อได้ แสดงออกถึงความปรารถนาในอันที่จะได้เรียนในระดับที่สูงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ ความปรารถนา ดังกล่าวเป็นเหตุให้เจิงจ้ายต้องส่งเขาไปทางภาคอีสานของรัฐหลู่เพื่อพบบิดาของเธอหรือตาของ ขงจื้อ ด้วยหวังจะให้บิดาของขงจื้อต่อไป ตาของขงจื้อมีชื่อว่า “เอียนเซียง” ใช้ชีวิตอยู่ในรัฐหลู่ มาช้านาน ณ วันที่รับผู้เป็นหลาน (ขงจื้อ) มาเป็นศิษย์นั้น เขาอยู่ในวัย 60 การศึกษาเล่าเรียน ของขงจื้อดำเนินมาจนถึงอายุ 15 เขาก็ได้แสดงให้เห็นถึงปณิธานอันแรงกล้าในอันที่จะแสวงหา ความรู้ในระดับที่ลึกซึ้งยิ่งขึ้น ครอบงำมีอายุได้ 18 ความรู้ที่ได้จากเอียนเซียงผู้เป็นตา ก็กลายเป็น พื้นฐานที่ดีให้สำหรับการมุ่งสู่ปณิธานนั้น⁸⁴ เวลานั้นตรงกับ 533 ปีก่อน ค.ศ.

ความแรงกล้าในปณิธานของขงจื้อนับว่ามีความมั่นคงอย่างมาก เพราะแม้เขาจะได้แต่งงานเมื่อมีอายุถึง 19 ปี แต่ชีวิตคู่ก็หาได้มากกระทบกับการศึกษาหาความรู้ของเขาไม่ ครั้นในวัย 20 เศษซึ่งขงจื้อได้รับราชการอยู่ระยะหนึ่ง ชีวิตราชการก็หาได้กระทบการศึกษาของเขาไปด้วย ไม่เช่นกัน แม้จะไม่ปรากฏว่าขงจื้อหาความรู้จากผู้ใดหรือสำนักใด แต่นั่นดูเหมือนไม่เป็นปัญหา มากนัก เพราะจากต้นวงศ์ที่สังกัดชนชั้นผู้ดีและมีชีวิตอยู่ในรัฐหลู่ของขงจื้อนั้น เป็นที่ทราบกันดี ว่า เป็นทั้งวงศ์และรัฐที่เป็นแหล่งรวมความรู้ตลอดจนภูมิปัญญาเอาไว้อย่างอุดมสมบูรณ์ ด้วย

เหตุนี้ การสืบทอดทางการศึกษาที่จำกัดอยู่เฉพาะชนชั้นสูงจึงถูกปฏิบัติมาโดยตลอด และเมื่อประกอบเข้าด้วยปณิธานอันแรงกล้าอีกทั้งสติปัญญาอันเป็นเลิศ เพียงในวัย 30 เศษ ขงจื๊อก็กลายเป็นปราชญ์ที่รอบรู้ศิลปวิทยาการต่างๆ ตลอดจนระเบียบแบบแผนของราชสำนักจนเป็นที่ยอมรับกันไปทั่ว ชื่อเสียงของขงจื๊อก็จรจายไปไกลในฐานะผู้ปรารถนาดีทางด้านอักษรศาสตร์ รัฐศาสตร์ นิติศาสตร์ ประวัติศาสตร์ ดาราศาสตร์ คีตศาสตร์ และวัฒนธรรม⁸⁵ ที่สำคัญคือ ขงจื๊อหาได้กักเก็บความรู้เอาไว้ใช้เป็นประโยชน์ส่วนตัวไม่ หากแต่ยังได้ปฏิบัติตนเป็นครูผู้ถ่ายทอดวิชาความรู้ให้แก่ผู้ที่ปวารณาตนเป็นศิษย์ของเขาอีกด้วย

การใช้ความเป็นปราชญ์ของตนมาถ่ายทอดความรู้ให้แก่ศิษย์ของขงจื๊อนับเป็นปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์ที่ทรงความหมายอย่างยิ่ง เพราะการกระทำดังกล่าวได้เท่ากับเป็นการปลดปล่อยให้ภูมิปัญญาความรู้ต่างๆ ที่เคยสงวนเอาไว้เฉพาะชนชั้นกษัตริย์และผู้ดีได้กระจายสู่คนชั้นล่างอย่างอิสระและกว้างขวาง คำกล่าวของขงจื๊อที่ว่า “เพียงมีเนื้อแห้งสิบชิ้นมาเสียเป็นค่าเล่าเรียนพอเป็นธรรมเนียมเท่านั้น ก็ไม่มีผู้ใดที่ข้าพเจ้าจะไม่สอนเขา” นั้น ได้เป็นที่วิเคราะห้กันมาตราบจนทุกวันนี้ว่า ขงจื๊อไม่ได้เก็บค่าเล่าเรียนที่แพงจนปิดโอกาสทางการศึกษาของชนชั้นล่าง ฉะนั้น ผู้ที่มาศึกษาเล่าเรียนกับขงจื๊อจึงย่อมมีที่มาจากหลายชนชั้นและเป็นไปอย่างเสมอภาค

กล่าวสำหรับหลักคำสอนของขงจื๊อแล้วก็ไม่แตกต่างไปจากหลักคำสอนของนักปราชญ์คนอื่น ๆ ของโลกที่มักมีรายละเอียดเฉพาะตนอยู่ และพอเวลาผ่านไปก็จะมีผู้แบ่งเป็นหมวดหมู่ทางความคิดออกเป็นชุดๆ พร้อมกับตีความความสำคัญหรือสาระหลักที่อาจจะเหมือนกันบ้าง ต่างกันบ้าง ตามแต่ความคิดของปราชญ์ในชั้นหลังและตามแต่ยุคสมัย แต่ภาพรวมที่กล่าวถึงในที่นี้จะแบ่งเป็น 2 แนวคิดหลัก ดังนี้

แนวคิดแรก เป็นแนวคิดที่สัมพันธ์กับหลักจริยธรรมโดยตรงที่ไม่ต่างกับหลักศาสนาทั่วไปมากนัก และมีที่มองต่างกันไป แต่กระนั้นปัญหานั้นหรือนักปราชญ์ทางด้านขงจื๊อในชั้นหลังๆ ได้ประมวลเอาสารัตถะทางด้านนี้ออกเป็นคำ (จีน) 4 คำ คือคำว่า เหยิน อี้ หลี จื่อ⁸⁶ ทั้งสี่คำจะมีความหมายโดยตัวของมันเอง แต่ในที่นี้จะอธิบายขยายความผ่านแต่ละคำใน “รูป” ของตัวอักษรจีน ดังนี้

- **เหยิน** หมายถึง ความเมตตากรุณา (benevolence) โดยรูปของตัวอักษรอาจแยกได้เป็น 2 คำ คำหนึ่ง (ซ้าย) คือ เหยิน ที่หมายถึง มนุษย์หรือคน อีกคำหนึ่ง (ขวา) คือ เอ้อ ที่หมายถึง สอง จากรูปตัวอักษรนี้เมื่อรวมกันเป็นคำว่า “เหยิน” ก็จะมี ความหมายที่สื่อได้ว่า มนุษย์ไม่ได้อยู่โดยตัวคนเดียวโดดๆ หากมีคนอื่นที่แวดล้อมตนอยู่ หรืออีกนัยหนึ่งคือ มนุษย์อยู่ด้วยกันมากกว่าหนึ่งคนขึ้นไป ฉะนั้น มนุษย์จึงพึงมีความเข้าใจในกันและกัน สิ่งใดที่ตนไม่ต้องการให้ผู้อื่นปฏิบัติต่อตน สิ่งนั้นก็มิพึงปฏิบัติต่อผู้อื่นเช่นกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ความเมตตากรุณาต่อกันก็จะเกิดขึ้น

- อี หมายถึง ความเที่ยงตรงหรือความซื่อสัตย์ (righteousness) โดยรูปของตัวอักษรอาจแยกได้เป็น 2 คำ คำหนึ่ง (บน) คือ หยาง ที่หมายถึง แกะ อีกคำหนึ่ง (ล่าง) คือ หว่อ ที่หมายถึง ข้าพเจ้า จากรูปตัวอักษรนี้เมื่อรวมกันเป็นคำว่า “อี” ก็จะมี ความหมายที่สื่อได้ว่า มนุษย์พึงลดน้อยมัตตา (ข้าพเจ้า) ของตนอย่างซื่อสัตย์สุจริตใจ (แกะ) ฉะนั้น มนุษย์จึงพึงมีความซื่อสัตย์หรือเที่ยงตรงต่อกัน ประดุจแกะที่เป็นสัตว์เชื่องปราศจากอึดตามาอยู่เหนือจิตใจเพียงเพื่อจะเอาขนจะคะคานกัน จากความหมายนี้เองจึงมีบางที่แปลคำว่า “อี” ว่าหมายถึง คุณธรรม ไปด้วย
- หลี่ หมายถึง ขนบจารีต (propriety) โดยรูปตัวอักษรอาจแยกได้เป็น 3 คำ คำหนึ่ง (ซ้าย) คือ ชือ ที่หมายถึง การแสดงให้ปรากฏ อีกคำหนึ่ง (ขวาบน) คือ ชวี คำนี้มีอยู่ 2 ความหมาย ความหมายแรกคือ ไค้ง งอ วกวน อีกความหมายหนึ่งคือ บทเพลง กวี ดนตรี คำที่สาม (ขวาล่าง) คือ ไต้ว ที่ปัจจุบันหมายถึง ถั่ว แต่ในสมัยโบราณหมายถึง ภาชนะที่ใส่เนื้อหรืออาหาร เมื่อรวมทั้งสามคำมาเป็นรูปตัวอักษรอ่านว่า “หลี่” จึงสื่อความหมายได้ว่า เป็นการแสดงออกอย่างเปิดเผยความคารวะ นอบน้อม (ไค้ง) หรือสรรเสริญ (ด้วยกวี บทเพลง หรือดนตรี) พร้อมกับการให้ (หรือถวาย) บางสิ่งบางอย่างแก่ผู้ที่เราเคารพนับถือหรือแก่เทพยดาฟ้าดิน จากสื่อความหมายที่ว่านี้ หลี่ จึงมีความหมายที่กว้างขวางไม่เฉพาะแต่พิธีกรรมเท่านั้น หากยังหมายถึง การแสดงความเคารพ กิริยามารยาท อากัปกริยาท่าทาง ฯลฯ อีกด้วย ในที่นี้จึงตั้งใจแปลว่า ขนบจารีต เพราะให้ความหมายครอบคลุมกว่าคำว่า จารีตประเพณี พิธีกรรม ธรรมเนียม ค่านิยม เป็นต้น ส่วนนัยที่ขงจื๊อหมายถึงก็คือ ขนบจารีตที่เป็นเสมือนสัญลักษณ์หรือสื่อที่สะท้อนถึงจริยธรรมของมนุษย์ และเป็นสิ่งที่มนุษย์ทั้งหลายพึงมี ในทางตรงข้าม หากใครปราศจากซึ่ง หลี่ แล้วก็เท่ากับว่า คนๆ นั้นย่อมไม่มีแม้แต่สามัญสำนึกทางด้านจริยธรรม ฉะนั้น หากว่ากันตามนัยนี้แล้ว ลักษณะการยกมือขึ้นไหว้ผู้ใหญ่โดยผู้น้อยในประเทศไทยที่ยึดถือเป็นปกติแม้ในทุกวันนี้ก็ถือเป็นตัวอย่างหนึ่งของขนบจารีตหรือ หลี่ เช่นกัน เป็นต้น
- จื่อ หมายถึง ภูมิปัญญา (wisdom) โดยรูปของตัวอักษรแล้วอาจแยกได้เป็น 2 คำ คำหนึ่ง (บน) คือ จื่อ ที่หมายถึง รู้ ความรู้ อีกคำหนึ่ง (ล่าง) คือ ฉื่อ ที่หมายถึง ดวงอาทิตย์ เมื่อคำทั้งสองรวมเป็นคำเดียวอ่านว่า “จื่อ” จึงสื่อความหมายได้ว่า ความรู้ (จื่อ) ที่กระจ่างแจ้ง (ดวงอาทิตย์) นั้นเอง กล่าวอีกอย่างก็คือ น่าจะแปลได้ว่า ความรู้แจ้ง ที่ไม่ใช่รู้เรื่องใดเพียงโดดๆ แต่เป็นความรู้ในเรื่องหนึ่งที่สามารถโยงเชื่อมโยงไปสู่ประเด็นความรู้อื่นๆ อีกด้วย

จากทั้งสี่คำที่กล่าวมานี้จะเห็นได้ว่า หลักจริยธรรมของขงจื๊อนั้นเป็นหลักที่เชื่อมโยงถึงกันโดยขาดหลักใดหลักหนึ่งไปไม่ได้ โดยในชั้นหลังต่อมาได้มีคำว่า “ซิน” เพิ่มเข้าอีกคำหนึ่งเป็น 5 คำ คำว่า “ซิน” นี้หมายถึง ความเชื่อมั่น ความเชื่อถือ หรือความไว้วางใจ ความจริงใจ ฯลฯ ที่

มนุษย์ฟังมีต่อกัน⁸⁷ อย่างไรก็ตาม แม้คำทั้งห้าจะมีความเชื่อมโยงต่อกันดังกล่าวไปแล้วก็ตาม แต่ภายหลังยุคขงจื๊อไปแล้ว คำว่า หลี่ ดูเหมือนจะเป็นเพียง 1 ใน 5 คำที่ถูกชนชั้นปกครองจีนหยิบยกขึ้นมาให้มีบทบาทในการกำกับสังคมจีนอย่างนัยสำคัญ (ดังจะได้กล่าวถึงในหัวข้อต่อไป)

แนวคิดที่สอง เป็นแนวคิดที่เกี่ยวกับการเมืองการปกครองโดยตรง แนวคิดนี้แม้ขงจื๊อจะแสดงออกในหลายด้านด้วยกัน แต่ที่สำคัญคือ แนวคิดที่เรียกว่า “ความเที่ยงแห่งนาม” (Rectification of Names) หรือ “เจิ้งหมิง” โดยคำว่า “นาม” ในที่นี้ไม่ใช่ชื่อบุคคล หากแต่เป็นนามในทางสังคมการเมือง เช่นนามว่า กษัตริย์ ขุนนาง ครู ศิษย์ พ่อ แม่ ลูก สามี ภรรยา เป็นต้น ทั้งนี้โดยขงจื๊อเห็นว่า นามแต่ละนามมีความหมายหรืออีกนัยหนึ่งคือ หน้าที่ที่แน่นอนอยู่แล้วโดยตัวของมันเอง ฉะนั้น หากนามแต่ละนามปฏิบัติตนอย่างเที่ยงตรงต่อนามของตน สังคมก็จะดำรงอยู่อย่างสุขสงบและเรียบร้อย แต่ถ้าหากเป็นไปในทางตรงกันข้าม สังคมก็จะปั่นป่วนวุ่นวาย หากความสงบไม่ได้ (ดังเช่นยุคที่ขงจื๊อมีชีวิตอยู่) เช่น หากนามที่เรียกว่า “กษัตริย์” ไม่ปฏิบัติตนด้วยการเป็นผู้ปกครองที่ซื่อสัตย์สุจริตมีเมตตาธรรม เอาแต่ข่มเหงประชาชน สังคมก็อยู่ไม่เป็นสุข หรือหากนามที่เรียกว่า “ประชาชน” ไม่ปฏิบัติตนด้วยการเสียภาษีอย่างถูกต้อง เอาแต่หาทางหนีการจ่ายภาษี สังคมก็ไม่อาจดำรงอยู่ได้ เป็นต้น

แม้จะแยกพิจารณาได้เป็น 2 แนวคิด แต่ทั้งสองแนวคิดนี้ต่างสัมพันธ์กันอย่างควบคู่กันไป จะแยกแนวคิดใดแนวคิดหนึ่งออกเป็นเอกเทศไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ สิ่งที่เห็นได้ชัดก็คือ ขงจื๊อไม่ได้มองบุคคลในเชิงปัจเจกโดยไม่มีอะไรสัมพันธ์กับสถาบันการเมืองการปกครองหรือสังคมที่บุคคลคนนั้นสังกัด แต่ในขณะเดียวกัน ขงจื๊อก็ไม่ได้มองว่าสถาบันการเมืองการปกครองที่ดีจะสามารถแยกตนออกจากหลักจริยธรรมไปได้เช่นกัน การดำรงอยู่ควบคู่กันไปของสองแนวคิดนี้ของขงจื๊อ นับเป็นการประมวลจากภูมิปัญญาความรู้และประสบการณ์ที่สังคมจีนสั่งสมมาก่อนหน้ายุคของเขา ในแง่นี้จึงนับได้ว่า ขงจื๊อได้ใช้สติปัญญาเข้าประมวลความรู้และภูมิปัญญาที่เขา มุมานะศึกษาแล้วนำมาสรุปเป็นแนวคิดต่างๆ ออกมาอย่างเป็นระบบระเบียบ จนกระทั่งแนวคิดของเขาได้กลายเป็นอีกมาตรฐานทางจริยธรรมและเกณฑ์คุณค่าหนึ่งให้แก่สังคม (จีน) ไปในที่สุด

อย่างไรก็ตาม เนื่องจากแนวคิดของขงจื๊อมีรากฐานมาจากความรู้หรือภูมิปัญญาก่อนยุคสมัยของเขา ดังนั้น ครั้งหนึ่งเมื่อมีการพบกันระหว่างขงจื๊อกับ เหลาจื๊อ (จินกลาง) หรือ เล่าจื๊อ (จินแต่จิ๋ว) นั้น เล่าจื๊อได้แสดงข้อคิดเห็นต่อแนวคิดของขงจื๊อไว้อย่างน่าสนใจ โดยข้อคิดที่ว่าของเล่าจื๊อได้แยกอธิบายเป็นประเด็นว่า หนึ่ง สิ่งที่ขงจื๊อค้นคว้ามานั้นเป็นเรื่องราวโบราณแก่แก่ที่ไม่ควรยึดถือมากเกินไป สอง ผู้มีความรู้และคุณธรรมที่มีชีวิตอยู่ในกาลอันควร ก็ควรที่จะมีบทบาทของตน แต่ถ้าไม่ ก็ควรรักษาตนให้รอด และ สาม ผู้เป็นปราชญ์บัณฑิตควรวางตนให้เรียบง่ายและบริสุทธิ์ ขงจื๊อควรละความทรงnung ความทะเยอทะยาน ความเยโสและความเพ้อฝัน เพราะไม่เป็นคุณแก่ภารกิจของขงจื๊อเอง⁸⁸ โดยรวมแล้ว เล่าจื๊อไม่ได้เห็นแนวคิดของขงจื๊อว่ามีอะไรใหม่ และเห็นยังว่า การที่ขงจื๊อมีเจตนารมณ์ที่จะนำแนวคิดของตนมาใช้สำหรับแก้ภัยคุก

ในสังคมจีนขณะนั้นเป็นเรื่องที่กระทำได้ยากยิ่ง ในแง่นี้เป็นไปได้ว่า เล่าจื๊อเข้าใจถึงสถานการณ์ทางการเมืองและพฤติกรรมของชนชั้นปกครองในขณะนั้นเป็นอย่างดี ซึ่งเป็นไปได้ยากที่จะนำเอาแนวคิดของขงจื๊อไปถือปฏิบัติเพื่อแก้ปัญหาหลย

ที่สำคัญคือ เล่าจื๊อยังเห็นต่อไปว่า การที่ขงจื๊อนำแนวคิดของตนไปใช้ปฏิบัติในความเป็นจริงนั้น มีแต่ขงจื๊อจะต้องเข้าไปมีบทบาททางการเมืองด้วยการเป็นขุนนางหรือนักการเมืองเท่านั้น จึงจะสามารถผลักดันแนวคิดของตนให้มีผลในทางปฏิบัติได้ แต่กระนั้น วิธีเช่นนี้เองที่เล่าจื๊อก็ยังคงเห็นว่าขงจื๊อเพ้อฝันเกินไป และจะสำเร็จได้ ขงจื๊อก็ต่อเมื่อขงจื๊อจะต้องมีความทรงพลังและทะเยอทะยานในทางการเมืองไปด้วย และหากเป็นเช่นนั้นก็ย่อมหมายความว่า ขงจื๊อจะต้องใช้อำนาจหรืออัตราของตนเป็นใหญ่ ซึ่งในทรรศนะของเล่าจื๊อเห็นว่า ไม่ใช่วิถีที่ปราชญ์ทั้งหลายพึงกระทำ ด้วยเหตุนี้ เล่าจื๊อจึงสรุปข้อคิดดังกล่าวที่ให้แกขงจื๊อว่า หากขงจื๊อยึดถือในแนวคิดของตนเป็นที่ตั้งอย่างที่ว่ามาแล้ว แม้จะอยู่ในกรอบคร่าวๆ ก็ทำตนให้เหมาะสมไม่ได้ แม้รับราชการก็ปรับตนให้เหมาะสมกับราชการก็ไม่ได้เช่นกัน⁸⁹ และสิ่งที่เล่าจื๊อได้กล่าวต่อขงจื๊อนั้น ต่อมาก็ได้รับการพิสูจน์ เมื่อขงจื๊อนำตนเองเข้าไปมีบทบาททางการเมือง (ประวัติของเล่าจื๊อจะได้กล่าวโดยสังเขปต่อไปข้างหน้า)

กล่าวคือว่า แม้ขงจื๊อจะได้ตั้งสำนักของตนขึ้นเพื่อเผยแพร่ความรู้ให้แก่ชนโดยทั่วไปก็ตาม แต่ในบางช่วงของชีวิตขงจื๊อยังได้นำตนเข้าไปมีบทบาททางการเมืองอีกด้วย โดยตลอดช่วงที่เข้าไปมีบทบาทที่ว่านี้ ขงจื๊อหาได้ละเลยการเผยแพร่ความรู้หรือสั่งสอนศิษยานุศิษย์ของตนไปด้วยไม่ ดังนั้น ในระหว่างที่มีบทบาทดังกล่าวอยู่นั้น จึงยังคงปรากฏภาพความสัมพันธ์ของขงจื๊อกับศิษย์และผู้ติดตามอื่นๆ อยู่เสมอ ทั้งนี้ บทบาททางการเมืองของขงจื๊ออาจแยกอธิบายเป็นระยะได้ดังนี้⁹⁰

ระยะที่หนึ่ง เป็นระยะที่ขงจื๊อยังพำนักอยู่ที่รัฐหลู่ ได้เกิดการรัฐประหารขึ้นใน พ.ศ.26 (517 ปีก่อน ค.ศ.) ขณะนั้นขงจื๊อซึ่งมีอายุได้ 35 ปีได้หลีกเลี่ยงความปั่นป่วนวุ่นวายไปยังรัฐฉี อันเป็นรัฐชั้นเอกในยุคชุนชวที่รัฐนี้ ขงจื๊อได้เข้าไปมีบทบาททางการเมืองโดยให้คำปรึกษาทางการเมืองแก่ผู้นำบางคน และเป็นรัฐแรกที่ขงจื๊อได้แสดงแนวคิดเรื่อง “เจิ้งหมิง” ขึ้นมา แต่โดยรวมแล้วแนวคิดต่างๆ ของขงจื๊อกลับไม่ได้รับการตอบรับที่ดีจากเหล่าขุนนาง โดยเฉพาะแนวคิดเรื่องขบถจรรีต (หลี่) มหาเสนาบดีเห็นว่าที่ขงจื๊อสอน เช่น การเข้าหาคน การเดินเหิน การแต่งกาย การวางหน้า ฯลฯ ล้วนเป็นเรื่องที่ยุ่งยาก ด้วยเหตุนี้ ขงจื๊อจึงอยู่ที่รัฐฉีได้ประมาณ 2 ปีจึงกลับไปยังรัฐหลู่อีกครั้ง ขณะนั้นขงจื๊อมีอายุได้ 37 ปี

ระยะที่สอง ภายหลังความล้มเหลวที่รัฐฉีแล้ว ขงจื๊อได้ยุติบทบาทของตนเป็นเวลานานนับสิบปี ระหว่างนั้นมีขุนนางจากเมืองเฟย์เฉิง⁹¹ มาเชิญให้ขงจื๊อเข้าไปมีบทบาททางการเมืองในชั้นแรกขงจื๊อกระตือรือร้น แต่มาภายหลังเกิดความลังเล และได้ปฏิเสธไปในที่สุด ตราบจนเมื่ออายุได้ 51 ปี ขงจื๊อก็ได้รับตำแหน่งขุนนางในรัฐหลู่ บทบาททางการเมืองในระยะนี้ของขงจื๊อนับว่าประสบความสำเร็จเป็นอย่างสูง ไม่ว่าจะเป็นด้านการบริหาร รัฐมนตรี หรือนักการทูต จน

กระทั่งรัฐฉีซึ่งฝ่ายแพ้อบตบาททางการทูตของขงจื๊อต้องการเพื่อเอาชนะให้ได้ แผนการก็คือ รัฐฉีได้จัดส่งหญิงงามและม้าชั้นดีมามอบให้แก่รัฐหลู่เพื่อเป็นการล่อใจให้ลุ่มหลง แผนของรัฐฉีประสบความสำเร็จ ด้วยผู้นำของรัฐหลู่ไม่ฟังคำทัดทานของขงจื๊อ ในที่สุด ขงจื๊อก็ตัดสินใจเดินทางออกจากรัฐหลู่ใน พ.ศ.45 (497 ปีก่อน ค.ศ.) ขณะมีอายุได้ 55 ปี

ระยะที่สาม ชีวิตของขงจื๊อนับแต่ที่ออกจากรัฐหลู่เป็นต้นไป นับเป็นช่วงเวลาแห่งการเดินทางจาริกไปยังถิ่นฐานต่างๆ ในแผ่นดินจีนอย่างแท้จริง ทั้งนี้โดยมีศิษย์และผู้ติดตามอีกจำนวนหนึ่งร่วมในการเดินทางด้วย กล่าวคือ ภายหลังออกจากรัฐหลู่แล้ว ขงจื๊อได้เดินทางไปยังรัฐเว่ย แต่พำนักอยู่ได้ไม่กี่เดือนก็ต้องออกจากรัฐนี้ เพราะผู้นำรัฐเว่ยเห็นว่าขงจื๊อไม่ใช่คนของรัฐเว่ย จึงเกิดความไม่ไว้วางใจขึ้นมา ส่วนขงจื๊อเมื่อออกจากรัฐเว่ยแล้วก็เดินทางไปยังรัฐควง⁹² ในระหว่างทางไปรัฐควงนี้เองที่ขงจื๊อเกิดพลัดหลงกับคณะของศิษย์และผู้ติดตาม สภาพของขงจื๊อในช่วงนี้ถูกเปรียบให้ไม่ต่างกับ “สุนัขพลัดบ้าน” ซึ่งเมื่อเขาอยู่ในชั้นหลังก็ยอมรับสภาพในขณะนั้นว่าเป็นเช่นนั้นจริงๆ อย่างไรก็ตาม ช่วงเวลาเดียวกันนั้นได้เกิดกบฏที่รัฐเว่ยขึ้นขึ้น ฝ่ายกบฏถูกกองกำลังของรัฐเว่ยตีร่นมาถึงรัฐควง กบฏจึงใช้รัฐควงเป็นที่มั่นของตน ฉะนั้น เมื่อขงจื๊อเดินทางไปถึงรัฐควงนั้น สภาพที่ขงจื๊อพบเห็นจากรัฐควงก็คือ ซากของสงคราม และการสู้รบก็ยังดำเนินอยู่ ด้วยเหตุนี้ ขงจื๊อจึงตกอยู่ภายใต้วงล้อมของสถานการณ์ดังกล่าวอยู่นาน 5 วันจึงจะหลุดรอดออกมาได้อย่างปลอดภัย

ระยะที่สี่ เนื่องจากรัฐควงอยู่ระหว่างกลางรัฐเว่ยกับรัฐฉี⁹³ ขงจื๊อจึงตัดสินใจเดินทางไปยังรัฐฉี ขณะที่กำลังจะข้ามแม่น้ำเหลือง (ฮวงโห) เพื่อไปยังรัฐฉีนั้น ก็มีข่าวว่า กษัตริย์รัฐฉีได้ม่านักปราชญ์ 2 คนที่เคยเป็นที่ปรึกษาทางการเมืองจนทำให้กษัตริย์รัฐฉีได้เป็นกษัตริย์เสียแล้ว ขงจื๊อสลดใจต่อพฤติกรรมของผู้นำรัฐฉี จึงยุติการเดินทางไว้ ณ บริเวณนั้น ในช่วงนี้เองที่ให้เกิดสงครามกลางเมืองขึ้นที่รัฐฉี ขุนศึกผู้หนึ่งที่ยึดพื้นที่บางส่วนได้เห็นเป็นโอกาสที่ดีที่ขงจื๊อกำลังมีความไม่พอใจพฤติกรรมของผู้นำรัฐฉีอยู่นั้น จึงได้เชิญขงจื๊อมาเป็นที่ปรึกษา ขงจื๊อตกลงใจที่จะรับโดยไม่ฟังคำทัดทานของศิษย์ แต่ด้วยเหตุที่สงครามกลางเมืองกำลังเป็นวิกฤตที่รุนแรง ขงจื๊อจึงปฏิเสธตบตบาททางการเมืองดังกล่าวไปในที่สุด

ระยะที่ห้า เมื่อขงจื๊อไม่ได้เป็นที่ปรึกษาตามคำเชิญแล้ว จึงได้ตัดสินใจกลับไปยังรัฐเว่ยอีกครั้งหนึ่งและใช้ชีวิตอยู่ที่รัฐนี้เป็นเวลา 3 ปีในขณะที่มีอายุได้ 59 ปี แม้มหาเสนาบดีของรัฐนี้จะต้อนรับขงจื๊อเป็นอย่างดี แต่ก็ใช้เวลาส่วนใหญ่หมดไปกับการทักท้วง (Lady) และเหล่านางงามที่โปรดปรานเสียมากกว่า ระหว่างนี้เองที่ขงจื๊อต้องเข้าไปสัมพันธ์กับท่านผู้หญิงในลักษณะสองต่อสองด้วยความไม่สบายใจเพราะไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ อิทธิพลของท่านผู้หญิงของรัฐเว่ยที่มีอยู่สูงเช่นนี้ต่อมาได้นำมาซึ่งความไม่พอใจของบุตรชายมหาเสนาบดี และได้วางแผนที่จะสังหารท่านผู้หญิงเสีย แต่แผนนั้นกลับล้มเหลว ทำให้บุตรชายต้องหนีไปพึ่งการคุ้มครองของรัฐฉี มหาเสนาบดีจึงคิดที่จะยกทัพไปบุกรัฐฉี แต่ขงจื๊อไม่เห็นด้วย ซึ่งยังความไม่พอใจแก่มหาเสนาบดีอย่างมาก เมื่อเป็นเช่นนี้ ขงจื๊อจึงถึงคราวที่จะต้องออกจากรัฐเว่ยไปในที่สุด ส่วนเหตุการณ์ภายในรัฐเว่ยภายหลังจากนั้น โดยเฉพาะภายหลังการจากไปของมหาเสนาบดีแล้ว สถานการณ์ก็ตก

อยู่ในสงครามกลางเมือง อันเป็นการแย่งชิงอำนาจกันระหว่างบุตรชายกับหลานของมหาเสนาบดี กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ระหว่างพ่อกับลูกนั่นเอง สงครามกลางเมืองระหว่างพ่อลูกนี้ดำเนินยืดเยื้อต่อไปอีกยังพ่อลูกในชั่วรุ่นที่ 2 จึงได้ยุติลง

ระยะที่หก ขงจื๊อออกจากรัฐเว่ยเมื่อ พ.ศ.50 (492 ปีก่อน ค.ศ.) ขณะนั้นมีอายุได้ 60 ปี ขงจื๊อมุ่งตรงไปยังรัฐซ่ง แต่ถูกขับไล่โดยขุนศึกคนหนึ่งที่แค้นใจขงจื๊อเนื่องจากเคยถูกขงจื๊อวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรม ขงจื๊อจึงออกจากรัฐซ่งไปยังรัฐฉิน⁹⁴ เนื่องจากรัฐฉินเป็นรัฐที่ถูกขนานไปด้วยรัฐอู๋และรัฐฉู่ ษัตริย์ของรัฐฉินจึงต้องการได้ขงจื๊อมาเป็นที่ปรึกษา แต่เมื่อขงจื๊อได้ให้คำปรึกษาไปจริง ๆ คำปรึกษานั้น ๆ กลับไม่ได้ถูกนำไปปฏิบัติ ในช่วงนี้เองที่รัฐหลู่ได้เกิดเพลิงไหม้วิหารบรรพชนขึ้น 2 หลังในฤดูใบไม้ผลิ หลังหนึ่งรักษาสิบทอดมาได้ 8 ชั่วรุ่น อีกหลังหนึ่ง 6 ชั่วรุ่น ครั้นถึงฤดูใบไม้ร่วงก็ได้มีการเปลี่ยนผู้นำคนใหม่ในรัฐนี้ มหาเสนาบดีคนใหม่คิดที่จะเชิญขงจื๊อมาเป็นที่ปรึกษาทางการเมืองตามคำแนะนำก่อนเสียชีวิตของมหาเสนาบดีคนเดิม แต่ถูกขุนนางทัดทานเอาไว้ จึงเลิกล้มความคิดไป อย่างไรก็ตาม ขงจื๊อได้พำนักอยู่ที่รัฐฉินอยู่เป็นเวลา 3 ปี

ระยะที่เจ็ด ในปี พ.ศ.54 (489 ปีก่อน ค.ศ.) ได้ปรากฏว่ารัฐอู๋ได้ยกทัพมาตีรัฐฉิน แต่ได้รัฐฉู่มาช่วยเอาไว้ ขงจื๊อจึงได้เดินทางต่อไปยังรัฐฉู่ ในระหว่างนั้นเองที่ได้เกิดสงครามระหว่างรัฐฉู่กับรัฐอู๋กันขึ้น บางรัฐที่ได้รับผลกระทบจากสงครามของสองรัฐนี้ รัฐไช้เป็นรัฐหนึ่งที่ได้รับผลกระทบ ขณะที่คร่าวเรือนส่วนหนึ่งของรัฐไช้ถูกทหารของรัฐฉู่ควบคุมตัวมาอยู่ ณ เป็นช่วงเดียวกับที่ขงจื๊อเดินทางมาประสบเหตุเข้าพอตี ขงจื๊อและคณะจึงถูกควบคุมตัวเอาไว้กลางทาง การควบคุมยาวนานอยู่หลายวัน ในที่สุด เสบียงของขงจื๊อก็หมดลง แต่ต่อมา รัฐฉู่ก็ได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือโดยคุ้มครองขงจื๊อให้รอดพ้นเขตพื้นที่สงครามไปได้ ขงจื๊อพำนักอยู่ตรงบริเวณชายแดนของรัฐฉู่ ระหว่างนี้ษัตริย์ของรัฐฉู่มีดำริที่จะเชิญขงจื๊อมาเป็นที่ปรึกษา แต่บรรดาขุนนางกลับไม่เห็นด้วย ซึ่งยังความเจ็บปวดแก่ขงจื๊อไม่น้อย แต่กระนั้น ขงจื๊อก็ยังหาได้ท้อใจไม่ ในที่สุด ขงจื๊อก็ตัดสินใจเดินทางไปยังรัฐเว่ยอีกครั้งหนึ่ง เวลานั้นขงจื๊อมีอายุได้ 63 ปีแล้ว

ระยะที่แปด เหตุผลหนึ่งที่ขงจื๊อเดินทางไปยังรัฐเว่ยก็เพราะในขณะนั้นรัฐเว่ยเริ่มมีเสถียรภาพ นอกจากนี้ศิษย์ของขงจื๊อจำนวนหนึ่งยังได้รับเชิญให้ไปเป็นขุนนางตำแหน่งต่างๆ ของรัฐนี้อีกด้วย ในขณะที่ตัวของขงจื๊อเองก็อยู่ในความคิดของผู้นำรัฐเว่ยในอันที่จะเชิญให้มาเป็นที่ปรึกษาด้วยเช่นกัน ในเวลานี้เองที่ขงจื๊อได้แสดงเจตนารมณ์ที่จะปฏิบัติภารกิจทางการเมืองของตนผ่านแนวคิด “เจิ้งหมิง” อีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ.55 (488 ปีก่อน ค.ศ.) นั้นเอง เกิดความขัดแย้งกันขึ้นระหว่างรัฐอู๋กับรัฐหลู่ แต่ด้วยความสามารถของศิษย์ขงจื๊อ 2 คนที่เข้าไปช่วยเหลือรัฐหลู่ ก็ได้ทำให้รัฐนี้ปลอดภัยจากการคุกคามของรัฐอู๋ไปได้ โดยคนหนึ่งช่วยในทางการทูต และอีกคนหนึ่งช่วยในทางการทหาร เหตุการณ์นี้ทำให้รัฐหลู่เล็งเห็นความสำคัญของศิษย์ของขงจื๊อยิ่งขึ้น รัฐหลู่จึงได้เชิญศิษย์ของขงจื๊อมาเป็นขุนนางให้กับตนเพิ่มอีก ต่อมาเมื่อรัฐอู๋กับรัฐหลู่ได้ร่วมมือกันไปบุกรุกรัฐฉิน จนทัพของรัฐฉินต้องยกทัพมาตอบโต้จนประชิดรัฐหลู่ ช่วงนี้เองที่ศิษย์คนที่สามของขงจื๊อสามารถนำทัพของรัฐบาลหลู่ด้านการบุกของรัฐบาลฉินได้ จากความ

อยู่ในสงครามกลางเมือง อันเป็นการแย่งชิงอำนาจกันระหว่างบุตรชายกับหลานของมหาเสนาบดี กล่าวอีกนัยหนึ่งคือ ระหว่างพ่อกับลูกนั่นเอง สงครามกลางเมืองระหว่างพ่อลูกนี้ดำเนินยืดเยื้อต่อไปอีกยังพ่อลูกในชั่วรุ่นที่ 2 จึงได้ยุติลง

ระยะที่หก ขงจื๊อออกจากรัฐเว่ยเมื่อ พ.ศ.50 (492 ปีก่อน ค.ศ.) ขณะนั้นมีอายุได้ 60 ปี ขงจื๊อมุ่งตรงไปยังรัฐซ่ง แต่ถูกขับไล่โดยขุนศึกคนหนึ่งที่ไม่พอใจขงจื๊อเนื่องจากเคยถูกขงจื๊อวิพากษ์วิจารณ์พฤติกรรม ขงจื๊อจึงออกจากรัฐซ่งไปยังรัฐฉิน⁹⁴ เนื่องจากรัฐฉินเป็นรัฐที่ถูกขนานไปด้วยรัฐอู่และรัฐฉู่ กษัตริย์ของรัฐฉินจึงต้องการได้ขงจื๊อมาเป็นที่ปรึกษา แต่เมื่อขงจื๊อได้ให้คำปรึกษาไปจริง ๆ คำปรึกษานั้น ๆ กลับไม่ได้ถูกนำไปปฏิบัติ ในช่วงนี้เองที่รัฐหลู่ได้เกิดเพลิงไหม้วิหารบรรพชนขึ้น 2 หลังในฤดูใบไม้ผลิ หลังหนึ่งรักษาสืบทอดมาได้ 8 ชั่วรุ่น อีกหลังหนึ่ง 6 ชั่วรุ่น ครั้นถึงฤดูใบไม้ร่วงก็ได้มีการเปลี่ยนผู้นำคนใหม่ในรัฐนี้ มหาเสนาบดีคนใหม่คิดที่จะเชิญขงจื๊อมาเป็นที่ปรึกษาทางการเมืองตามคำแนะนำก่อนเสียชีวิตของมหาเสนาบดีคนเดิม แต่ถูกขุนนางทัดทานเอาไว้ จึงเลิกล้มความคิดไป อย่างไรก็ตาม ขงจื๊อได้พำนักอยู่ที่รัฐฉินอยู่เป็นเวลานาน 3 ปี

ระยะที่เจ็ด ในปี พ.ศ.54 (489 ปีก่อน ค.ศ.) ได้ปรากฏว่ารัฐอู่ได้ยกทัพมาตีรัฐฉิน แต่ได้รัฐฉู่มาช่วยเอาไว้ ขงจื๊อจึงได้เดินทางต่อไปยังรัฐฉู่ ในระหว่างนั้นเองที่ได้เกิดสงครามระหว่างรัฐฉู่กับรัฐอู่กันขึ้น บางรัฐที่ได้รับผลกระทบจากสงครามของสองรัฐนี้ รัฐไช้เป็นรัฐหนึ่งที่ได้รับผลกระทบ ขณะที่ครวเรือนส่วนหนึ่งของรัฐไช้ถูกทหารของรัฐฉู่ควบคุมตัวมาอยู่นั้น เป็นช่วงเดียวกับที่ขงจื๊อเดินทางมาประสบเหตุเข้าพอตี ขงจื๊อและคณะจึงถูกควบคุมตัวเอาไว้กลางทาง การควบคุมยาวนานอยู่หลายวัน ในที่สุด เสบียงของขงจื๊อก็หมดลง แต่ต่อมา รัฐฉู่ก็ได้เข้ามาให้ความช่วยเหลือโดยคุ้มครองขงจื๊อให้รอดพ้นเขตพื้นที่สงครามไปได้ ขงจื๊อพำนักอยู่ตรงบริเวณชายแดนของรัฐฉู่ ระหว่างนี้กษัตริย์ของรัฐฉู่มีดำริที่จะเชิญขงจื๊อมาเป็นที่ปรึกษา แต่บรรดาขุนนางกลับไม่เห็นด้วย ซึ่งยังความเจ็บปวดแก่ขงจื๊อไม่น้อย แต่กระนั้น ขงจื๊อก็ยังหาได้ท้อใจไม่ ในที่สุด ขงจื๊อก็ตัดสินใจเดินทางไปยังรัฐเว่ยอีกครั้งหนึ่ง เวลานั้นขงจื๊อมีอายุได้ 63 ปีแล้ว

ระยะที่แปด เหตุผลหนึ่งที่ขงจื๊อเดินทางไปยังรัฐเว่ยก็เพราะในขณะนั้นรัฐเว่ยเริ่มมีเสถียรภาพ นอกจากนี้ศิษย์ของขงจื๊อจำนวนหนึ่งยังได้รับเชิญให้ไปเป็นขุนนางตำแหน่งต่างๆ ของรัฐนี้อีกด้วย ในขณะที่ตัวของขงจื๊อเองก็อยู่ในความคิดของผู้นำรัฐเว่ยในอันที่จะเชิญให้มาเป็นที่ปรึกษาด้วยเช่นกัน ในเวลานี้เองที่ขงจื๊อได้แสดงเจตนารมณ์ที่จะปฏิบัติภารกิจทางการเมืองของตนผ่านแนวคิด “เจิ้งหมิง” อีกครั้งหนึ่ง อย่างไรก็ตาม ในปี พ.ศ.55 (488 ปีก่อน ค.ศ.) นั้นเอง เกิดความขัดแย้งกันขึ้นระหว่างรัฐอู่กับรัฐหลู่ แต่ด้วยความสามารถของศิษย์ขงจื๊อ 2 คนที่เข้าไปช่วยเหลือรัฐหลู่ ก็ได้ทำให้รัฐนี้ปลอดภัยจากการคุกคามของรัฐอู่ไปได้ โดยคนหนึ่งช่วยในทางการทูต และอีกคนหนึ่งช่วยในทางการทหาร เหตุการณ์นี้ทำให้รัฐหลู่เล็งเห็นความสำคัญของศิษย์ของขงจื๊อยิ่งขึ้น รัฐหลู่จึงได้เชิญศิษย์ของขงจื๊อมาเป็นขุนนางให้กับตนเพิ่มอีก ต่อมาเมื่อรัฐอู่กับรัฐหลู่ได้ร่วมมือกันไปบุกรัฐฉี จนทัพของรัฐฉีต้องยกทัพมาตอบโต้จนประชิดรัฐหลู่ ช่วงนี้เองที่ศิษย์คนที่สามของขงจื๊อสามารถนำทัพของรัฐบาลหลู่ด้านการบุกของรัฐฉีได้ จากความ

สามารถของศิษย์ของขงจื๊อนี้เองที่ได้โน้มนำให้ผู้นำรัฐหลู่ส่งเครื่องบรรณาการให้แก่ขงจื๊อเพื่อเชิญให้กลับสู่รัฐหลู่อย่างสมเกียรติในปี พ.ศ.59 (484 ปีก่อน ค.ศ.) ขณะนั้นขงจื๊อมีอายุ 68 ปี การออกจากรัฐเว่ยเพื่อกลับสู่รัฐหลู่ครั้งนี้ของขงจื๊อถือเป็นระยะสุดท้ายของการเดินทางไกล และถือเป็นการยุติบทบาททางการเมืองในที่ดำเนินมายาวนานกว่าสิบปีของขงจื๊อ

จากทั้งแปดระยะนี้อาจสรุปบทบาททางการเมืองของขงจื๊อได้เป็น 2 ช่วงใหญ่ๆ คือ ช่วงแรก เป็นช่วงที่อยู่ในระยะที่หนึ่ง อันเป็นช่วงสั้นเพียง 2 ปี นั่นคือ เป็นช่วงที่ขงจื๊อมีอายุ 35-37 ปี หลังจากนั้นจึงได้ยุติบทบาทของตนลงไปอีกนานนับสิบปี ช่วงที่สอง จัดอยู่ในระยะที่สองถึงระยะที่แปด ช่วงนี้ขงจื๊อเริ่มบทบาทของตนระหว่างอายุ 51-55 ไปจนถึงอายุ 68 ปี รวมแล้วยาวนานกว่าสิบปี ก่อนที่จะยุติบทบาทของตนลงอย่างสิ้นเชิง ฉะนั้น หากรวมเวลาที่ขงจื๊อมีบทบาททางการเมือง “โดยตรง” แล้ว จะไม่เกิน 20 ปีจากตลอดชั่วอายุขัยของเขาทั้งสิ้น 73 ปี โดยเวลาส่วนใหญ่ของขงจื๊อได้อุทิศให้กับภาระอันค้ำหนักว่าหาความรู้หรือ “สัจธรรม” เสียมากกว่า

บทบาททางการเมืองดังกล่าวพอจะอนุมานได้ว่า ขงจื๊อมีตำแหน่งทางการเมืองที่เทียบเท่าระดับรัฐมนตรี หน้าที่หลักที่สำคัญจะสะท้อนผ่านงานทางด้านการยุติธรรมและการต่างประเทศ ในด้านหลังนี้หมายความว่าเวลาใดที่ขงจื๊อมีบทบาททางด้านนี้ในรัฐใดก็ตาม รัฐอื่นที่ตนต้องไปสัมพันธ์ด้วยก็จะเป็น “ต่างประเทศ” ของรัฐที่ขงจื๊อสังกัดนั่นเอง ฉะนั้น หากพิจารณาจากพื้นฐานนี้ก็จะพบต่อไปว่า ความคิด แผนการ ตลอดจนนโยบายต่างๆ รวมทั้งเรื่องการศึกษา สงครามที่ขงจื๊อได้แสดงออกมาต่อรัฐอื่นๆ จึงเป็น “การต่างประเทศ” ไปด้วยนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากระยะที่แปดแล้ว ขงจื๊อได้หันมาให้ความสำคัญกับการศึกษาหาความรู้ดั้งเดิมเสมือนครู แต่นั่นไม่ได้หมายความว่า ขงจื๊อจะตัดตนเองออกไปจากปฏิสัมพันธ์ทางการเมืองอย่างสิ้นเชิงไม่ เพราะมีบางเวลาที่เขาได้ให้คำปรึกษาแก่ผู้นำของรัฐหลู่ บางเวลาก็ให้คำปรึกษาแก่ศิษย์ของเขาที่ไปมีตำแหน่งทางการเมืองในรัฐต่างๆ กล่าวเฉพาะงานทางด้านการศึกษาหรือวิชาการแล้ว ผลงานที่เป็นมรดกอันมีค่าแก่สังคมจีนนอกจากความคิดทางการเมืองและจริยธรรมแล้ว ขงจื๊อยังเป็นผู้รวบรวมบทกวีต่างๆ ของจีนในยุคก่อนหน้าและระหว่างที่เขามีชีวิตอยู่ขึ้นมาอย่างเป็นระบบระเบียบ บทกวีนี้เรียกกันในเวลาต่อมาว่า “ซือจิง”⁹⁵ บทกวีที่ปรากฏอยู่ใน “ซือจิง” ถือเป็นข้อมูลส่วนหนึ่งที่ช่วยให้เห็นถึงสภาพของสังคมจีนในขณะนั้นได้ดีไม่น้อย

ผลงานอีกชิ้นหนึ่งที่ทรงคุณค่าไม่น้อยไปกว่ากันก็คือ การรวบรวมและเรียบเรียงเอกสารข้อมูลทางประวัติศาสตร์จากจดหมายเหตุของรัฐหลู่ (อันเป็นที่ที่ขงจื๊อใช้ชีวิตเมื่อปฐมนิเทศและปัจฉิมวัย และกล่าวกันว่าเป็นรัฐที่เจริญด้วยศิลปศาสตร์ความรู้ต่างๆ อย่างมากมาย) ขึ้นเป็น “จดหมายเหตุสันต-สาร์ท” จดหมายเหตุนี้เป็นบันทึกเหตุการณ์สำคัญๆ ที่เกิดขึ้นในรัฐต่างๆ รวมทั้งราชอาณาจักรโจว ตามลำดับเดือนและปีโดยใช้ศักราชของรัฐหลู่ ซึ่งเริ่มนับตั้งแต่ปีที่ 1 ของกษัตริย์ หลู่อิ่นกง อันตรงกับปีที่ 49 ของรัชกาล โจวผิงหวาง ของราชวงศ์โจว ด้วยเหตุนี้

“จดหมายเหตุสวนตสวรรค์” จึงอาจนับเป็นบันทึกประวัติศาสตร์ในยุคต้นๆ ของจีน ข้อดีก็คือ การระบุเวลาของบันทึกนี้ที่ช่วยเกิดความกระจ่างต่อการสืบค้นเรื่องราวอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องได้ไม่น้อย

กล่าวกันว่า ผลงานทั้งสองชิ้นดังกล่าว ขงจื้อได้ใช้ชีวิตในช่วงปัจฉิมวัยนี้รวบรวมและเรียบเรียงขึ้นมา⁹⁶ และเมื่อพิจารณาจากวัยแล้ว น่าจะสันนิษฐานได้ว่า ขงจื้อคงได้รวบรวมสะสมข้อมูลและวางกรอบความคิดในการเรียบเรียงมาก่อนหน้าที่จะยุติบทบาททางการเมือง และเมื่อยุติบทบาทดังกล่าวลง จึงได้อุทิศเวลาให้กับการรวบรวมและเรียบเรียงผลงานทั้งสอง แต่ไม่ว่าจะอย่างไรก็ตาม สิ่งที่เห็นได้ชัดประการหนึ่งก็คือว่า บั้นปลายชีวิตที่ดูสงบเช่นนี้ ไม่ได้หมายความว่า ขงจื้อคือผู้ประสบความสำเร็จทางด้านการเมืองจากที่เขาได้ทุ่มเทเวลาให้อย่างยาวนานไม่ เป็นความจริงที่ว่า ได้มีศิษยานุศิษย์ของขงจื้อจำนวนหนึ่งที่ได้นำตัวเองเข้าไปมีตำแหน่งทางการเมือง และใช้ความรู้ที่ได้จากขงจื้อไปใช้ให้เป็นประโยชน์ แต่สิ่งที่น่าสังเกตก็คือว่า ศิษย์เหล่านี้ กลับไม่ได้กระจุกอยู่ในที่เดียวกัน หากแต่กระจายไปดำเนินการทางการเมืองยังรัฐต่างๆ และไม่ได้ประสบความสำเร็จทุกคนไป

ที่สำคัญก็คือ บั้นปลายชีวิตของขงจื้อนั้น สังคมการเมืองจีนยังหาได้สงบลงไม่ การศึกษาสงครามยังดำเนินอย่างต่อเนื่อง สิ่งที่เปลี่ยนแปลงไปก็คือ สภาพการณ์ของสงครามที่รัฐนับร้อยรัฐกระทำต่อกันนั้น ก็ค่อยๆ เปลี่ยนแปลงมาเป็นเหลือรัฐใหญ่เพียงไม่กี่รัฐ กล่าวอีกแง่หนึ่งก็คือ สังคมการเมืองจีนได้เปลี่ยนยุคสวนตสวรรค์มาเป็นยุครัฐศึกแล้วนั่นเอง สภาพการณ์เช่นนี้ชี้ให้เห็นได้พอไม่มากนักน้อยว่า แท้จริงแล้ว ความคิดต่างๆ ของขงจื้อที่เป็นที่กล่าวขานกันในขณะนั้น ได้รับความใส่ใจจากบรรดาผู้นำรัฐต่างๆ สักก็มากน้อยไม่ กล่าวให้ชัดลงไปก็คือว่า ความคิดของขงจื้อไม่อาจก้าวขึ้นมาอยู่ในกระแสหลักของสังคมจีนได้เลยนั่นเอง

ด้วยเหตุนี้ สภาพการณ์ดังกล่าวในด้านหนึ่งจึงเท่ากับสะท้อนว่า ความคิดในเรื่อง “ความเที่ยงแห่งนาม” หรือ “เจิ้งหมิง” ของขงจื้อยังคงถูกละเลยเท่าๆ กับความคิดเรื่องขนบจารีตหรือ “หลี่” นั่นเอง กระแสความคิดหลักจึงยังคงอยู่ตรงที่ว่า ทำอย่างไรรัฐต่างๆ จึงจะสามารถรวบรวมเป็นอาณาจักรเดียวกันได้ การมุ่งให้กระแสความคิดหลักนี้ประสบความสำเร็จได้ในด้านหนึ่งจึงเป็นความคิดที่สวนทางกันอย่างสิ้นเชิงกับความคิดของขงจื้อ และภายใต้สภาพการณ์เช่นนี้เอง ที่เป็นสิ่งที่ร่ายล้อมอันแท้จริงของขงจื้อในยามที่ลาจากโลกนี้ไปในขณะที่มีอายุ 73 อันตรงกับปีที่ 16 ของหลู่ฮุยกง กษัตริย์แห่งรัฐหลู่ หรือ 479 ปีก่อน ค.ศ.

ค. จีนวิถีหลังยุคขงจื้อ

จีนหลังจากขงจื้อจากไปไม่ได้แตกต่างไปจากช่วงที่ขงจื้อยังมีชีวิตอยู่ ซึ่งในด้านหนึ่งเท่ากับว่า ความคิดของขงจื้อแม้ไม่ได้ถูกปฏิเสธ แต่ก็ไม่ได้ถูกนำมาใช้ และไม่เพียงขงจื้อเท่านั้น แม้แต่ความคิดของนักปราชญ์ในชั้นหลังต่อมาก็ไม่ได้รับการยอมรับเช่นกัน นักปราชญ์เหล่านี้มีทั้งที่สืบทอดความคิดต่อจากขงจื้อ มีทั้งที่ประยุกต์ใช้ และมีทั้งที่คิดขึ้นเป็นของตนเอง เช่น เม่งจื้อ (พ.ศ.171-254 หรือ 372-289 ปีก่อน ค.ศ.) หรือ เมิ่งจื้อ ในเสียงจีนกลาง, ซุนจื้อ (พ.ศ.243-306 หรือ 300-237 ปีก่อน ค.ศ.) ฯลฯ การศึกษาสงครามยังคงดำเนินไปจนกระทั่งเหลือรัฐใหญ่อยู่เพียง

ไม่กี่รัฐ และทั้งหมดนี้ก็ทำสงครามต่อกันเรื่อยมาอีกนานนับกว่าสองร้อยปี โดยในช่วงนี้รัฐที่ทรงอำนาจมากที่สุดเหลืออยู่เพียง 7 รัฐ (ดังที่ได้กล่าวไปแล้วก่อนหน้านี้) พร้อมกันไปกับสงครามความเจริญที่ตามคู่กันมาก็คือ ความก้าวหน้าทางด้านวิทยาการและอุตสาหกรรมต่างๆ ที่ก้าวขึ้นมาพร้อมกับการค้าที่ช่วยยกฐานะของชนชั้นพ่อค้าให้มีความสำคัญมากกว่าในยุคสันตสาร์ท

เวลานั้น (ยุครัฐศึก) อุตสาหกรรมเครื่องสัมฤทธิ์และเหล็กที่มีรายละเอียดอันเอื้อต่อการประกอบพิธีกรรม การดำรงชีวิตประจำวัน และการสงครามได้เจริญขึ้นมาอย่างเต็มที่ ชนุกลายเป็นอาวุธที่ทรงประสิทธิภาพที่สุด เพราะสามารถทำลายฝ่ายตรงข้ามได้จากระยะไกล ส่วนม้าจากที่เคยใช้ไม่ว่าจะในชีวิตในทางเศรษฐกิจหรือในการสงครามก็ดี ก็ถูกพัฒนาให้สามารถเทียมกับรถศึกเพื่อเพิ่มประสิทธิภาพในการทำสงครามมากขึ้น ฯลฯ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ไม่เพียงจะเอื้อให้บรรดาพ่อค้าในเวลาผั่งคั่งขึ้นมาเท่านั้น หากแม้แต่เมืองใหญ่ของรัฐต่างๆ ดังกล่าวก็เจริญรุ่งเรืองตามมาด้วยเช่นกัน⁹⁷ และจากปรากฏการณ์ที่ว่านี้เอง ที่เป็นที่เข้าใจได้ว่า เหตุใดความคิดของขงจื้อหรือนักปราชญ์คนอื่นๆ จึงไม่ได้รับการยอมรับในทางปฏิบัติ ยกเว้นแต่จะมีความคิดที่สอดคล้อง และแนวความคิดที่สอดคล้องนี้ก็บังเกิดขึ้นในช่วงปลายสุดของยุครัฐศึกนั่นเอง แนวความคิดนี้เป็นที่รู้จักกันว่า “นิติการนิยม” นักคิดของสำนักนี้ที่โดดเด่นมีอยู่ 2 คน คือ หันเฟยจื่อ (ตายเมื่อ พ.ศ.310 หรือ 233 ปีก่อน ค.ศ.) โดยหันเฟยจื่อได้รับอิทธิพลมาจากความคิดของซางหยาง (พ.ศ.153-205 หรือ 390-338 ปีก่อน ค.ศ.) อีกชั้นหนึ่ง อีกคนหนึ่งคือ หลี่ซือ (ตายเมื่อ พ.ศ.335 หรือ 208 ปีก่อน ค.ศ.) ทั้งสองต่างเป็นขุนนางในรัฐฉิน ที่ซึ่งในช่วงปลายของยุครัฐศึกถือเป็นรัฐที่ทวีความเข้มแข็งขึ้นทุกขณะ

อย่างไรก็ตาม ประเด็นหลักของสำนักคิดนิติการนิยมนี้ หากจะว่ากันถึงในระยะที่ หยางซาง รัฐบุรุษนักปฏิรูปได้ริเริ่มเอาไว้แล้ว แนวคิดที่ออกมาแม้จะให้ความสำคัญแก่รัฐที่ชื่อสัตย์ยุติธรรมก็ตาม แต่ก็ไม่ได้มีทัศนะไปในทางที่เหยียดหยามประชาชนคนชั้นล่างแต่ประการใด จะมีก็แต่เพียงให้ประชาชนเชื่อฟังรัฐ (ที่ชื่อสัตย์) เท่านั้น ต่อเมื่อ หันเฟยจื่อ และ หลี่ซือ ได้นำมาประยุกต์ใช้แล้ว ผลที่ตามมาจึงกลายเป็นการให้ความสำคัญกับกฎหมายหรือกฎระเบียบต่างๆ ที่ตราโดยรัฐ ว่าเป็นสิ่งที่ประชาชนพึงเชื่อและปฏิบัติตาม ประเด็นก็คือว่า ทัศนะในชั้นหลังนี้ได้ถูกกระทำการผ่านการตรากฎหมายที่เข้มแข็งเด็ดขาดซึ่งมากด้วยอำนาจนิยม โดยเฉพาะอย่างยิ่งการเปิดโอกาสให้กับผู้นำสูงสุดเป็นผู้ตราและใช้กฎหมายแต่เพียงผู้เดียว⁹⁸ แนวคิดนี้จึงสอดคล้องอย่างยิ่งต่อการสร้างรัฐในแบบสมบูรณาญาสิทธิราชย์หรือรัฐอาณาจักรที่มีรัฐใหญ่สุดเพียงหนึ่งเดียวปกครองรัฐอื่นๆ และเมื่อรัฐฉินเพิ่มความเข้มแข็งขึ้น แนวคิดนี้จึงเอื้อต่อการเติบโตทางอำนาจให้แก่รัฐนี้ไปในที่สุด

กษัตริย์ของรัฐฉินสามารถพิชิตรัฐอื่นๆ อีก 6 รัฐได้สำเร็จเด็ดขาดใน พ.ศ.322 (221 ปีก่อน ค.ศ.) หลังจากนั้นจึงได้สถาปนาตนเองขึ้นเป็นจักรพรรดิ (หวงตี้) เพื่อให้ดูเหนือกว่าและแตกต่างไปจากกษัตริย์ (หวาง) มีนามว่า ฉินสื่อ (จิ้นซี) และนับเป็นการเริ่มต้นครั้งแรกของระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์จีน ภายใต้ชื่อราชวงศ์ว่า “ราชวงศ์ฉิน” (Qin Dynasty, 221-206 ปีก่อน ค.ศ.) การอ้างอิงอำนาจที่ได้รับจากสวรรค์หรือ “อาณัติแห่งสวรรค์” ได้กลับมาอีกครั้งหนึ่ง

แต่ที่สำคัญก็คือ ตลอดราชวงศ์นี้ได้รับการเสถียรภาพของตนโดยผ่านใช้แนวคิดของสำนักนิติการนิยามมาเป็นแนวทาง ด้วยเหตุนี้ การปกครองด้วยกฎหมายที่เข้มแข็งดุจกฎเหล็กจึงเกิดขึ้น การเกณฑ์แรงงานประชาชนเพื่อการต่างๆ จึงเกิดขึ้นเพื่อสนองต่อความมั่นคงของรัฐ โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับการเกณฑ์แรงงานนับแสนไปสร้างกำแพงเมืองจีนเพื่อป้องกันการรุกรานของพวกชนชาติพันธุ์อื่นที่ไม่ใช่ “ฮั่น” และเพื่อไม่ให้แนวทางเช่นนี้ต้องถูกเบี่ยงเบนไปโดยความคิดใดๆ ราชวงศ์ฉินจึงไม่มีนโยบายในการส่งเสริมนักคิดไม่ว่าจากสำนักคิดใดทั้งสิ้น ยกเว้นนิติการนิยาม ดังนั้น นโยบาย “เผาตำรา เผ่าผู้รู้” จึงเกิดขึ้นเพื่อสนองต่อสิ่งเดียวกันนี้เช่นกัน เมื่อเป็นเช่นนี้ แนวคิดของสำนักคิดยวี่ของขงจื้อและของนักคิดอื่นๆ จึงแทบไม่มีที่ยืนอย่างสิ้นเชิงตลอดราชวงศ์ดังกล่าว

อย่างไรก็ตาม การปกครองเช่นนี้ย่อมหลีกเลี่ยงมาตรการอันป่าเถื่อนโหดร้ายไปไม่ได้ อย่างแน่นอน และภายใต้เสถียรภาพโดยผ่านนโยบายดังกล่าว ซึ่งยังคงจัดได้ว่ายังเพียงอยู่ในขั้นเริ่มต้นนั้น จึงไม่ใช่เสถียรภาพที่ปราศจากการสั่นคลอนใดๆ ความจริงก็คือว่า ภายหลังจากที่ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ถูกสถาปนาโดย จินซีฮ่องเต้ แล้ว รัฐฉินอันเป็นที่ตั้งของศูนย์กลางอำนาจยังคงถูกรบกวนจากรัฐอื่นๆ ที่เพี้ยงพล้ำไปก่อนหน้านี้อยู่เป็นระยะๆ และที่ขาดไม่ได้โดยธรรมชาติทางการเมืองก็คือ การรวมตัวของขบวนการชาวนาเพื่อล้มล้างระบอบทระราชของราชวงศ์ฉิน トラบจนถึงปลายราชวงศ์นั่นเอง ขบวนการชาวนาที่นำโดย หลิวปัง ก็สามารถรวมตัวก่อกวนจนอำนาจของราชวงศ์ฉินสั่นคลอนสุดที่จะยืนอยู่ได้อีกต่อไป และต้องถูกโค่นล้มลงไปในที่สุดเมื่อถึง พ.ศ.337 (206 ปีก่อน ค.ศ.) หลิวปัง ได้สถาปนาตนเองขึ้นเป็นปฐมจักรพรรดิของราชวงศ์ฮั่น (Han Dynasty, 206 ปีก่อน ค.ศ.-ค.ศ. 220) มีนามว่า ฮั่นเกาจู่

ตลอดระยะเวลายาวนานถึงกว่า 400 ปีของราชวงศ์ฮั่นนั้น สิ่งที่ไม่อาจปฏิเสธได้อีกต่อไปสำหรับใครก็ตามที่คิดจะขึ้นมาปกครองแผ่นดินจีนในขั้นหลังๆ ก็คือ การต้องยอมรับเอาความคิดเกี่ยวกับการทำเงินให้เป็นอาณาจักรเดียวกัน การเป็นอาณาจักรเดียวกันอย่างมีเสถียรภาพจึงกลายเป็นเสมือนกับอุดมคติทางการเมืองของสังคมจีนมาโดยตลอด อย่างน้อยก็ในทัศนะของชนชั้นนำ เมื่อเป็นเช่นนี้ปัญหาจึงมีอยู่ต่อไปว่า การรวมจีนเป็นหนึ่งเดียวที่ จินซีฮ่องเต้ เป็นผู้ริเริ่มโดยใช้แนวคิดนิติการนิยามนั้น ได้ถูกพิสูจน์แล้วว่าล้มเหลวอย่างสิ้นเชิง ด้วยเหตุนี้ หนทางที่ดีที่สุดสำหรับราชวงศ์ฮั่นจึงกลายเป็นการย้อนกลับไปทบทวนแนวคิดของสำนักคิดอื่นๆ เมื่อก่อนหน้านั้น (และถูก จินซีฮ่องเต้ ทำลายไป) อีกการบหนึ่ง และแนวคิดของขงจื้อก็เป็นแนวคิดที่ถูกเลือก ประเด็นที่เหลือจึงมีอยู่แต่เพียงว่า จะปรับแนวคิดนี้ให้มารับใช้ในระดับนโยบายได้อย่างไรเท่านั้น

ราชวงศ์ฮั่นได้เลิกล้มนโยบาย “เผาตำรา เผ่าผู้รู้” แล้วหันมาให้ความสำคัญอุปถัมภ์กับเหล่าบรรดานักปราชญ์นักคิดหรือบัณฑิตจากสำนักคิดต่างๆ และสามารถเกลี้ยกล่อมให้ “ผู้รู้” เหล่านี้หันเข้ามายอมรับแนวคิดสำนักยวี่ของขงจื้อเพื่อความเป็นเอกภาพ หลักการทางการเมืองว่าด้วยเรื่อง “เจิ้งหมิง” หรือ “ความเที่ยงแห่งนาม” ถูกนำมารับใช้ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ของราชวงศ์ฮั่นอย่างชาญฉลาด ทั้งๆ ที่ก่อนหน้านี้ในสมัยราชวงศ์ฉิน บรรดาสาวกของขงจื้อไม่เห็น

ด้วยกับระบบนี้จนถึงกับยอมพลีชีพเพื่อรักษาหลักคำสอนของอาจารย์ตน จากหลักคำสอนของขงจื๊อที่ครั้งหนึ่งเคยยึดเอาราชวงศ์โจวเป็นรัฐเยี่ยงอย่างหรือรัฐในอุดมคติจึงไม่เพียงจะถูกแก้ไขเพื่อให้สนองต่อการคงอยู่ของราชวงศ์ฮั่นเท่านั้น⁹⁹ หากแม้ในเวลาต่อมา ราชวงศ์ฮั่นยังสนับสนุนให้สาวกของขงจื๊อทำการผูกขาดหลักคำสอนในฐานะอุดมการณ์ของรัฐอีกด้วย ตราบจันรัชสมัยของจักรพรรดิ อู่ตี้ (141-187 ปีก่อน ค.ศ.) ผ่านไป 1 ปี หลักคำสอนของขงจื๊อก็ถูกยกย่องระดับให้เป็นหลักปรัชญาของรัฐสมบูรณาญาสิทธิราชย์อย่างเป็นทางการเพื่อ “เอกภาพอันยิ่งใหญ่” นโยบายเช่นนี้ในด้านหนึ่งจึงเท่ากับกีดกันนักปราชญ์จากสำนักคิดอื่นไม่ให้เข้ามามีบทบาทในทางราชการหรือการปกครองโดยคุณวุฒิ¹⁰⁰ ไม่เพียงเท่านั้น บรรดาสาวกของลัทธิขงจื๊อยังได้เข้าไปเป็นอาจารย์ให้กับมกุฎราชกุมารและบรรดากุลบุตรของชนชั้นสูงอีกด้วย อันเท่ากับมีอิทธิพลเหนืออนุชนชั้นต่อไป¹⁰¹ ถึงเวลานั้น สาวกของขงจื๊อและปัญญาชนนักคิดที่มาในแนวทางของขงจื๊อก็ได้ก้าวขึ้นสู่ระดับแนวหน้าของราชสำนักฮั่น และทำให้แนวคิดนี้ได้ก้าวขึ้นสู่การเป็นลัทธิหนึ่งให้แก่สังคมจีนอย่างไม่ต้องสงสัยอีกต่อไป

เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ราชวงศ์ฮั่นพึงจะจัดตั้งสถานศึกษาเพื่อผลิตบัณฑิตตามแนวคิดขงจื๊อขึ้นมาเพื่อสนองตอบต่อราชสำนัก และจากการดำเนินการอย่างซ้ำๆ และเป็นขั้นเป็นตอนนับจากเมื่อ 124 ปีก่อน ค.ศ. ไปจนถึงอีกประมาณ 100 ปีต่อมา บัณฑิตเหล่านี้ก็เพิ่มจาก 50 คนมาเป็น 3,000 คน¹⁰² ต่อมาในปี ค.ศ.1 ก็ปรากฏว่า มีผู้สอบผ่านการคัดเลือกเข้ารับราชการตามมาตรฐานลัทธิแนวคิดขงจื๊อปีละ 100 คน โดยมีราชสำนักฮั่นเป็นผู้ดูแลรับผิดชอบในการจัดสอบ เวลานั้น หลักคำสอนของขงจื๊อที่ว่าด้วย “หลี่” หรือ “ขนบจารีต” ได้ค่อยๆ ถูกผนวกเข้าเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับกฎหมาย¹⁰³ การฟื้นความสำคัญให้กับ “หลี่” นั้นนับว่ามีความหมายต่ออนาคตของสังคมจีนอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับการให้ความสำคัญพิธีการและพิธีกรรมต่างๆ

อาจกล่าวได้ว่า ราชวงศ์ฮั่นนับเป็นราชวงศ์แรกที่ได้วางรากฐานให้แก่ลัทธิขงจื๊อ ถึงแม้จะเป็นลัทธิขงจื๊อที่ผ่านการแก้ไขตีความขึ้นมาใหม่ก็ตาม และนับจากนั้น ลัทธิขงจื๊อก็อยู่ในกระแสหลักของการเมืองจีนมาโดยแทบจะตลอด ทั้งนี้โดยเป็นไปบนฐานความเข้าใจที่ว่า เมื่อถึงบางยุคบางสมัย ลัทธินี้ก็อาจจะไม่ได้รับความสำคัญ หรือไม่ก็มีลัทธิหรือความเชื่ออื่นๆ เข้ามาอยู่ในกระแสหลักแทน การไม่ได้รับความสำคัญก็ดี หรือการมีลัทธิความเชื่อเข้ามาแทนที่นี้ นอกจากจะมีที่มาจากชนชั้นปกครองในยุคใดยุคหนึ่ง ว่ามีความคิดความเชื่อเช่นใดแล้ว อีกส่วนหนึ่งยังมีที่มาจากบางระยะเวลาที่สังคมจีนเกิดความปั่นป่วนอันเนื่องมาจากวิกฤตการณ์การเมืองภายในหรือไม่ก็จากการถูกคุกคามจากภายนอก โดยเฉพาะจากชนชาติพันธุ์ ซึ่งถือเป็นศัตรูของรัฐจีนมาเป็นเวลายาวนาน ความจริงข้อนี้ก็คือความจริงที่ว่า จีนเป็นสังคมที่แม้จะต้องการความเป็นปึกแผ่นไม่ต่างจากสังคมอื่นๆ ก็ตาม แต่ในที่สุดก็หนีไม่พ้นภาวะความไร้เอกภาพที่สลับกันไปมากับภาวะที่มีเอกภาพ

ราชวงศ์ฮั่นก็ไม่อาจหนีความจริงข้อนี้ไปได้ เพราะหลังจากการล่มสลายลงของราชวงศ์ไปแล้ว จีนก็เข้าสู่ยุคสามก๊ก (Three Kingdom Era, พ.ศ. 763-823 หรือ ค.ศ.220-280) อันเป็น

ยุคที่ทั่วโลกรู้จักดี ในยุคนี้แม้จะมีการแตกแยกปราศจากเอกภาพก็ตาม แต่บนความอิสระของแต่ละรัฐมีอยู่ในยุคนี้ นับว่าเป็นหนทางอันดีต่อการเปิดให้ความคิดศาสนาพุทธได้เข้ามายังสังคมจีน รวมทั้งการก้าวขึ้นมาเป็นบทบาทของลัทธิเต๋า ทั้งพุทธและเต๋ามีอะไรที่คล้ายๆ กันในหลักคำสอน โดยเฉพาะในเรื่องของการละโลกและไม่ฝืนธรรมชาติ ข้อแตกต่างที่มีของสองศาสนาความเชื่อนี้ที่เด่นชัดเห็นจะเป็นในเรื่องของกาม เช่น ในขณะที่พุทธสอนให้ละกามสละโลกานุโยคและมีบทบาทปฏิบัติให้พระภิกษุสงฆ์ทรงพรหมจรรย์นั้น เต๋ากลับคิดว่า การละกามเป็นการฝืนธรรมชาติเป็นต้น¹⁰⁴ แต่กระนั้น รากฐานของลัทธิขงจื๊อที่ถูกปลูกฝังเอาไว้ในสมัยราชวงศ์ชั่นก็มิได้ถูกสั่นคลอนลงไป มิหนำซ้ำยังได้ขยายความออกไปโดยการเน้นถึงความสำคัญของครอบครัวด้วยการรวบรวมวาทะของขงจื๊อว่าด้วยครอบครัวขึ้นมา ที่สำคัญคือ การล้างภาพที่ดูประหลาดหนึ่งเทพเจ้าที่ราชวงศ์ชั่นสร้างให้กับขงจื๊อลงมาเสมอด้วยมหาบุรุษสามัญนั้น¹⁰⁵ นับว่ามีส่วนไม่น้อยในการทำให้ลัทธิขงจื๊อสามารถสัมผัสได้ง่ายขึ้น โดยเฉพาะเมื่อเปรียบเทียบกับพุทธหรือเต๋าที่มีภาพของความเป็น “เทพ” อยู่ไม่น้อยในสังคมจีน

ถัดจากยุคนี้ไปแล้ว ประวัติศาสตร์จีนก็สลับกันไปมาระหว่างช่วงที่มีเอกภาพในระยะสั้นๆ อยู่อีกหลายราชวงศ์ ซึ่งเอาเข้าจริงแล้วก็ไม่ใช่เอกภาพอันพึงประสงค์ トラบจนถึงสมัยราชวงศ์ถัง (Tang Dynasty, พ.ศ. 1161-1450 หรือ ค.ศ. 618-907) เอกภาพในความหมายที่สมบูรณ์จึงได้หวนกลับคืนมาอีกครั้งหนึ่ง และเป็นการกลับมาที่มีผลต่อการเปลี่ยนแปลงของลัทธิขงจื๊อพอสมควร โดยเฉพาะในสมัยราชวงศ์นี้ได้เปิดกว้างให้การเข้ามาของลัทธิความเชื่อต่างๆ ที่โดดเด่นเป็นพิเศษก็คือ พุทธมหายานและลัทธิเต๋า การเปิดให้ความเชื่ออื่นที่ต่างไปจากลัทธิขงจื๊อนี้ได้มีส่วนไม่น้อยในการทำให้สังคมจีนถูกกลมกลืนไปภายใต้ลัทธิหรือความเชื่อ 3 กระแส นั่นคือ ขงจื๊อ เต๋า และพุทธมหายาน ทั้งนี้โดยเป็นที่ยอมรับกันว่า ถึงที่สุดแล้ว ลัทธิขงจื๊อก็ยังคงอยู่ในกระแสหลักอยู่ดี

ควรกล่าวด้วยว่า การเข้ามาเป็นบทบาทของพุทธและเต๋อย่างเด่นชัดเช่นนี้ มิได้หมายความว่า จะปราศจากซึ่งปฏิกิริยาต่อต้านอันใดจากปัญญาชนของลัทธิขงจื๊อไม่ ปฏิกิริยาดังกล่าวเกิดขึ้นบนพื้นฐานทัศนคติที่มองว่า พุทธและเต๋ายังผลไม่น้อยต่อความอ่อนแอของรัฐบาลกลาง และทำให้เล็งเห็นถึงความจำเป็นในอันที่จะฟื้นฟูลัทธิขงจื๊อขึ้นมาให้แข็งแกร่งดังเดิม ด้วยเหตุนี้ปัญญาชนลัทธิขงจื๊อจึงไม่ลังเลที่จะวิพากษ์พุทธ ว่าเป็นลัทธิหรือศาสนาของคนป่าเถื่อน การเคารพบูชาพระบรมธาตุของพระพุทธเจ้าของพระบรมวงศานุวงศ์จึงถูกต่อต้านตามไปด้วย ว่าเป็นวัฒนธรรมที่ป่าเถื่อนและเป็นการให้ความเคารพกับสิ่งสกปรก ไม่เพียงเท่านั้น ข้อวิพากษ์ยังมองต่อไปว่า การยึดเอาพุทธเป็นหลักชัยจะยังความเสียหายและอ่อนแอให้แก่รัฐ ในขณะเดียวกัน “วิถี” หรือ “เต๋า” (the Way) ที่เป็นไปเพียงวิถีเดียวก็ไม่ต่างกับเป็นการทำลายหลักคำสอนพื้นฐานของลัทธิขงจื๊อที่มีมาตั้งแต่สมัยราชวงศ์โจว นั่นคือ หลักที่เรียกว่า “วิถีแห่งปราชญ์” ซึ่งเชื่อกันว่าจะเป็นวิถีที่สามารถปกป้องประชาชนให้พ้นจากภัยอันตรายต่างๆ นั่นคือ เป็นวิถีที่สามารถแสดงให้เห็นถึงการมีชีวิตที่ความมั่นคง กินอิ่ม-นอนอุ่น ต่อสู้กับสัตว์ร้าย การสัมผัสถึงในรสของดนตรีและพิธีกรรม รวมตลอดไปจนถึงการสร้างสรรค์สถาบันทางการเมืองที่มีศักยภาพใน

การปกป้องคุ้มครองและปราบปรามอาชญากรรมได้อย่างไร โดยวิธีอันพึงประสงค์นี้ต่างถูก ศาสนาพุทธและลัทธิเต๋าปิดเป็นอันหมดสิ้น ทางออกที่ทัศนะวิพากษ์นี้เสนอก็คือ จะต้องกวาดล้างทำลายพุทธและเต๋าให้ออกไปจากสังคมจีนเท่านั้น สังคมจีนจึงจะดำรงอยู่ได้¹⁰⁶ อย่างไรก็ตาม แม้จะเป็นข้อวิพากษ์ที่ดูรุนแรง แต่ก็ข้อวิพากษ์ไม่เกิดผลในทางปฏิบัติ โดยเฉพาะในเรื่องของการทำลายกวาดล้าง และที่มีผลไม่น้อยก็คือ การทำให้ลัทธิขงจื๊อยังคงตั้งมั่นอยู่ได้ต่อมา

เมื่อราชวงศ์ถังล่มสลายลงไป จีนก็หวนกลับไปสู่ภาวะที่ไร้เอกภาพหรือมีเอกภาพในช่วงสั้นๆ อีกครั้งหนึ่งภายใต้ยุคสมัยที่เรียกว่า “ยุคห้าราชวงศ์สิบอาณาจักร” (Five Dynasties & Ten Kingdoms, พ.ศ. 1450-1522 หรือ ค.ศ. 907-979) แล้วจึงเอกภาพอีกครั้งหนึ่งในสมัยราชวงศ์ซ่ง (Song Dynasty, พ.ศ.1503-1822 หรือ ค.ศ.960-1279) ซึ่งเป็นเอกภาพแบบขาดตอน กล่าวคือ มีเอกภาพอยู่ช่วงหนึ่งแล้วอ่อนแอลงโดยมีราชวงศ์อื่นๆ มาสลับอำนาจในช่วงสั้นๆ แล้วก็ด้วยราชวงศ์นี้อีกครั้งหนึ่ง ราชวงศ์ที่มาสลับอำนาจที่ค่อนข้างมีความมั่นคง (อยู่ในพื้นที่ของตนเองที่เป็นคนละพื้นที่ในเขตอำนาจของกลุ่มราชวงศ์ซ่ง) ก็คือ ราชวงศ์จิน (พ.ศ. 1658-1777 หรือ ค.ศ. 1115-1234) ในสมัยนี้ ลัทธิขงจื๊อได้มีการเปลี่ยนแปลงอย่างเอกอุจนกลายเป็น “ลัทธิขงจื๊อใหม่” (Neo-Confucianism)

นักปรัชญาขงจื๊อที่ทำการสังเคราะห์ลัทธิขงจื๊อขึ้นมาใหม่นี้คือ จูซี (Zhu-xi, หรือ พ.ศ.1673-1743 หรือ ค.ศ.1130-1200) ทั้งนี้โดยเขาได้รวบรวมคำสอนต่างๆ ของขงจื๊อพร้อมกับอธิบายข้อคิดเห็นขึ้นมาใหม่ ภายหลังจากนั้นบทสังเคราะห์ของเขาก็ได้กลายเป็นแม่แบบให้กับการศึกษาลัทธิขงจื๊อในเวลาต่อมา และได้กลายเป็นลัทธิขงจื๊อขนานแท้และดั้งเดิมตายตัวนับแต่ปี พ.ศ.1856 หรือ ค.ศ.1313 เรื่อยมาจนถึงศตวรรษที่ 20 ประเด็นปัญหาก็คือว่า ลัทธิขงจื๊อใหม่ที่ จูซี ที่เคร่งครัดตายตัวนี้ นับว่าได้ส่งผลที่ดีต่อเสถียรภาพของรัฐบาล และโน้มนำให้สังคมจีนมีความยึดมั่นในขนบจารีตหนักแน่นมั่นคงยิ่งขึ้น และมีส่วนอย่างมากในการทำให้สังคมจีนมีการเปลี่ยนแปลงที่น้อยมากหรือแทบไม่มีการเปลี่ยนแปลงใดๆ เลยก็ว่าได้¹⁰⁷ ฉะนั้น การเปลี่ยนแปลงของลัทธิขงจื๊อในครั้งนี้ถึงแม้จะส่งผลดีต่อราชสำนักซึ่งก็ตาม แต่ก็ก็เป็นผลดีให้กับยุคสมัยที่เต็มไปด้วยความเสื่อมถอย เพราะเป็นที่รู้กันดีว่า ในบรรดาราชาวงศ์ของจีนจากประวัติศาสตร์ที่ผ่านมา นั้น ราชวงศ์ซ่งนับเป็นราชวงศ์หนึ่งที่เต็มไปด้วยความเหลวแหลกอันเนื่องมาจากการฉ้อราษฎร์บังหลวงของขุนนาง ความฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยของบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ ความไม่ใส่ใจต่อการคุกคามจากชนชาติพันธุ์ การสร้างค่านิยมที่กดขี่ทางเพศด้วยการให้สตรีรัดเท้าจนตั้งเล็กจนโต เป็นต้น

ในระหว่างที่ราชวงศ์ซ่งเรืองอำนาจจนเสื่อมอำนาจลงนั้น ศัตรูที่สำคัญของราชวงศ์ก็คือ พวกมองโกล ชนชาติพันธุ์มองโกลนี้เป็นหนึ่งในชนชาติพันธุ์อีกนับสิบชนชาติพันธุ์ในสังคมจีนที่มักเป็นภัยคุกคามให้กับรัฐบาลจีน (ที่เป็นชนชาติพันธุ์ฮั่น) อยู่เสมอ โดยพวกมองโกลเป็นหนึ่งในไม่กี่ชนชาติพันธุ์ที่ค่อนข้างมีอำนาจมากกว่าชนชาติพันธุ์อื่นๆ กล่าวสำหรับในสมัยราชวงศ์ซ่งแล้ว ถือได้ว่าเป็นยุคที่พวกมองโกลรุ่งเรืองทางอำนาจมากที่สุด โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสามารถโค่นล้มราชวงศ์ซ่งได้สำเร็จ แล้วสถาปนาราชวงศ์หยวน (Yuan Dynasty, พ.ศ. 1814-1911 หรือ

ค.ศ. 1271-1368) ขึ้นมาเป็นของตนเอง และนับเป็นราชวงศ์แรกที่เป็น “ชาวต่างชาติ” ในสายตาของคนจีนอื่น ถึงแม้จะอยู่ได้ไม่ถึงร้อยปีก็ตาม และภายใต้เวลาที่ไม่ยาวนานนี้เอง ที่ทำให้ราชวงศ์หยวนแทบไม่ได้แตะต้องกับหลักการปกครองที่ลัทธิขงจื๊อได้ฝังรากลึกลงไปเมื่อก่อนหน้านี้

ครั้นเมื่อราชวงศ์หยวนถูกโค่นล้มลงโดยขบวนการชาวนาที่นำโดยชาวนาจนชื่อ จูหยวนจาง ภายหลังจากนั้นราชวงศ์หมิง (Ming Dynasty, พ.ศ. 1911- 2187 หรือ ค.ศ. 1368-1644) ก็ถูกเขาสถาปนาขึ้นพร้อมกับตั้งตนเป็นปฐมจักรพรรดิแห่งราชวงศ์นี้ โดยมีนามว่า “ไท่จู” และมีนามรัชกาลว่า “หงอู่” กล่าวสำหรับลัทธิขงจื๊อแล้ว นับได้ว่าเป็นลัทธิที่ราชวงศ์นี้ให้ความสนใจและให้ความสำคัญมาตั้งแต่ก่อนที่จะโค่นล้มขับไล่พวกมองโกลแห่งราชวงศ์หยวนออกไปได้ด้วยซ้ำกิจกรรมที่สำคัญในช่วงเวลาดังกล่าวก็คือ การจัดตั้งสถาบันราชวิทยาลัยขึ้นมาเพื่อสอนแนวคิดของขงจื๊อโดยเฉพาะการจัดตั้งสถาบันการศึกษาที่มุ่งเน้นในคำสอนของขงจื๊ออย่างเป็นด้านหลัก นักศึกษาที่เข้าศึกษาในสถาบันแห่งนี้มีทั้งที่มาจากลูกหลานของขุนนางและสามัญชน เมื่อนักศึกษาเหล่านี้สำเร็จการศึกษาแล้วก็จะได้รับการบรรจุเป็นขุนนางในราชสำนักต่อไป จะเป็นขุนนางชั้นสูงหรือต่ำขึ้นอยู่กับความสามารถที่พิจารณาจากผลการสอบเป็นที่ตั้ง ส่วนเนื้อหาหรือหลักสูตรนั้น ได้ถือเอาตำราที่ จูซี ปรับปรุงขึ้นมาตั้งในสมัยราชวงศ์ซ่ง เมื่อเป็นเช่นนี้จึงเท่ากับว่า ลัทธิขงจื๊อถูกทำให้เคร่งครัดตายตัวมากยิ่งขึ้นกว่าเดิม ดังเช่นที่จะเห็นได้จากวิธีการสอบไล่ ที่นักศึกษาจะต้องท่องจำตำราดังกล่าวให้ได้อย่างแม่นยำ และเมื่อสอบไล่ได้ แล้วได้รับแต่งตั้งให้เป็นขุนนาง¹⁰⁸ ผลที่ตามมาจึงกลายเป็นว่า ราชสำนักหมิงได้แต่บรรดาขุนนางที่เป็นเอตทัคคะในทางลัทธิขงจื๊อ พ้นไปจากนี้แล้วก็คือ ภูมิปัญญาที่ถูกดูแลและไม่อยู่ในสายตาของขุนนางเหล่านี้แม้แต่น้อย

ไม่เพียงเท่านั้น เพราะเมื่อเวลาล่วงเลยไปจนถึง พ.ศ. 1963 (ค.ศ.1420) ลัทธิขงจื๊อก็กลายเป็นเสมือนอีกศาสนาหนึ่งที่จักรพรรดิทรงให้การนับถือ กระทั่งเลยไปจนถึงให้มีการสร้างศาลขงจื๊อขึ้นมาในกรุงปักกิ่ง อันเป็นราชธานีของราชวงศ์ พร้อมกันนั้นขบจาริตก็ถูกรื้อฟื้นขึ้นมายิ่งกว่าเมื่อก่อนหน้านี้¹⁰⁹ ตัวของขงจื๊อจึงมีฐานะไม่ต่างกับเทพเจ้าตามไปด้วย ที่สำคัญก็คือ ขบจาริตได้กลายเป็นสิ่งส่วนหนึ่งที่ขาดไม่ได้ของบรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ นักปราชญ์ในลัทธิขงจื๊อ และบรรดาขุนนางหรือสาวกอื่นๆ เรื่อยมา จนอาจกล่าวได้ว่า ลัทธิขงจื๊อได้ขึ้นสู่จุดสูงสุดในสังคมจีนอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ศาสนาพุทธและเต๋าที่แม้จะอยู่ในความเคารพนับถือของคนระดับประชาชนอย่างต่อเนื่องเช่นเดิมก็ตาม แต่ก็ไม่ใช่ขั้วหลักเท่ากับที่ลัทธิขงจื๊อได้เป็น ที่สำคัญก็คือว่า ผลแห่งสถานะเช่นนี้ของลัทธิขงจื๊อหาได้หยุดยั้งเพียงเท่านั้นไม่ เพราะด้วยสถานะที่เอื้อต่อเสถียรภาพให้แก่สถาบันทางการเมืองของชนชั้นปกครองนี้เอง เมื่อกองทัพของพวกแมนจูสามารถโค่นล้มราชวงศ์หมิงลงได้ พร้อมกับสถาปนาราชวงศ์ชิง (พ.ศ. 2136-2454 หรือ ค.ศ. 1644-1911) ของตนขึ้นมาแทนที่ ราชวงศ์นี้ก็มิลังเลที่จะหยิบยืมเอาลัทธิของพวกอันนี้มาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนบ้าง

ราชวงศ์ชิงตระหนักดีว่า คนจีนหรือพวกฮั่นนั้นไม่ได้มองตนเป็นพวกเดียวกัน และเห็นว่าตนเป็นชน “ต่างชาติ” ที่เข้ามายึดครองจีนไม่ต่างกับพวกมองโกลเมื่อก่อนหน้านี้ ดังนั้น การปกครองของพวกมองโกลที่พยายามเอาวัฒนธรรมมองโกลมาใช้กับสังคมจีนจนประสบกับความล้มเหลว (เช่น ไม่อาจทำลายอิทธิพลของลัทธิขงจื๊อลงไปได้) ในด้านหนึ่งจึงกลายเป็นบทเรียนให้แก่วัฒนธรรมแมนจูไปด้วย จากเหตุนี้เองที่มีส่วนไม่น้อยในการทำให้พวกแมนจูต้องระมัดระวังในการปกครองคนจีนของตน ฉะนั้น พลันที่สถาปนาราชวงศ์ชิงขึ้นมาได้ไม่นาน เรื่องแรกๆ ที่ชนชั้นปกครองแมนจูได้กระทำลงไปก็คือ การตั้งเอานักปราชญ์ปัญญาชนลัทธิขงจื๊ามาเป็นพวก¹¹⁰ ด้วยเหตุนี้ สถาบันทางการเมืองต่างๆ จึงถูกจัดตั้งขึ้นมาโดยคนเหล่านี้ พร้อมกับการวางตนเยี่ยงชนชั้นผู้ดีตามคติขงจื๊อพึงเป็นด้วยการให้ความสำคัญกับชนบจาริต หรือ “หลี่”¹¹¹ อย่างเคร่งครัดและภูมิใจ กระทั่งกล่าวได้ว่า ระบบการปกครองของพวกแมนจูนั้น ในแท้ที่จริงแล้วก็คือ การปกครองที่ใช้ลัทธิขงจื๊ามาเป็นรากฐานนั่นเอง

การที่ราชวงศ์ชิงใช้วิธีดังกล่าวในทางการเมืองนับว่ายังผลดีให้กับเสถียรภาพอยู่ไม่น้อย เป็นอยู่แต่ว่า ลัทธิขงจื๊อที่ถูกให้ความสำคัญอย่างสูงดังกล่าวได้ดำรงอยู่อย่างไ้แตกต่างกับที่เคยเกิดขึ้นเมื่อก่อนหน้านี้ นั่นคือ เป็นไปเพื่อเสถียรภาพและผลประโยชน์แก่ชนชั้นปกครองอย่างไร ก็เป็นไปอย่างนั้นอยู่เช่นเดิม และเมื่อผลดีเกิดขึ้นเช่นนี้ การที่จะเปิดรับโลกทัศน์ภายนอกที่แตกต่างไปจากลัทธิขงจื๊อในด้านหนึ่งจึงอาจจะต่อกระทบผลประโยชน์ของตนไปด้วย และด้วยเหตุนี้ ราชวงศ์ชิงจึงเสมือนกับ “โซคติ” อยู่ประมาณ 2 ศตวรรษแรกของราชวงศ์ เนื่องจากพลังโลกทัศน์จากภายนอกยังไม่กล้าแข็งเพียงพอที่จะเผชิญหน้ากับจีน อย่างน้อยก็จนถึงเมื่อศตวรรษที่ 19 ได้เริ่มขึ้น ที่ตลอดช่วงก่อนหน้านั้น ราชวงศ์ชิงเองก็ยังมั่นคงเกรียงไกรอยู่ได้จนปราศจากพลังอื่นใดมาท้าทาย

ราชวงศ์ชิงเริ่มอ่อนแอลงเมื่ออย่างเข้าสู่กลางศตวรรษดังกล่าว และเหตุการณ์ภายหลังจากนั้น ประวัติศาสตร์จีนก็ถูกบันทึกลงไปด้วยความเศร้าใจและหดหู่ สงครามฝิ่นระหว่างจีนกับอังกฤษ (พ.ศ. 2383-2385 หรือ ค.ศ. 1840-1842) ที่จบลงด้วยความพ่ายแพ้ของจีนต่อชาว “ต่างชาติ” ที่แท้จริง กบฏไท่ผิงเทียนกั๋ว หรือที่เรียกสั้นๆ ว่า “ไท่ผิง” หรือ “ไต้ผิง” ในเสียงจีนแต้จิ๋ว (พ.ศ. 2393-2407 หรือ ค.ศ. 1850-1860) ของขบวนการชาวนาที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในประวัติศาสตร์จีน แนวคิดของปัญญาชนนักปฏิรูปในราชสำนักซึ่งนำไปสู่เหตุการณ์ “การปฏิปร้อยวัน” (พ.ศ. 2441 หรือ ค.ศ. 1898) ก่อนที่ขบวนการปฏิรูปจะถูกล้มเลิกพร้อมกับการหวนกลับมาใช้อำนาจอีกครั้งหนึ่งของ ฉื่อซีไท่เฮา หรือ ชูสีไท่เฮา และการลุกฮือขึ้นของกบฏนักมวย (พ.ศ. 2443 หรือ ค.ศ. 1900) ที่ซึ่งต่อมาถูกกองกำลังที่เกิดจากการรวมตัวของทหารทั้ง 8 ชาติเข้าตอบโต้ปราบปรามอย่างเหี้ยมโหด และขบวนการปฏิวัติที่นำโดย ดร.ซุนยัตเซ็น ซึ่งเริ่มจัดตั้งองค์กรของตนขึ้นมาตั้งแต่ปลายศตวรรษที่ 19 และทวีความแข็งแกร่งเรื่อยมา ฯลฯ

สถานการณ์ที่ย่ำแย่เหล่านี้ในด้านหนึ่งเป็นผลมาจากพลังโลกทัศน์ตะวันตกที่ถาโถมเข้ามาท้าทายจีนพร้อมกับลัทธิล่าอาณานิคม (ที่มีญี่ปุ่นรวมอยู่ด้วย) อย่างรวดเร็วและรุนแรง แต่ถึงที่สุดแล้ว ราชวงศ์ชิงภายใต้อำนาจของ ชูสีไท่เฮา ก็ยังคงดิ้นรนที่จะเปลี่ยนแปลง ลัทธิขงจื๊อ

ยังคงเป็นข้ออ้างที่ดีและมีมนต์ขลังต่อการคงอยู่ของอำนาจและการฉ้อฉลโดยไม่ใยดีกับความอ่อนแอ และกว่าที่บรรดาขุนนางในราชสำนักและชนชั้นผู้ดีจะยอมการยกเลิกวิธีการสอบไล่ที่ยึดมั่นอยู่กับตำราของลัทธิขงจื๊อที่ดำรงมายาวนานนับศตวรรษ เวลาที่ล่วงเข้าสู่ปี พ.ศ. 2448 (ค.ศ. 1905) เข้าไปแล้ว ที่สำคัญคือ การเปลี่ยนแปลงดังกล่าวหาได้เป็นไปด้วยความเต็มใจของชนชั้นนำเหล่านั้นไม่

เหตุฉะนั้น จึงไม่แปลกที่การเปลี่ยนแปลงที่ว่า (รวมทั้งในสิ่งที่ควรเปลี่ยนแปลงอื่นๆ) จึงเป็นไปอย่างเชื่องช้า ถึงเวลานั้น พลังทางการเมืองใหม่ที่เกิดและเติบโตขึ้นมาอย่างกว้างขวางพร้อมกับความเสื่อมถอยของราชวงศ์ชิงก็ตระหนักชัดแจ้งแล้วว่า เวลาของราชวงศ์สุดท้ายของประวัติศาสตร์จีนเหลือน้อยเต็มที่แล้ว ในที่สุด ขบวนการปฏิวัติภายใต้การนำของ ดร.ซุนยัตเซ็น (พ.ศ.2409-2468 หรือ ค.ศ.1866-1925) ก็สามารถโค่นล้มราชวงศ์ชิงของพวกแมนจูได้เป็นผลสำเร็จในวันที่ 10 ตุลาคม พ.ศ.2454 (ค.ศ.1911) อันเท่ากับเป็นการปิดฉากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์ที่ดำรงมาช้านานไม่ต่ำกว่าสองพันปีลงอย่างแทบจะสนิท จะมีก็แต่เพียงลัทธิขงจื๊อเท่านั้นที่ยังมั่นคงอยู่ได้ท่ามกลางวิกฤตการเปลี่ยนแปลงที่จะมีตามหลังจากการปฏิวัติ

อันที่จริงแล้ว ลัทธิขงจื๊อถูกวิพากษ์อย่างหนักตั้งแต่ก่อนการปฏิวัติสาธารณรัฐของ ดร.ซุนยัตเซ็น เสียอีก โดยผู้วิพากษ์ส่วนใหญ่หากไม่ใช่เพราะยอมรับการเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์โลกหรือโลกทัศน์ตะวันตกแล้ว ก็จะเป็นเพราะเห็นว่าลัทธิขงจื๊อได้ถูกใช้อย่างบิดเบือนมาเป็นเวลาช้านาน ซึ่งจากผู้วิพากษ์ทั้งสองกลุ่มนี้ หากไม่นับกลุ่มที่คิดอย่างสุดโต่งจนปฏิเสธลัทธิขงจื๊ออย่างสิ้นเชิงแล้ว อาจกล่าวได้ว่า โดยมากยังเห็นว่า ลัทธิขงจื๊อมีข้อดีโดยตัวของลัทธิเอง จะมีก็แต่เพียงบางประเด็นที่อาจจะล้าสมัยหรือต้องทำความเข้าใจกันใหม่ และแน่นอนว่า ผู้ที่คิดเช่นนี้จนสามารถวิพากษ์ลัทธิขงจื๊อได้ย่อมต้องเป็นปัญญาชนร่วมสมัยในขณะนั้น

ดร.ซุนยัตเซ็น จัดเป็นปัญญาชนจีนคนหนึ่งที่มีมองเห็นการเปลี่ยนแปลงของโลก และยอมรับว่า มีการเปลี่ยนแปลงในหลายด้านที่ก้าวหน้ากว่าจีนและจีนเองก็ควรปรับตัวตามเพื่อไม่ให้เกิดเป็นเบี้ยล่าง ในแง่นี้ ดร.ซุนยัตเซ็น จึงไม่ได้ปฏิเสธโลกทัศน์เดิมของจีนอย่างสิ้นเชิง แต่ก็ไม่ได้ยอมรับโลกทัศน์ใหม่ของตะวันตกอย่างไม่มีเงื่อนไขด้วยเช่นกัน ด้วยเหตุนี้ แนวทางที่มุ่งสร้างสังคมจีนตามอุดมการณ์ “ลัทธิไคโรประชา” ของ ดร.ซุนยัตเซ็น จึงมีทัศนะของลัทธิขงจื๊อแฝงเอาไว้ด้วย โดยเฉพาะอย่างยิ่งกับบทบาทของพรรคประชารัฐ หรือ กั๋วหมินต๋าง (ก๊กมินตั๋ง) ที่เขาให้ความสำคัญอย่างมากในฐานะเป็นพรรคที่จะมีบทบาทในการสร้างรัฐตามอุดมการณ์ของเขาขึ้นมา เพราะภายในพรรคจะเป็นที่รวมของบรรดาปัญญาชน (ซึ่งมีเขารวมอยู่ด้วย) การที่มีพรรคนำในทางการเมืองเช่นนี้อาจจะดูไม่ต่างกับระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชย์เมื่อก่อนหน้านี้หรือระบอบเผด็จการที่กำลังแตกหน่ออ่อนในขณะนั้นก็จริง แต่ในความคิดของ ดร.ซุนยัตเซ็น แล้วสาระหลักกลับไม่ได้อยู่ตรงการมุ่งเผด็จอำนาจ หากแต่เป็นความคิดที่มีพื้นฐานมาจากการแสวงหาวิพากษ์และความสลดใจที่มีต่อความอ่อนแอทางการเมืองในภาคประชาชนในขณะนั้น เหตุฉะนั้น บทบาทของพรรคในทัศนะเช่นนั้นของ ดร.ซุนยัตเซ็น จึงเป็นทัศนะที่มองลัทธิขงจื๊อในแง่ดี โดยเฉพาะบทบาทที่มองการศึกษาเป็นเรื่องสากลที่ไม่ว่าใครก็ตามต่างก็สามารถเรียนรู้ได้ และพรรค

ก็จะทำหน้าที่นั้น¹¹² แต่กระนั้นก็เป็นที่น่าเสียดายว่า ดร.ซุนยัตเซ็น ไม่อาจที่จะผลักดันความเฝือทางการเมืองของเขาให้บรรลุผลได้ เพราะมรณกรรมได้คร่าชีวิตของเขาไปก่อน

ความจริงก็คือว่า ภายหลังการปฏิวัติสาธารณรัฐผ่านไปไม่นาน การแก่งแย่งอำนาจของกลุ่มการเมืองต่างๆ ก็เริ่มขึ้นอีกนานนับสิบปี จนแม้หลังมรณกรรมของ ดร.ซุนยัตเซ็น ผ่านไปแล้วความยุ่งยากดังกล่าวก็น่าได้สงบลงไม่ ตราบจน พ.ศ.2470 (ค.ศ.1927) นั่นเอง เจียงไคเช็ค ทายาททางการเมืองที่ก้าวขึ้นมาสืบทอดอำนาจต่อจากเขาก็สามารถกำราบบรรดาขุนศึกต่างๆ ลงได้สำเร็จ เวลานั้นแม้ เจียงไคเช็ค จะยังคงตั้งหน้าตั้งตาปราบปรามพรรคคอมมิวนิสต์จีน และต่อมาก็ร่วมมือกับพรรคการเมืองนี้ต่อสู้กับญี่ปุ่นในสงครามจีน-ญี่ปุ่น (พ.ศ.2480-2487 หรือ ค.ศ.1937-1945) ก็ตาม แต่ก็ยังคงกล่าวได้ว่า การเมืองจีนได้อยู่ในอำนาจของ เจียงไคเช็ค อย่างเป็นด้านหลัก และเป็นการเมืองที่ไม่ปฏิเสธที่ทางของลัทธิขงจื้ออย่างเห็นได้ชัด ซึ่งไม่ว่าจะด้วยการเมืองแบบเผด็จการของเขาหรือไม่ก็ตาม การณ์กลับปรากฏว่า จีนยังคงเป็นสังคมที่ปัญญชนและชนชั้นผู้ดีในแบบลัทธิขงจื้อยังคงอิทธิพลอยู่สูง คนเหล่านี้กระจายไปทั่ว ไม่ว่าจะเป็นในคณะรัฐบาล นายทุนในเมืองและชนบท เจ้าที่ดิน ที่ซึ่งไม่ว่าจะอยู่ในฐานะไหนหรือตำแหน่งใด สิ่งที่เชื่อมร้อยความมั่งคั่งของคนเหล่านี้ก็คือ การเป็นเจ้าของที่ดินขนาดใหญ่ สิ่งนี้ชี้ชัดถึงปรากฏการณ์ที่ว่านี้เกิดขึ้นภายหลังที่สงครามจีน-ญี่ปุ่นสิ้นสุดลงพร้อมกับความพ่ายแพ้ของญี่ปุ่นในสงครามโลกครั้งที่ 2 และหลังจากนั้นต่อมาก็คือ สงครามกลางเมืองระหว่างพรรคคอมมิวนิสต์จีนกับก๊กมินตั๋งที่จบลงด้วยชัยชนะของฝ่ายแรกในปี พ.ศ.2492 (ค.ศ.1949) อันเป็นปฐมบทของการสถาปนาสาธารณรัฐประชาชนจีนขึ้นโดยพรรคคอมมิวนิสต์จีน และมีอายุยืนยาวมาจนปัจจุบัน (พ.ศ.2545 หรือ ค.ศ.2002)

ภายหลังการปฏิวัติ ได้มีการกวาดล้างผู้ที่ถูกตราหน้าว่าเป็นพวกปฏิปักษ์หรือพวกต่อต้านการปฏิวัติจำนวนมาก ในจำนวนนี้ปรากฏว่ามีชนชั้นเจ้าที่ดินหรือ “ผู้ดี” ทั่วประเทศสูงถึง 5 ล้านคนจากประชากรที่มีอยู่ประมาณ 450 ล้านคน ที่ดินของ “ชนชั้น” เหล่านี้จะถูกยึดและมีไม่น้อยที่ถูกลงโทษ มาตรการเหล่านี้จึงเท่ากับเป็นการส่งสัญญาณของรัฐสังคมนิยมจีนว่า นับแต่นี้ไป สถานะของลัทธิขงจื้อจะถูกสั่นคลอนหรือไม่ก็ไม่เป็นมิตรในสายตาของฝ่ายคอมมิวนิสต์ต่อไป และความจริงก็เป็นเช่นนั้น กล่าวคือ ตั้งแต่ปี พ.ศ.2492 (ค.ศ.1949) เรื่อยไปจนถึง พ.ศ.2522 (ค.ศ.1979) ลัทธิขงจื้อก็ตกอยู่ในกระแสของการวิพากษ์มาโดยตลอด ลัทธิขงจื้อกลายเป็นลัทธิที่ไม่ควรเอาเยี่ยงอย่าง เป็นลัทธิที่ถ้าหากใครรับเชื่อหรือยึดถือจะถูกตราหน้าว่ามีชากเดนความคิดตกตึกตึก ยิ่งในช่วงที่กลุ่มซ้ายจัดหรือที่เรียกกันในเวลาต่อมาว่า “แก๊งสี่คน” ก่อนการปฏิวัติวัฒนธรรมขึ้นในระหว่าง พ.ศ.2509-2519 (ค.ศ.1966-1976) ด้วยแล้ว ใครที่ถูกระบุว่ามีความคิดแบบขงจื้อหรือเป็นสาวกลัทธิขงจื้อด้วยแล้วจะถูกลงโทษในทางการเมืองจนสิ้นอนาคต อย่างไรก็ตาม ภายหลังจากที่ “แก๊งสี่คน” ถูกโค่นล้มลงไปในปี พ.ศ.2519 (ค.ศ.1976) ไปแล้ว¹¹³ ลัทธิขงจื้อก็ค่อยหวนกลับมาที่มีที่ยืนอยู่ในสังคมจีนได้อีกครั้งหนึ่งอย่างช้าๆ จนในปัจจุบันไม่เพียงจะไม่เป็นปฏิปักษ์กับรัฐสังคมนิยมจีนเท่านั้น หากในหลายกรณีหลายวาระ ชนชั้นนำของจีนยังได้กล่าวถึงส่วนดีของลัทธินี้อย่างเปิดเผยอีกด้วย

(เจิ้งหมิง) อย่างมีนัยสำคัญ เพราะโดยหลักนี้เองที่ทำให้ “ชน” ในสังคมจีนถูกแบ่งเป็น “ชั้น” และชนแต่ละชั้นพึงมีหน้าที่ตาม “นาม” ของตน และพึงรักษาและแสดงขนบจารีตของตนอย่างเหมาะสมตามแต่ “นาม” ที่ตนสังกัด

กล่าวให้ถึงที่สุดก็คือ ขงจื๊อแม้จะเป็นแนวคิด หลักคำสอน หรือลัทธิที่ให้ความสำคัญกับหลักจริยธรรมของมนุษย์ก็ตาม แต่ก็ยังเป็นแนวคิด หลักคำสอน หรือลัทธิที่ให้ความสำคัญกับสถาบันทางการเมืองอย่างยิ่งยวด ลัทธิขงจื๊อจึงไม่มีแนวทางให้มนุษย์ละตนไปจากทางโลกย์ดังศาสนาหรือลัทธิอื่นๆ ไม่เพียงเท่านั้น ลัทธิขงจื๊อยังสนับสนุนให้ผู้มีความรู้ได้อุทิศตนให้กับการสร้างสถาบันทางการเมืองที่ดีอีกด้วย ด้วยเหตุนี้ ลัทธิขงจื๊อจึงไม่ได้แยกตนไปอยู่โดดเดี่ยว และเพราะเหตุเดียวกันนี้ ลัทธิขงจื๊อจึงง่ายต่อการสร้างปฏิสัมพันธ์กับประชาชนชั้นชนต่างๆ และทำให้สามารถดำรงตนมาได้อย่างต่อเนื่องแม้นทุกวันนี้

แต่กระนั้นก็ได้หมายความว่า ลัทธิขงจื๊อในทุกวันนี้จะมีสถานะดังเช่นอดีตไม่ ปรากฏการณ์นี้หากมองโดยผิวเผินแล้วย่อมเข้าใจได้ ว่าเป็นเพราะสังคมจีนนับแต่การปฏิวัติสาธารณรัฐในปี พ.ศ.2454 เป็นต้นมา (เป็นอย่างน้อย) โลกทัศน์ตะวันตกไม่ว่าจะในด้านการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม รวมทั้งภูมิปัญญาอื่นๆ ได้สอดตัวเข้าไปอยู่ในแทบทุกองคาพยพของสังคมจีนไปแล้วนั่นเอง

ประเด็นปัญหาก็คือว่า แม้จะเป็นเช่นนั้นว่าก็ตาม แต่ในความเป็นจริงแล้ว ลัทธิขงจื๊อได้ฝังเข้าไปอยู่ในจิตวิญญาณของชาวจีนในแทบทุกตัวคนอย่างยากที่จะปฏิเสธ ทุกวันนี้แทบจะไม่มีชาวจีนคนใดที่ไม่รักษามโนธรรมตามที่ขงจื๊อเสนอ ไม่มีใครที่ไม่ตระหนักใน “นาม” ของตนจนไม่รู้ว่าจริง ๆ แล้วตนอยู่ใน “ชั้น” ไหนท่ามกลางหมู่ “ชน” อันหลากหลาย ยิ่งในกลุ่มชนชั้นนำทางอำนาจด้วยแล้ว คำว่า “สหาย” ที่เรียกกันตามประเพณีการเมืองของคอมมิวนิสต์นั้น แทบจะไม่มี ความหมายในความเป็นจริง เพราะอย่างน้อยก็ในยุคที่ เหมาเจ๋อตง และ เจิ้งเสี่ยวผิง เรื่องอำนาจนั้น ฐานะของเขาไม่ต่างกับจักรพรรดิตามคติของลัทธิขงจื๊อแม้แต่น้อย ที่แม้แต่คำพูดเพียงประโยคเดียวก็สามารถถูกตีค่าให้มีผลในทางปฏิบัติได้ไม่ต่างกับกฎหมายฉบับหนึ่งหรือพระบรมราชโองการ

การที่ลัทธิขงจื๊อทรงอิทธิพลอยู่ได้เช่นนี้ย่อมมีความหมายต่อการพัฒนาการเมืองของจีนอย่างมีนัยสำคัญ เพราะในแง่ของความเป็นมหาอำนาจของจีนที่บทบาทด้านใดด้านหนึ่งสามารถส่งผลกระทบไปยังสังคมรอบข้างนั้น บทบาทดังกล่าวย่อมแยกไม่ออกจากรากฐานความคิดที่มีลัทธิขงจื๊อแฝงอยู่ลึกๆ ทั้งนี้ยังไม่นับบทบาทของลัทธิเดียวกันนี้ที่ถูกแสดงผ่านคนจีนโพ้นทะเลที่อาศัยอยู่ในดินแดนรอบข้างจีนมาช้านาน และเป็นบทบาทที่เขยิบขึ้นจาก “นาม” ในระดับล่างเมื่ออดีตมาเป็น “นาม” ที่เป็นชนชั้นปกครองในปัจจุบัน

บทวิเคราะห์เอเชียวิถี: กรณีกระแสนิยมและจีน

เนื่องจากการวิเคราะห์ในหัวข้อนี้เป็นไปโดยสืบเนื่องจาก 2 หัวข้อก่อนหน้านี้ ฉะนั้นจึงไม่ระบุการอ้างอิง ยกเว้นเป็นประเด็นหรือข้อมูลที่ไม่ได้กล่าวถึงมาก่อน

“กลียุค” เป็นคำที่ออกจะแตกต่างไปจากคำว่า “วิกฤตการณ์” อยู่ไม่น้อย ซึ่งหากว่ากันตามพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานแล้ว จะพบว่า กลียุค หมายถึง ยุคร้าย และโรคห่าหรือโรคภัยอื่นๆ มาลงที่หมู่บ้านหรือเมือง ส่วน วิกฤตการณ์ จะหมายถึง เหตุการณ์ร้ายแรงที่อยู่ในระยะหัวเลี้ยวหัวต่อ หรือที่ยังไม่รู้ว่าจะจบลงด้วยดีหรือร้าย เป็นต้น¹¹⁴ ความหมายที่แตกต่างกันเช่นนี้พอที่จะฉายภาพความเข้าใจได้ในระดับหนึ่งว่า “กลียุค” นั้นดูออกจะมีความรุนแรงมากกว่า “วิกฤตการณ์” อย่างน้อยที่สุดก็เป็นความรุนแรงที่กินเวลายาวนานกว่า ทั้งนี้พึงเข้าใจด้วยว่า กลียุคนั้นจะเกิดขึ้นไม่ได้เลยหากไม่มีวิกฤตการณ์มาก่อน ฉะนั้น กลียุคจะเกิดหรือไม่นั้น ในด้านหนึ่งย่อมขึ้นอยู่กับว่า วิกฤตการณ์ที่เกิดขึ้นก่อนหน้านี้จะถูกแก้ไขได้หรือไม่ อย่างไร หากแก้ไขได้ด้วยดี กลียุคก็อาจจะไม่เกิด หากแก้ไขไม่ได้ กลียุคก็เพียงแต่จะถูกชะลอให้เกิดช้าลง และถ้าหากแก้ไขไม่ได้เลย กลียุคก็อาจจะเกิดขึ้นทันที

ขึ้นชื่อว่า “กลียุค” หรือ “วิกฤตการณ์” ก็ตาม ภาพตามจินตนาการที่เกิดขึ้นมักจะไม่พ้นความสับสนวุ่นวายหรือปั่นป่วนที่เกิดขึ้นในสังคมใดสังคมหนึ่ง แต่สื่กลงไปในภาพนี้แล้วอาจแยกแยะรายละเอียดของภาพลงไปได้อีกจำนวนหนึ่งที่ชัดเจนยิ่งขึ้น นั่นคือ เป็นภาพความขัดแย้งกันเองระหว่างชนชั้นนำในสังคมนั้น หรือไม่ก็เป็นภาพความขัดแย้งระหว่างชนชั้นนำของสังคมหนึ่งกับอีกสังคมหนึ่ง ถัดมาเป็นภาพความขัดแย้งระหว่างชนชั้นนำกับชนชั้นล่างของสังคมหนึ่งที่ไม่อาจลงรอยกันได้ในประเด็นปัญหาใดปัญหาหนึ่ง หรือต่อมาอาจจะเป็นภาพที่สังคมหนึ่งมีชัยชนะเหนืออีกสังคมหนึ่งหลังจากที่ความขัดแย้งผ่านไประยะหนึ่งเมื่อก่อนหน้านี้ และสังคมที่ชนะก็อาจเข้ามาจัดระเบียบภายในสังคมที่พ่ายแพ้ให้ออกมารูปใดรูปหนึ่งตามที่ตนต้องการ ฯลฯ แม้จะเป็นภาพกลียุคที่แยกย่อยลงจากภาพในจินตนาการตามกรอบใหญ่ลงมาก็ตาม แต่ก็ไม่ใช่ภาพที่ปราศจากเหตุผลหรือความเป็นจริงมารองรับ

ฉะนั้น สิ่งที่สามารถเห็นได้จากภาพกลียุคเหล่านี้จึงไม่เพียงเป็นภาพของการศึกสงครามที่ต่อเนื่องยาวนานและเป็นไปในลักษณะที่นองเลือดเท่านั้น หากแต่ที่ชัดเจนยิ่งก็คือ จุดรวมของภาพเหล่านั้น ซึ่งมักหนีไม่พ้นภาพของชนกลุ่มหนึ่งที่มักตกเป็นเบี้ยล่างให้กับการกดขี่ขูดรีดตลอดไปจนเช่นฆ่าล้างผลาญโดยกลุ่มชนที่กำลังเหนือกว่า ที่สำคัญคือ กลุ่มชนที่ตกเป็นเบี้ยล่างนี้มักจะเป็นชนกลุ่มส่วนใหญ่ที่ไร้พลังต่อรอง กลุ่มชนเบี้ยล่างเหล่านี้อาจจะถูกกระทำจากกลุ่มชนในสังคมเดียวกันก็ได้หรืออีกสังคมหนึ่งก็ได้ ทั้งนี้สิ่งพึงยอมรับร่วมกันถึงฐานะ “เบี้ยล่าง” ดังกล่าวตามศัพท์สมัยใหม่ก็คือ ฐานะของผู้ที่ถูกละเมิดสิทธิ นั่นเอง

ไม่มีบ้านเมืองใดในโลกนี้ที่ไม่เคยเกิดวิกฤตการณ์หรือกลียุคมาก่อน แต่การที่โลกทั้งใบจะเกิดกลียุคไปทั่วนั้น ดูเหมือนจะมีเพียงยุคเดียว คือยุคที่เกิดขึ้นเมื่อประมาณ 2,500 ปีก่อน อันเป็นยุคที่แทบทุกสังคมต่างตกอยู่ในกลียุคพร้อมกันไปหมดทั้งโลก ไม่ว่าจะเป็นซีกโลกตะวันตกหรือตะวันออก เมื่อเป็นเช่นนี้การดิ้นรนหาทางออกเพื่อมาแก้ไขกลียุคจึงเกิดขึ้น และนั่นก็คือที่มาของการแสวงหาทางปัญญาและได้กลายเป็นจุดกำเนิดของนักปราชญ์นามอุโฆษในเวลาต่อมา การที่โลกมีแนวโน้มไปในทางเดียวกันคล้ายกับมีแกนพาหมุนไปทั้งใบเช่นนี้เอง ต่อมาจึงมีผู้เรียกเหตุการณ์โลกในครั้งกระนั้นว่า “ยุคแกนประวัติศาสตร์โลก” (Axial Age)¹¹⁵ โลกในยุคนี้มี

ข้อที่น่าสังเกตว่า กลียุคที่เกิดขึ้นนั้นมักจะเกิดกับสังคมที่มีรากฐานอารยธรรมที่เจริญรุ่งเรืองมาก่อน และเมื่อกลียุคเกิดขึ้นแล้ว สิ่งที่ถูกผลักดันตามมาก็คือ การเกิดขึ้นของกลุ่มพลังทางเศรษฐกิจการเมืองใหม่

อินเดียและจีนเป็นอารยธรรมที่โลกยอมรับและรู้จักกันดี และก็เป็นสังคมที่เกิดกลียุคขึ้นในห้วงเวลาดังกล่าว และดำรงสืบเนื่องยาวนานเป็นร้อยๆ ปีกว่ากลียุคจะยุติลงได้ และเช่นเดียวกับภาพกลียุคดังที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น ที่ชนชั้นล่างทั้งในอินเดียและจีนเวลานั้นไม่อาจหลีกเลี่ยงฐานะการเบียดเบียนไปได้ ถึงแม้ ณ เวลาที่กลียุคดำรงอยู่จะให้บังเกิดนักปราชญ์หรือศาสดาได้เสนอ “สัจธรรม” เพื่อคลี่คลายกลียุคแล้วก็ตาม ที่สำคัญก็คือว่า ภายหลังที่กลียุคยุติลงแล้วนั้น สิ่งที่มาพร้อมกันก็คือ การที่ทั้งสองสังคมได้นำเอาหลักคำสอนหรือ “สัจธรรม” ดังกล่าวมาใช้เป็นบรรทัดฐานในการสร้างและรักษารัฐของตนให้มีเสถียรภาพอีกด้วย โดยการใช้หลักคำสอนที่ว่านี้จะมีการเปลี่ยนแปลงไปตามกาลสมัยอย่างต่อเนื่องยาวนาน กระทั่งได้กลายเป็นรากฐานที่ฝังลึกอยู่ในสังคมทั้งสองนี้อย่างยากที่จะถอนคืนได้อีกต่อไปแม้ในทุกวันนี้

ที่สำคัญคือ จะด้วยเพราะทั้งสองสังคมเป็นอารยธรรมอันเก่าแก่และมีความเจริญรุ่งเรืองก็ดี หรือเพราะได้เกิดกลียุคและผ่านพ้นมาด้วยหลักคำสอนหรือ “สัจธรรม” ของศาสดาและนักปราชญ์ก็ดี อิทธิพลของสังคมทั้งสองก็ได้แผ่ปกคลุมไปยังสังคมใกล้เคียงของตนไปด้วย ไม่ว่าสังคมในเอเชียใต้ เอเชียตะวันออก และเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ ต่างล้วนได้รับเอาอารยธรรมและแนวทางหลักคำสอนของสังคมทั้งสองมาใช้กับตนเป็นเวลายาวนาน และสิ่งที่รับมาก็ได้ฝังรากลึกกลงไปในสังคมของตนด้วยเช่นกัน ครอบคลุมจนปัจจุบันได้กลายเป็นรากฐานหนึ่งที่ใช้อ้างอิงในการพัฒนาเศรษฐกิจการเมืองภายในของตนไม่ต่างกับสังคมหรือรัฐทั้งสองที่เป็นแม่บท จนรู้จักผ่านคำๆ หนึ่งว่า “เอเชียวิถี”

อย่างไรก็ตาม การกล่าวถึงหรือวิเคราะห์เอเชียวิถีที่เกิดขึ้นและดำรงอยู่จริงนี้ในปัจจุบันนี้จะเกินไปไม่ได้เลยหากไม่ย้อนกลับไปพิจารณาถึงอดีตกาล ณ ที่ซึ่งเป็นจุดเริ่มต้นที่แท้จริงก่อนที่จะเป็นเอเชียวิถีในปัจจุบัน (และนั่นคือเหตุผลที่ว่า ทำไมการศึกษาในที่นี้จึงได้ให้ความสำคัญกับอดีตที่ว่าจากหัวข้ออรรถาธิบายที่ผ่านมา) โดยการย้อนกลับไปพิจารณาอดีตในที่นี้จะกระทำผ่านประเด็นต่างๆ ที่เกิดขึ้นในประสบการณ์ของอินเดียและจีนในเชิงเปรียบเทียบ ก่อนที่จะขมวดเข้าปมประเด็นเอเชียวิถีเป็นการเฉพาะในตอนท้าย ประเด็นต่างๆ ที่จะหยิบยกขึ้นมาพิจารณาเป็นลำดับดังนี้

ก. สภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ของเอเชียวิถี

เกี่ยวกับสภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ในที่นี้โดยหลักแล้วก็คือ เหตุการณ์ต่างๆ ที่ร่ายล้อมสังคมอินเดียและจีนในช่วงกลียุค และได้นำไปสู่การเกิดหลักคำสอนหรือ “สัจธรรม” ในเวลาต่อมา หากพิจารณาตามนัยที่ว่านี้แล้วช่วงที่เวลานี้ก็คือ ช่วงก่อนประวัติศาสตร์นั่นเอง ทั้งนี้ประเด็นสภาพแวดล้อมตามนัยที่กล่าวมาสามารถแยกอธิบายได้ดังนี้

ก.1 สภาพแวดล้อมทางการเมือง

ก่อนกลียุค, อินเดียกับจีนมีจุดเริ่มต้นที่คล้ายๆ กันอยู่ 2-3 ด้านด้วยกัน ด้านแรก ทั้งสองต่างได้ก่อรูปอารยธรรมเป็นของตนเองมาช้านาน ด้านต่อมา ทั้งสองต่างมีระบบการเมืองที่เป็นของตนเองอย่างค่อนข้างชัดเจน และด้านที่สาม ทั้งสองต่างเป็นสังคมที่มีชนชั้น โดยแต่ละชนชั้นถูกกำหนดภาระหน้าที่ที่พึงรับผิดชอบ และมีวิถีชีวิตที่แยกกันอย่างชัดเจนกันไปในแต่ละชนชั้น แม้จะมีความคล้ายกันในด้านก็ตาม แต่เมื่อได้เกิดกลียุคขึ้นมา ผลสะท้อนที่ตามมากลับแสดงผลในสังคมทั้งสองที่มีทั้งที่คล้ายกันและไม่เหมือนกัน

ในกรณีที่คล้ายกันก็คือว่า ทั้งอินเดียและจีนต่างมีความคิดเกี่ยวกับสถานะของรัฐตกเป็น 2 ความคิด ความคิดหนึ่งเชื่อว่า การแยกกันอยู่เป็นรัฐใหญ่ไม่ก็รัฐโดยแต่ละรัฐจะไม่ขัดแย้งแทรกกันและกัน และปล่อยให้เรื่องภายในรัฐจัดการโดยชนชั้นปกครองของรัฐนั้นๆ จะนำมาซึ่งความสงบได้ อีกความคิดหนึ่งเชื่อว่า การที่แต่ละรัฐแยกกันอย่างอิสระจะนำมาซึ่งความไม่ไว้วางใจและหวาดระแวงกันระหว่างรัฐ โดยเฉพาะรัฐอิสระที่ว่ามีทั้งรัฐเล็กกว่าและใหญ่กว่า นอกจากนี้ การแยกเป็นอิสระดังกล่าวยังเป็นอุปสรรคต่อการจัดสรรทรัพยากรระหว่างกันอีกด้วย จากเหตุผลนี้ ความคิดหลังนี้จึงเชื่อว่า การรวบรวมรัฐอิสระต่างๆ เข้าเป็นจักรวรรดิเดียวกัน บนความคิดที่คล้ายกันเช่นนี้ สงครามระหว่างรัฐจึงเกิดขึ้นทั้งในอินเดียและจีน เป็นสงครามเพื่อปกป้องความเป็นอิสระของรัฐในความคิดแรก และเป็นสงครามเพื่อสร้างจักรวรรดิขึ้นมาของอีกความคิดหนึ่ง

เมื่อสงครามหรือกลียุคได้เกิดขึ้นแล้ว ผลที่ตามมาจะต่างกันระหว่างอินเดียกับจีน กล่าวคือ ในกรณีอินเดียนั้น เห็นว่า ความแตกแยกที่เกิดขึ้นมีที่มาจากความล้มเหลวเสื่อมถอยของศาสนาพราหมณ์ที่มีตัวของพราหมณ์เองเป็นสาเหตุหลัก เพราะพราหมณ์ไม่ได้ทำหน้าที่เยี่ยงนักบวชหรือผู้ทรงปัญญาพึงกระทำ เห็นแก่อำิสสินจ้างและความสุขส่วนตนเป็นที่ตั้ง จนทำให้หน้าที่ที่ปรึกษาในทางการเมืองเกิดความบิดเบือนเบี่ยงเบน และหน้าที่ผู้ทำพิธีบูชาয়ัญเป็นไปอย่างฟุ่มเฟือยและเลือกปฏิบัติ โดยรวมแล้วพราหมณ์ไม่อาจเป็นที่พึงให้กับระบบการเมืองใดได้อย่างที่เคยคาดหวังเอาไว้อีกต่อไป จนเมื่อลัทธิศักตะบุตรรู้เป็นพระพุทธรเจ้าเป็นผลสำเร็จ “ลัทธิธรรม” ที่เป็นทางออกจึงเป็นไปโดยแนวทางที่ต่อต้านการแบ่งวรรณะและการยกย่องพิธีบูชาয়ัญของพราหมณ์ พร้อมกันนั้นก็เสนอแนวทางที่มุ่งสู่นิพพาน บนแนวทางนิพพานนี้นับว่ามีส่วนไม่น้อยในการทำให้ศาสนาพุทธไม่ได้เข้าไปข้องแวะกับโครงสร้างทางการเมือง อันเป็นเรื่องในทางโลกย์ แนวทางที่ลัทธิศักตะบุตรเจ้าเสนอนี้นับว่าส่งผลสะท้อนต่อศาสนาพราหมณ์ไม่น้อย แม้จะยังไม่อาจถอนรากศาสนาไปได้อีกก็ตาม

ส่วนในกรณีของจีนนั้นเห็นว่า ชนชั้นปกครองไม่ยึดถือหลักปฏิบัติอย่างที่บุรพกษัตริย์ได้เคยยึดถือ และเป็นเหตุให้จีนรุ่งเรืองมาช้านาน เมื่อยึดถือกลียุคจึงเกิดขึ้น ขงจื๊อในฐานะนักปราชญ์ที่โดดเด่นของยุคสมัยนั้นได้เสนอ “ลัทธิธรรม” ด้วยการเสนอแนวทางให้ชนแต่ละชั้นในสังคมจีนพึงเคร่งครัดต่อหน้าที่ตาม “นาม” ของตน (เจิ้งหมิง) พร้อมกันนั้นยังต้องให้ความสำคัญต่อขนบจารีต (หลี่) ในฐานะสิ่งสะท้อนสำนึกทางจริยธรรมอีกด้วย แนวทางของขงจื๊อจึงมีแนว

โน้มในการให้ความสำคัญต่อการคงอยู่ของแต่ละชนชั้น ทั้งนี้โดยมีชนบจารีตเป็นตัวกำกับสำนึกทางจริยธรรมอีกชั้นหนึ่ง เห็นได้ชัดว่า แนวทางของขงจื๊อนั้นมุ่งสนองตอบต่อโครงสร้างทางการเมืองอย่างชัดเจน และยังสอดคล้องกับวิถีปฏิบัติของขงจื๊อเองอีกด้วย ว่าตลอดครึ่งชีวิตของเขาที่ได้อุทิศตนให้กับการให้คำปรึกษาแนะนำทางการเมืองแก่ชนชั้นปกครองในรัฐต่างๆ ที่สำคัญคือแม้ขงจื๊อจะได้รับการยอมรับในทางการเมืองจากชนชั้นปกครองในขณะนั้นก็ตาม แต่ก็เป็นที่ยอมรับอย่าง “ไม่ถึงที่สุด” และเป็นสาเหตุให้แนวทางของขงจื๊อล้มเหลวในกระแสหลักตลอดเวลาที่เขาใช้ชีวิตอยู่

ภายหลังยุคสมัยของลัทธิขงจื๊อและขงจื๊อไปแล้ว ในอินเดียยังคงยอมรับศาสนาพุทธในขณะที่ศาสนาพราหมณ์เองก็ยังทรงอิทธิพลอยู่ ตราบจนลัทธิขงจื๊อเจ้านิพนธ์ไปแล้วกว่า 250 ปี ศาสนาพุทธจึงถูกยกให้เป็นแนวทางปฏิบัติสำหรับชีวิตในทางการเมืองของชนทุกชั้น เหตุการณ์นี้เกิดขึ้นในสมัยกษัตริย์อโศก และดูเหมือนจะเป็นสมัยเดียวที่ศาสนาพุทธรุ่งเรืองที่สุด ไล่หลังไปจากยุคของกษัตริย์อโศกอีกประมาณ 30 ปี ลัทธิขงจื๊อก็ได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการเป็นครั้งแรกในสมัยราชวงศ์ฮั่น และหลังจากนั้นต่อมาก็ถูกพัฒนาให้กลายเป็นแนวทางการเมืองอย่างมั่นคงในระดับรากฐานโครงสร้างเรื่อยมา ซึ่งผิดกับศาสนาพุทธ ที่หลังจากกษัตริย์อโศกไปแล้วก็ค่อยๆ เสื่อมถอยลงไป และได้เปิดทางให้กับการปรับตัวของศาสนาพราหมณ์จนสามารถกลับมาในสังคมอินเดียได้อีกครั้งหนึ่ง และกลายเป็นรากฐานสำคัญแก่สังคมอินเดียมาจนปัจจุบันไม่ต่างกับลัทธิขงจื๊อในสังคมจีน ส่วนศาสนาพุทธนั้นกลับไปรุ่งเรืองยังต่างแดนในภูมิภาคที่ใกล้เคียงกับอินเดีย

จากนี้ไปจะเห็นได้ว่า การที่ศาสนาพุทธไม่อาจตั้งตนเป็นกระแสหลักอยู่ในสังคมอินเดีย นั้น เหตุผลสำคัญประการหนึ่งการที่ศาสนานี้ไม่มีบทบาทในทางการเมืองโดยตรง แต่ความอิสระที่มีแทนที่จะนำไปสู่การเผยแผ่ศาสนธรรมอย่างเป็นเอกภาพ ก็กลับนำไปสู่การตีความหลักคำสอนไปต่างๆ นานา กระทั่งนำมาซึ่งสามัคคีเภทในที่สุด ในขณะที่ศาสนาพราหมณ์ซึ่งเสื่อมถอยในยุคพุทธกาลนั้น มีข้อได้เปรียบเชิงเปรียบเทียบอยู่หลายด้าน เริ่มจากการเป็นหลักศาสนาที่ได้รับการยอมรับและมีมาก่อนศาสนาพุทธมาช้านาน ครั้นเมื่อถึงคราวเสื่อมถอย รากฐานเดิมก็ไม่ได้ถูกทำลายลงไป และในยามที่ศาสนาพุทธเสื่อมถอยลงไปในั้น ก็เป็นเวลาเดียวกับที่ศาสนาพราหมณ์ได้ปรับตัวให้ตั้งมั่นอยู่ได้ และปฏิบัติตนให้เป็นที่ยอมรับกันได้มากที่สุด

ในทางตรงกันข้าม ขงจื๊อในจีนกลับไม่ใช่หลักคำสอนใหม่ที่ปราศจากรากที่มา หากแต่เป็นการสืบทอดและจัดระบบระเบียบหลักคำสอนในอดีตก่อนหน้านั้นโดยขงจื๊อ ด้วยเหตุนี้ แม้หลักคำสอนของขงจื๊อจะไม่ได้รับการยอมรับในระยะสองสามร้อยปีแรกก็ตาม แต่ตลอดระยะเวลาที่ถูกปฏิเสธนั้นก็ไม่มีปรากฏว่าจะมีแนวทางใดที่เหมาะสมสอดคล้องกับการแก้ปัญหาในกลียุคได้ จนเมื่อได้รับการยอมรับในสมัยราชวงศ์ฮั่นไปแล้วนั้น ลัทธิขงจื๊อก็แทบไม่ได้สะดุดหยุดลงอย่างรุนแรง ลัทธิขงจื๊อจึงเป็นหลักคำสอนหรือแนวคิดที่ตั้งตนอย่างโดดเด่นเป็นกระแสหลักมาได้โดยตลอดเสมือนกับไว้คู่เปรียบ

อย่างไรก็ตาม การที่ลัทธิขงจื๊อตั้งมั่นอยู่ได้เช่นนั้นยังมีสภาพแวดล้อมที่สำคัญอีกประการหนึ่งที่แตกต่างไปจากอินเดียโดยแทบจะสิ้นเชิง นั่นคือ การที่จีนเป็นรัฐที่ได้รับการคุกคามจากศัตรู “ต่างศาสนา” น้อยมากเมื่อเปรียบเทียบกับอินเดีย ศัตรูของจีนโดยมากแล้วเกิดจากชนชาติพันธุ์ที่อยู่ในรัฐจีนเอง การสู้รบจีนจะชนะเสียส่วนใหญ่ โดยส่วนน้อยมักจะเป็นหากไม่แพ้ก็ประนีประนอมกัน ที่สำคัญคือ ศัตรูเหล่านี้ของจีนไม่มีลัทธิหรือศาสนาที่เป็นของตนเอง ที่ยึดถือกันนั้นมักจะนำมาจากสังคมอื่นหรือไม่ก็เป็นลัทธิขงจื๊อของจีน

ผิดกับอินเดีย ที่หลังจากสมัยพุทธกาลไปแล้วมักจะได้รับผลกระทบจากรัฐที่ถือศาสนาอิสลามอยู่เป็นระยะ ผลกระทบที่เกิดขึ้นแต่ละระยะก่อให้เกิดการทำลายล้างในทางลัทธิหรือศาสนาอย่างรุนแรง ไม่เพียงเท่านั้น เมื่อยามสงบเกิดขึ้นก็ปรากฏว่า เป็นความสงบที่ประกอบขึ้นโดยกลุ่มชนที่ต่างศาสนา ต่างลัทธิ และต่างความเชื่ออันหลากหลาย ด้วยเหตุนี้ การที่ศาสนาพราหมณ์ตั้งอยู่ได้ในอินเดียมาจนทุกวันนี้ ส่วนหนึ่งจึงมาจากการที่ศาสนาพราหมณ์ได้นำเอาส่วนดีของศาสนา ลัทธิ และนิกายอื่นๆ มาปรับใช้กับตัวเอง จนกลายเป็นศาสนาที่มีความแปลกแยกในทางวัฒนธรรมน้อยมาก นั่นคือ แม้จะนับถือศาสนา ลัทธิ และนิกายที่ต่างกันในหมู่คนอินเดีย แต่ก็เป็นที่รู้กันว่า ในแง่วิถีชีวิตที่ดำรงอยู่นั้นมีส่วนของวัฒนธรรมศาสนาพราหมณ์แทรกซึมเข้าไปไม่น้อย แต่ในขณะเดียวกันก็ไม่แปลกเช่นกันที่เมื่อถึงเวลาหนึ่งที่ความขัดแย้งในทางความคิดดังกล่าวได้เกิดขึ้น การตอบโต้ระหว่างกลุ่มชนที่มีความแตกต่างกันเช่นนี้จึงเป็นไปอย่างรุนแรง และคงเป็นเพราะเหตุนี้เองที่มีส่วนไม่น้อยในการทำให้อินเดียเป็นสังคมที่ระบอบประชาธิปไตยสามารถตั้งมั่นอยู่ได้ เพราะจะมีก็แต่ระบอบนี้เท่านั้นที่จะยอมรับให้ความแตกต่างหลากหลาย (โดยเฉพาะความเชื่อ) สามารถดำรงอยู่ร่วมกันได้ ถึงแม้จะมีบ้างในบางครั้งที่มีความแตกต่างนั้นนำมาซึ่งการปะทะกันด้วยกำลังที่รุนแรง

จากสภาพแวดล้อมทางการเมืองจากประวัติศาสตร์ที่กล่าวมานี้ จะเห็นได้ว่า รากฐานความคิดทั้งของจีนและอินเดียมีสภาพแวดล้อมทั้งที่คล้ายกันและต่างกันอย่างไร และเมื่อเกิดขึ้นแล้วก็พยายามที่จะสนองตอบต่อการแก้ปัญหาให้แก่มนุษย์ได้ “หลุดพ้น” หรือ “ปลดปล่อย” ตนเองจากภัยพิบัติของกลียุค และเพราะประสบการณ์จากสภาพแวดล้อมที่ว่านี้เองที่ทำให้ทั้งอินเดียและจีนต่างมีรากฐานทางการเมืองของตนดำรงอยู่ได้อย่างยาวนาน

ก.2 สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ

“กลียุค” จัดเป็นช่วงที่อินเดียและจีนต่างมีเกษตรกรรมเป็นเศรษฐกิจพื้นฐาน โดยมีเศรษฐกิจหัตถกรรม การค้าขาย และอื่นๆ ที่เป็นการใช้แรงงานนอกภาคเกษตรกรรมเป็นส่วนประกอบรองที่ทวีความสำคัญขึ้นอย่างช้าๆ สิ่งนี้อาจจะถือเป็นปรากฏการณ์ใหม่ทางเศรษฐกิจของยุคนี้ก็คือ ศักยภาพที่เกิดขึ้นและส่งความปั่นป่วนเสื่อมถอยไปทั่วนั้น ได้ผลักดันให้เกิดความต้องการในสินค้าบางอย่างในบางรัฐเพิ่มมากขึ้นเพื่อสนองตอบต่อความขาดแคลนในยามกลียุค ด้วยเหตุนี้ พวกพ่อค้าซึ่งเป็นชนชั้นที่ไม่ค่อยได้รับความสำคัญมากนักเมื่อก่อนหน้านี้ก็ได้เข้ามามีบทบาทมากขึ้นเรื่อยๆ ในช่วงนี้เอง โดยความสำคัญที่ว่านี้มีข้อที่น่าสังเกตว่า มีความ

ต่างกันมากกว่าที่จะคล้ายกันระหว่างอินเดียกับจีน ที่สำคัญก็คือว่า ความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาการในยุคนั้น ยังได้ค่อยๆ ก่อรูปให้อุตสาหกรรมบางประเภทเกิดตามขึ้นมาด้วย โดยเฉพาะอุตสาหกรรมสัมฤทธิ์และโลหะอื่นๆ เช่น เหล็ก ซึ่งทั้งอินเดียและจีนได้แสดงผลต่อสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจนี้ทั้งในทางที่คล้ายกันและต่างกันเช่นเดียวกัน

ในกรณีของอินเดียนั้น การค้าที่เจริญก้าวหน้าได้ส่งผลให้รัฐใหญ่ๆ ที่ทรงอิทธิพลในทางการเมืองขณะนั้นได้ทำการตัดเส้นทางคมนาคมขึ้นมาใหม่หลายสายเพื่อให้เศรษฐกิจการค้าที่กำลังเจริญรุ่งเรืองมีคลองตัว และเมื่อถนนหนทางดีขึ้น ก็เท่ากับสนองตอบต่อความต้องการของพ่อค้าไปด้วยนั่นเอง การเดินทางของบรรดาพ่อค้าจึงกลายเป็นสิ่งจำเป็น และเมื่อศาสนาพุทธเกิดขึ้น หลักคำสอนที่เปิดกว้างกว่า ยืดหยุ่นกว่า และที่สำคัญคือ การปฏิเสธขนบจารีตของศาสนาพราหมณ์ ได้เปิดโอกาสให้พ่อค้าซึ่งอยู่ในวรรณะแพศย์หันเข้ามานับถือศาสนาพุทธแทนศาสนาพราหมณ์ที่ตนเคยนับถืออยู่แต่เดิม เพราะการปฏิเสธดังกล่าวทำให้พ่อค้าเป็นอิสระจากขนบจารีตดังกล่าวโดยไม่ต้องพะวงว่าจะพัวพันหรือทำให้เกิดความสับสนเปลืองอีกต่อไป อีกทั้งการหันไปนับถือศาสนาพุทธในขณะที่กำลังรุ่งเรืองอยู่นั้น แม้จะสวนกระแสทัศนะของกลุ่มชนที่ฝังใจกับศาสนาบ้างก็ตาม แต่ก็ไม่ถึงกับเป็นอันตราย ในแง่ศาสนาพุทธจึงเอื้อต่อการเจริญเติบโตของพ่อค้าตามไปด้วย ถึงแม้จะไม่สามารถดึงพ่อค้ามาได้ทั้งหมดก็ตาม

ผิดกับกรณีของจีน ที่ซึ่งก่อนหน้ากลียุคนี้ พ่อค้า (ซาง) เป็นชนชั้นที่ไม่ค่อยที่ความสำคัญมากนัก แต่เมื่อเกิดกลียุคขึ้น ความต้องการสินค้าจำเป็นบางอย่างในยามศึกสงครามก็ได้ทำให้พ่อค้าเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในฐานะที่เป็นผู้ตอบสนองความต้องการสินค้านั้นๆ พ่อค้าจึงมีฐานะทางเศรษฐกิจที่ดีขึ้นตามมาด้วย และต่อมาก็ใช้ฐานะที่ดีของตนเข้า “ซื้อ” ตำแหน่งทางการเมืองจากบรรดาขุนนางหรือกษัตริย์ของรัฐที่กำลังมีฐานะตกต่ำและต้องการความช่วยเหลือจากชนชั้นพ่อค้า พ่อค้าในกลียุคของจีนจึงมีบทบาททางการเมืองขึ้นมา และทำให้ขงจื๊อเห็นว่าพ่อค้ามีส่วนไม่น้อยที่ทำให้กลียุคไม่ยุติลงง่ายๆ

จะเห็นได้ว่า กลียุคในอินเดียและจีนได้ทำให้พ่อค้ามีฐานะทางเศรษฐกิจดีขึ้นและมีบทบาทในทางสังคมมากขึ้นเหมือนกัน แต่สิ่งที่ต่างกันก็คือว่า ในอินเดียนั้นถึงที่สุดแล้ว ระบบวรรณะที่ฝังรากลึกมาช้านานก็ไม่เปิดโอกาสให้พ่อค้าหรือชนวรรณะแพศย์ได้เข้ามามีบทบาททางการเมืองดุจเดียวกับชนในวรรณะกษัตริย์ แต่ฐานะที่ดีขึ้นของชนวรรณะแพศย์นี้ย่อมเอื้อต่อการใช้อำนาจเป็นหนทางให้ชนวรรณะพราหมณ์และกษัตริย์ได้ยอมรับตน ในขณะที่ในกรณีของจีนพวกพ่อค้ากลับสามารถเข้ามามีบทบาทในทางการเมืองได้ และทำให้การใช้อำนาจสินจ้างเพื่อการนี้ยังมีความสำคัญในเวลาต่อมาด้วย

นอกจากสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่เข้ามาเปลี่ยนแปลงสถานะของพ่อค้าแล้ว สิ่งที่ยังความเปลี่ยนแปลงควบคู่กันมากับกลียุคก็คือ การเจริญเติบโตของอุตสาหกรรม ในกรณีของอินเดียก็คือ การเกิดขึ้นของอุตสาหกรรมเหล็ก และในกรณีของจีนก็คือ อุตสาหกรรมสัมฤทธิ์ ในสิ่งที่คล้ายกันทั้งของอินเดียและจีนก็คือ การที่อุตสาหกรรมเหล็กและสัมฤทธิ์ถูกนำมาเกี่ยวข้องกับสงครามด้วยการนำประโยชน์จากอุตสาหกรรมแขนงนี้มาประยุกต์ใช้ผลิตอาวุธที่ทันสมัย ไม่

เพียงอาวุธพื้นฐานอย่างเช่น ดาบ หอก ธนู กระบี่ ฯลฯ จะถูกปรับปรุงให้มีคุณภาพ (ในการทำลายศัตรู) ให้ดีขึ้นเท่านั้น หากแม้แต่อาวุธใหม่ๆ ที่ก้าวหน้ากว่านั้นก็ยังคงเกิดในกลียุคนี้ด้วย ทั้งในอินเดียและจีนต่างได้ผลิตรถศึกเทียมม้าที่ทรงอำนาจในการทำลายล้างสูงพอๆ กัน เมื่อทั้งเหล็กและสัมฤทธิ์ได้กลายเป็นส่วนประกอบสำคัญของล้อ ขอบตัวรถ ตลอดจนคมมีดที่มีประสิทธิภาพในการทำลายที่ติดอยู่ในบางส่วนของตัวรถหรือแกนล้อ เป็นต้น

ไม่เพียงเท่านั้น ด้วยเหตุที่เหล็กและสัมฤทธิ์เป็นอุตสาหกรรมใหม่ การมีผลิตผลที่มาจากอุตสาหกรรมทั้งสองนี้ที่ไม่ใช่อาวุธจึงย่อมมีราคาและคุณค่าความหมายตามไปด้วย ผู้ที่สามารถครอบครองผลิตผลจากอุตสาหกรรมนี้จึงย่อมต้องเป็นผู้มีฐานะพอสมควร ในกรณีจีนนั้น สิ่งผลิตจากอุตสาหกรรมนี้จะถูกนำมาใช้เกี่ยวข้องกับชนบจาริตอย่างลึกซึ้ง เช่น เป็นของบรรณาการระหว่างรัฐเล็กต่อรัฐใหญ่ เป็นรางวัลแก่ขุนนางและขุนศึกผู้มีความดีความชอบ เป็นภาษีระชาคาแพ่งที่ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมเช่นบวงสรวง เป็นเครื่องดนตรีสำหรับบรรเลงหรือแซ่ซ้องสรรเสริญในการพิธีต่างๆ เป็นต้น ในกรณีของอินเดียแม้ไม่ชัดเจนเท่าจีน แต่ก็สันนิษฐานได้ว่ามีที่ใช้กับชนบจาริตไม่ต่างกับจีน (ดังกรณีนางสุชาดาใช้ “ถาด” ถวายอาหารแก่สัทธาตตะเป็นตัวอย่าง)

จะเห็นได้ว่า กลียุคที่เกิดขึ้นมีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างลึกซึ้ง และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจก็ยังคงผลต่อสัมพันธ์ภาพทางอำนาจในขณะนั้นไปด้วยในตัว โดยเฉพาะกับฐานะและบทบาทของพ่อค้าที่มีความสำคัญขึ้นมา ไม่เพียงแต่เท่านั้น สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่ว่านี้ยังมีบทบาทอย่างมีนัยสำคัญต่อกลียุคในขณะนั้นอีกด้วย เมื่อความเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมเหล็กและสัมฤทธิ์ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์กับสงครามและกับชนบจาริตอย่างลึกซึ้ง สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจดังกล่าวจึงเชื่อมโยงกับสัมพันธ์ภาพทางอำนาจระหว่างชนชั้นต่างๆ เข้าด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นอำนาจทางการเมืองทั้งโดยตรงและโดยอ้อมของพ่อค้า อำนาจทางการเมืองในฐานะผู้กระทำสงครามทั้งโดยตรงและโดยอ้อมของกษัตริย์และขุนศึกขุนนาง และอำนาจทางการเมืองในเชิงสัญลักษณ์ที่กระทำผ่านชนบจาริตทั้งโดยตรงและโดยอ้อมของชนชั้นวรรณะระดับต่างๆ

ก.3 สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม

“กลียุค” ที่เกิดในอินเดียและจีนเป็นไปภายหลังจากที่สังคมทั้งสองได้สั่งสมอารยธรรมของตนเองมาในระยะเวลานับเป็นพันปีมาก่อน และอารยธรรมนั้นก็ได้อัดแสดงตนผ่านรูปการจิตสำนึกที่มีรายละเอียดอันมากมาย ซึ่งก็คือ วัฒนธรรม นั่นเอง หากไม่นับวัฒนธรรมที่อยู่ในวิถีชีวิตประจำวันซึ่งมักจะค่อนข้างอิสระในทางปฏิบัติ (เช่น การกิน การนอน การแต่งกาย เป็นต้น) แล้ว วัฒนธรรมที่มีรูปแบบเฉพาะบุคคลหรือกลุ่มบุคคลและมีวิถีปฏิบัติที่เคร่งครัดเข้มงวดด้วยกาลเทศะก็คือ ชนบจาริต

ชนบจาริตถือเป็นแบบแผนปฏิบัติที่มีพัฒนาการและรูปแบบที่สลับซับซ้อน ในระยะเริ่มแรกนั้นอาจเป็นเพียงพิธีกรรมที่มนุษย์เชื่อว่าวิธีการหนึ่งที่ดินสามารถสื่อไปยังสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ

เพียงอาวุธพื้นฐานอย่างเช่น ดาบ หอก ธนู กระบี่ ฯลฯ จะถูกปรับปรุงให้มีคุณภาพ (ในการทำลายนัศตรู) ให้ดีขึ้นเท่านั้น หากแต่อาวุธใหม่ๆ ที่ก้าวหน้ากว่านั้นก็ยังเกิดในกลียุคนี้ด้วย ทั้งในอินเดียและจีนต่างได้ผลิตรถศึกเทียมม้าที่ทรงอำนาจในการทำลายนัศตรูสูงพองๆ กัน เมื่อทั้งเหล็กและสัมฤทธิ์ได้กลายเป็นส่วนประกอบสำคัญของล้อ ขอบตัวรถ ตลอดจนคมมีดที่มีประสิทธิภาพในการทำลายนัศตรูที่ติดอยู่ในบางส่วนของตัวรถหรือแกนล้อ เป็นต้น

ไม่เพียงเท่านั้น ด้วยเหตุที่เหล็กและสัมฤทธิ์เป็นอุตสาหกรรมใหม่ การมีผลิตผลที่มาจากอุตสาหกรรมทั้งสองนี้ที่ไม่ใช่อาวุธจึงย่อมมีราคาและคุณค่าความหมายตามไปด้วย ผู้ที่สามารถครอบครองผลิตผลจากอุตสาหกรรมนี้จึงย่อมต้องเป็นผู้มีฐานะพอสมควร ในกรณีจีนนั้น สิ่งผลิตจากอุตสาหกรรมนี้จะถูกนำมาใช้เกี่ยวข้องกับชนบจาริตอย่างลึกซึ้ง เช่น เป็นของบรรณาการระหว่างรัฐเล็กต่อรัฐใหญ่ เป็นรางวัลแก่ขุนนางและขุนศึกผู้มีความดีความชอบ เป็นภาชนะราคาแพงที่ใช้สำหรับประกอบพิธีกรรมเช่นบวงสรวง เป็นเครื่องดนตรีสำหรับบรรเลงหรือแซ่ซ้องสรรเสริญในการพิธีต่างๆ เป็นต้น ในกรณีของอินเดียแม้ไม่ชัดเจนเท่าจีน แต่ก็นำเสนอฐานได้ว่ามีที่ใช้กับชนบจาริตไม่ต่างกับจีน (ดังกรณีนางสุชาดาใช้ “ถาด” ถวายอาหารแก่สัทธาตตะเป็นตัวอย่าง)

จะเห็นได้ว่า กลียุคที่เกิดขึ้นมีความเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจอย่างลึกซึ้ง และการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจก็ยังคงผลต่อสัมพันธ์ภาพทางอำนาจในขณะนั้นไปด้วยในตัว โดยเฉพาะกับฐานะและบทบาทของพ่อค้าที่มีความสำคัญขึ้นมา ไม่เพียงแต่เท่านั้น สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจที่ว่านี้ยังมีบทบาทอย่างมีนัยสำคัญต่อกลียุคในขณะนั้นอีกด้วย เมื่อความเจริญเติบโตของอุตสาหกรรมเหล็กและสัมฤทธิ์ได้ถูกนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์กับสงครามและกับชนบจาริตอย่างลึกซึ้ง สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจดังกล่าวจึงเชื่อมโยงกับสัมพันธ์ภาพทางอำนาจระหว่างชนชั้นต่างๆ เข้าด้วยกัน ไม่ว่าจะเป็นอำนาจทางการเมืองทั้งโดยตรงและโดยอ้อมของพ่อค้า อำนาจทางการเมืองในฐานะผู้กระทำการสงครามทั้งโดยตรงและโดยอ้อมของกษัตริย์และขุนศึกขุนนาง และอำนาจทางการเมืองในเชิงสัญลักษณ์ที่กระทำผ่านชนบจาริตทั้งโดยตรงและโดยอ้อมของชนชั้นวรรณะระดับต่างๆ

ก.3 สภาพแวดล้อมทางวัฒนธรรม

“กลียุค” ที่เกิดในอินเดียและจีนเป็นไปภายหลังจากที่สังคมทั้งสองได้สั่งสมอารยธรรมของตนเองมาในระยะเวลานับเป็นพันปีมาก่อน และอารยธรรมนั้นก็ได้นำมาแสดงตนผ่านรูปการจิตสำนึกที่มีรายละเอียดอันมากมาย ซึ่งก็คือ วัฒนธรรม นั่นเอง หากไม่นับวัฒนธรรมที่อยู่ในวิถีชีวิตประจำวันซึ่งมักจะค่อนข้างอิสระในทางปฏิบัติ (เช่น การกิน การนอน การแต่งกาย เป็นต้น) แล้ว วัฒนธรรมที่มีรูปแบบเฉพาะบุคคลหรือกลุ่มบุคคลและมีวิถีปฏิบัติที่เคร่งครัดเข้มงวดด้วยกาลเทศะก็คือ ชนบจาริต

ชนบจาริตถือเป็นแบบแผนปฏิบัติที่มีพัฒนาการและรูปแบบที่สลับซับซ้อน ในระยะเริ่มแรกนั้นอาจเป็นเพียงพิธีกรรมที่มนุษย์เชื่อว่าวิธีการหนึ่งที่ดินสามารถสื่อไปยังสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ

ชาติ และเมื่อเวลาผ่านไปพร้อมกับที่สังคมมีความสลับซับซ้อนขึ้นอย่างช้าๆ พิธีกรรมที่ว่าก็มีตัวแทนในการทำพิธีกรรมนั้นขึ้นมา ตัวแทนหรืออีกนัยหนึ่งคือ ผู้เป็นตัวกลางระหว่างมนุษย์กับสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติหรือพระเจ้า สวรรค์ ตลอดจนเทพยดาฟ้าดินมักจะมีฐานะสำคัญและสูงในทางสังคม กล่าวเฉพาะในกรณีอินเดียแล้วก็คือ พราหมณ์ ส่วนจีนคือ กษัตริย์ และจากที่เป็นเพียงพิธีกรรม ขนบจารีตจึงถูกขยายไปเป็นระเบียบแบบแผนสำหรับถือปฏิบัติ ซึ่งมีตั้งแต่การวางตัวอย่างเหมาะสมระหว่างบุคคลต่อบุคคล อาทิ ปกิริยาตั้งแต่การเดินเหิน, การพูดจา, การเป็นผู้มีมารยาท, การวางสีหน้า, ท่าทางของร่างกาย ตลอดจนภาษาที่ใช้ ต่างล้วนเป็นสิ่งที่บุคคลพึงยึดถืออย่างจริงจังและระมัดระวัง การแสดงความเคารพนบถหรือการหมอบกราบ การแสดงความจงรักภักดีผ่านเครื่องบรรณาการ การเซ่นไหว้เพื่อรำลึกถึงผู้มีพระคุณ พิธีกรรมต่างๆ ตามวาระที่มีตลอดปี ฯลฯ สิ่งต่างๆ เหล่านี้ล้วนรวมเป็น “ขนบจารีต” ทั้งสิ้น

ขนบจารีตตามนัยที่กล่าวมาถือกันว่าเป็นระเบียบแบบแผนที่สะท้อนถึงการตระหนักในคุณค่าทางจริยธรรมที่มนุษย์พึงมีต่อกันและกัน และต่อสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ (จริงๆ ก็คือธรรมชาตินั่นเอง) ที่เกี่ยวข้องกับคุณค่าทางจริยธรรมนี้หมายความว่า บนฐานที่แตกต่างกันของบุคคลในแต่ละวรรณะหรือแต่ละชนชั้น บุคคลแต่ละคนย่อมมีจริยธรรมที่ตนพึงยึดถืออยู่แล้ว และบนฐานจริยธรรมที่ว่านี้ บุคคลจึงพึงได้รับการปฏิบัติตอบอย่างเหมาะสม เช่น กษัตริย์ที่ปกครองแผ่นดินโดยธรรมพึงได้รับการบังคมคารวะจากราชบุรุษ ส่วนราชบุรุษผู้ตั้งตนอยู่ในจริยธรรมนั้นก็พึงได้รับการบำบัดทุกข์บำรุงสุขจากการปกครองของกษัตริย์เช่นกัน หรือบุคคลผู้ทรงไว้ซึ่งคุณูปการแก่สังคมอย่างใหญ่หลวงนั้นก็พึงที่จะได้รับการรำลึกถึงแม้เมื่อตายจากไปจากสมาชิกของสังคมอย่างสม่าเสมอ หากไม่แล้วสมาชิกนั่นเองจะเป็นผู้ปราศจากจริยธรรม เนื่องจากถือเป็นคนที่ไม่ยกย่องจริยธรรม เป็นต้น

ก่อนที่จะเกิดกลียุคทั้งในอินเดียและจีนนั้น ขนบจารีตได้ถูกกำหนดขึ้นมาให้แก่แต่ละวรรณะแต่ละชนชั้นไว้ถือปฏิบัติมาช้านานแล้ว และเมื่อเกิดกลียุคขึ้นมา สาเหตุที่มาของปัญหาระหว่างอินเดียกับจีนก็ไม่ต่างกัน กล่าวคือ ในกรณีอินเดียทั้งวรรณะพราหมณ์และกษัตริย์ต่างก็ไม่ยึดขนบจารีตดังเช่นแต่ก่อน หลักจริยธรรมที่แฝงอยู่ในขนบจารีตไม่เพียงถูกทอดทิ้งเท่านั้น หากแต่ยังถูกบิดเบือนเพื่อนำมาใช้ให้เป็นประโยชน์แก่ตนเองอีกด้วย โดยเฉพาะบรรดาพราหมณ์จำนวนมาก ได้ใช้ฐานะที่ตนเป็นตัวกลางของขนบจารีตเข้าแสวงหาผลประโยชน์กับวรรณะแพศย์และศูทรด้วยวิธีการต่างๆ นานา โดยเฉพาะขนบจารีตที่เกี่ยวกับพิธีบูชาয়ัญ ในขณะที่ชนในวรรณะทั้งสองเองก็ไม่อาจหลีกเลี่ยงที่จะไม่ปฏิบัติได้ เพราะจะทำให้ตนต้องสูญเสียความเป็นพราหมณ์ศาสนิกชนที่ดี อันจะกระทบต่อการดำรงชีวิตและประโยชน์ทางเศรษฐกิจจากอาชีพไปได้

กรณีของจีนก็คล้ายๆ กัน นั่นคือ ชนชั้นกษัตริย์และผู้ดีหรือขุนนางต่างก็ละทิ้งขนบจารีตไปไม่ต่างกัน ชนชั้นกษัตริย์ไม่สามารถดำรงตนในฐานะโอรสแห่งสวรรค์หรืออีกนัยหนึ่งคือ การเป็นตัวกลางระหว่างสวรรค์กับประชาชนหรือ “ฟ้า” กับ “ดิน” ได้อย่างที่ควรจะเป็น การใช้ชีวิตที่ฟุ้งเฟ้อฟุ่มเฟือยและปราศจากหลักจริยธรรมอย่างที่ชนชั้นกษัตริย์พึงยึดถือได้นำมาซึ่งความ

อ่อนแอ ไม่ต่างกับที่บรรดาชนชั้นผู้ดีหรือขุนนางสยบยอมต่อชนชั้นพ่อค้า ด้วยการยอมรับอำิสสินจ้างของพ่อค้าโดยแลกกับตำแหน่งทางการเมือง จนทำให้พ่อค้าก้าวเข้ามามีบทบาทในฐานะชนชั้นปกครองอีกโสดหนึ่ง

แม้สาเหตุที่ม้างกล่าวจะคล้ายกันในกรณีของอินเดียและจีนก็ตาม แต่ผลที่แสดงออกมากลับไม่เหมือนกัน เพราะในอินเดียนั้นปฏิริยาต่อต้านถูกแสดงผ่านศาสนาพุทธ ซึ่งปฏิเสธการแบ่งชั้นวรรณะและชนบจาริตของการบูชาญที่บิดเบือน ปฏิริยานี้ส่งผลสะท้อนไปทั่วอินเดียในเวลานั้นอย่างกว้างขวางและยาวนาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเมื่อสามารถดึงเอาชนในวรรณะแพศย์และศุทรได้เข้ามาร่วมในขบวนการชนบจาริตใหม่ที่มีลัทธิตะพุทธเจ้าเป็นแกนนำอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน ไม่ว่าจะมีการประพุดิตนตาม “ธรรม” ก็ดี การไม่ถือวรรณะเป็นเรื่องสำคัญมากไปกว่าอาชีพกิติ การอยู่ร่วมกันอย่างเสมอกันกิติ การปล่อยวางในเรื่องทางโลกย์กิติ ตลอดจนการมุ่งสู่นิพพานกิติ ล้วนเป็นสิ่งตรงกันข้ามกับชนบจาริตเดิมของศาสนาพราหมณ์ทั้งสิ้น

ส่วนในกรณีจีนนั้นกลับไม่เหมือนกับอินเดีย เพราะสิ่งที่ขงจื้อนำเสนอกลับกลายเป็นการรื้อฟื้นให้ชนบจาริตเดิมกลับมาอีกครั้งหนึ่ง กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือว่า ขงจื้อเห็นว่าชนบจาริตเดิมที่เคยเกิดขึ้นในสมัยราชวงศ์โจวเมื่อก่อนหน้านั้นนั้นต้อยอยู่แล้ว แต่ที่เสียก็เพราะบรรดาชนชั้นปกครองละทิ้งไม่ยึดถือ ฉะนั้น หากชนชั้นปกครองหันกลับมายึดถืออย่างเคร่งครัดอีกครั้งหนึ่งก็อาจจะแก้ปัญหาทุกที่เกิดขึ้นได้ และขงจื้อก็ได้จัดระบบระเบียบให้แก่ชนบจาริตขึ้นมาใหม่อีกครั้งหนึ่งสำหรับถือปฏิบัติต่อไป ควรกล่าวด้วยว่า ในยุคสมัยเดียวกันนี้ จีนเองก็มีแนวทางที่คล้ายๆ กับศาสนาพุทธด้วยเช่นกัน นั่นคือ ลัทธิเต๋าของเล่าจื้อ แต่เนื่องจากเล่าจื้อไม่ได้สร้างขบวนการเผยแผ่ดังศาสนาพุทธ มินำซึ่งยังนำตัวเองจมหายไประวัติศาสตร์จนกลายเป็นตำนานไป ลัทธิเต๋าก็ไม่อาจเติบโตขึ้นมาเป็นกระแสหลักในสังคมจีนได้

แม้ปฏิริยาจะต่างกันระหว่างอินเดียกับจีนก็ตาม แต่ผลกลับลงเอยคล้ายๆ กัน นั่นคือที่สุดแล้ว ชนบจาริตแบบเดิมก็กลับมาอิทธิพลดังเก่า ถึงแม้จะมีการปรับตัวหรือปฏิรูปไปบ้างก็ตาม ฉะนั้น ชนบจาริตทั้งของศาสนาพราหมณ์และลัทธิขงจื้อต่างได้กลายเป็นสิ่งที่ถูกยึดถือปฏิบัติและถูกนำมาอบรมสั่งสอนชนรุ่นหลังๆ สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่อง และได้กลายเป็นชนบจาริตที่ยังลึกลงไปถึงขั้นรากฐานและจิตวิญญาณมาจนทุกวันนี้ แม้จะมีการปรับเปลี่ยนด้วยการรับชนบจาริตใหม่ๆ จากโลกภายนอกเข้ามาบ้างก็ตาม

จะเห็นได้ว่า สภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์ทั้งสามด้านจากที่กล่าวมานี้เป็นสภาพที่เกิดขึ้นพร้อมๆ กัน และเป็นความพร้อมที่ยึดโยงต่อกันภายใต้สาเหตุเดียวกัน กล่าวคือ เป็นสภาพที่เกิดขึ้นเมื่อรากฐานทางการเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมได้ก้าวมาถึงจุดอิมตัว จนไม่สามารถให้ตอบคำถามกับยุคสมัยได้อย่างเหมาะสมลงตัว ไม่ว่าจะเป็นคำถามเกี่ยวกับอำนาจทางการเมืองที่วรรณะพราหมณ์และกษัตริย์หรือชนชั้นกษัตริย์และผู้ดีขุนนางมี “สิทธิ” เหนือวรรณะหรือชนชั้นอื่นๆ คำถามเกี่ยวกับการเติบโตขึ้นมาของวรรณะแพศย์และศุทรหรือชนชั้น

พ่อค้าและผู้ใช้แรงงานที่มาพร้อมกับความก้าวหน้าของวิทยาการหรืออุตสาหกรรมสมัยใหม่รวมตลอดจนเส้นทางการคมนาคมการสื่อสาร และคำถามเกี่ยวกับชนบจารัตที่ชนทุกวรรณะและทุกชั้นจะต้องยึดถืออย่างปราศจากเหตุผลและเต็มไปด้วยความมกมาย การไม่สามารถตอบคำถามหลักๆ เหล่านี้ได้ไม่เพียงเป็นเหตุนำไปสู่กลียุคเท่านั้น หากในขณะเดียวกันยังนำไปสู่การบุกเบิกทางภูมิปัญญาท่ามกลางวิกฤตความเปลี่ยนแปลงอย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อนอีกด้วย ภูมิปัญญาที่ว่านี้ไม่เพียงจะคลี่คลายกลียุคให้ค่อยๆ หายไปในที่สุดเท่านั้น หากแต่ยังถูกยึดถืออย่างเหนียวแน่นจนฝังรากลึกลงไปในสังคมอินเดียและจีนมาจนทุกวันนี้ อย่างมีนัยสำคัญ ภายใต้สภาพแวดล้อมทางประวัติศาสตร์เช่นนี้เอง ที่มีส่วนไม่น้อยในการหล่อหลอมให้เกิดสิ่งที่เรียกว่า “เอเชียวิถี” ในช่วงรอยต่อของศตวรรษที่ 20 และ 21

ข. เจือนปัจจัยของเอเชียวิถี

ภายใต้พัฒนาการและกระบวนการเรียนรู้ทางประวัติศาสตร์ที่ยาวนานนับพันปีทั้งของอินเดียและจีนโดยมีศาสนาพราหมณ์และลัทธิขงจื้อเป็นรากฐานของสังคมตามลำดับดังที่ได้กล่าวมาโดยตลอดนี้ ต่อมาก็ได้กลายเป็นเจือนปัจจัยที่นำไปสู่การเกิดโครงสร้างและระบบทางสังคมที่มีระเบียบแบบแผนเป็นของตนเอง โดยทั่วไปแล้วโครงสร้างและระบบที่ว่าย่อมมีความสลับซับซ้อนและรายละเอียดที่หลากหลาย อีกทั้งยังมีการเปลี่ยนแปลงหรืออาจจะสะดุดหยุดลงบ้างตามแต่ยุคสมัย แต่โดยรวมแล้วก็ยังคงกล่าวได้ว่าในแง่ของเจือนปัจจัยที่สำคัญหาได้เปลี่ยนแปลงไปถึงขั้นรากฐานไม่ ซึ่งในด้านหนึ่งก็คือ การมีส่วนทำให้โครงสร้างและระบบทางสังคมดังกล่าวอยู่ได้อย่างเป็นกระแสหลักด้วยเช่นกัน ความมั่นคงหรือเสถียรภาพของโครงสร้างและระบบที่มีเจือนปัจจัยเฉพาะหนุ่่งนี้ไม่เพียงจะเป็นที่ยอมรับจากชนชั้นปกครองของสังคมทั้งสองเท่านั้น หากแม้ในเวลาต่อมาก็ยังแผ่ไปถึงการยอมรับจากนอกสังคมทั้งสองอีกด้วย เจือนปัจจัยที่ว่านี้อาจแยกอธิบายได้เป็น 2 ด้านดังนี้

ข.1 สถาบันทางการเมือง

บทบาทของศาสนาพราหมณ์และลัทธิขงจื้อที่สำคัญที่สุดประการหนึ่งก็คือ การให้ความสำคัญกับการเข้าไปแนะนำและบริหารจัดการกับสถาบันทางการเมือง ทั้งสองความคิดนี้เชื่อว่าผู้มีความรู้สูงไม่ว่าจะในรูปนักบวช (เช่น พราหมณ์หรือภิกษุสงฆ์) ปราชญ์ หรือปัญญาชน ฯลฯ พึงเข้าไปมีส่วนในการสร้างสรรค์สถาบันทางการเมืองให้เจริญก้าวหน้า ไม่ควรหลีกเลี่ยงปลีกตัวหรือปล่อยวางไปจากทางโลก การเข้ามาสร้างสรรค์ดังกล่าวในด้านหนึ่งถูกถือว่าเป็นความเสียสละอย่างสูง เพราะผู้มีความรู้ที่เข้ามามีบทบาทเช่นนี้ย่อมต้องวางตนอย่างซื่อสัตย์และเที่ยงธรรม ฉะนั้น เมื่อวางตนเช่นนี้ ผู้มีความรู้เหล่านี้จึงมีชีวิตที่สมถะและไม่ร่ำรวยมั่งคั่ง แต่มีความสง่างาม การให้ความสำคัญกับการคงอยู่แก่สถาบันทางการเมืองเช่นนี้เองที่มีส่วนไม่น้อยในการทำให้ศาสนาพราหมณ์และลัทธิขงจื้อสามารถตั้งมั่นอยู่ในสังคมอินเดียและจีนตามลำดับ ผิดกับ

ศาสนาพุทธและลัทธิเต๋าซึ่งเน้นในเรื่องนิพพาน (พุทธ) และปล่อยวางตามธรรมชาติหรือธรรมชาติเป็นสิ่งที่สูงสุด (เต๋า) อันเป็นเรื่องที่ตัดขาดไปจากทางโลกไม่อาจยังยืนอยู่ได้บนกระแสหลัก

ประเด็นก็คือว่า การให้ความสำคัญต่อการคงอยู่ของสถาบันทางการเมืองดังกล่าว ไม่ได้เป็นไปอย่างอิสระโดยปราศจากอนุศาสน์อันใดมารองรับไม่ และอนุศาสน์ที่สำคัญยิ่งที่ศาสนาพราหมณ์และลัทธิขงจื๊อได้ตราขึ้นก็คือ สำนักในหน้าที่ของสังคม ในกรณีอินเดียสำนักนี้ถูกกำหนดผ่านระบบวรรณะ ในกรณีจีนถูกกำหนดผ่าน “นาม” หรือชนชั้น แต่ละวรรณะหรือชนชั้นมีหน้าที่ที่ชัดเจนกำหนดเอาไว้ การปฏิบัติตนเบี่ยงเบนไปจากหน้าที่จะนำมาซึ่งความหายนะทั้งต่อตนเองและสังคม ในทางตรงกันข้าม หากปฏิบัติตนตามหน้าที่ที่ไว้แล้ว ชนแต่ละวรรณะหรือแต่ละชนชั้นก็จะเอื้อต่อกันและกันให้อยู่ร่วมกันได้

ฉะนั้น เมื่อพิจารณาตามนัยนี้โดยผิวเผินแล้วเราก็จะพบว่า ไม่ว่าใครสังกัดวรรณะหรือชนชั้นใดก็ตาม หากมีสำนักต่อหน้าที่อย่างจริงจังแล้ว ทุกๆ คนก็คล้ายกับไม่มีความแตกต่างในทางสูงต่ำตามที่ระบบวรรณะและชนชั้นกำหนดให้ เพราะทุกๆ คนสามารถบรรลุซึ่งสันติสุขในเชิงที่เกื้อกูลต่อกัน เช่น ชนชั้นปกครองจะไม่ฉ้อราษฎร์บังหลวง ประชาชนไม่หลบหลีกการจ่ายภาษี พ่อเป็นผู้นำครอบครัวที่ดี แม่เลี้ยงดูลูกด้วยความรัก ลูกมีความกตัญญูต่อพ่อแม่ สามียามนอกจากภรรยา ภรรยาเป็นแม่บ้านที่ดี ฯลฯ

จะเห็นได้ว่า สันติสุขที่บังเกิดขึ้นอย่างเสมอกันเป็นไปโดยชนในวรรณะหรือชนชั้นหนึ่งกระทำหน้าที่ต่อชนในอีควรรณะและชนชั้นหนึ่ง นอกจากนี้ยังมาจากการที่ชนในวรรณะและชนชั้นเดียวกันกระทำหน้าที่ต่อกันและกันอีกด้วย ที่สำคัญคือ การปฏิบัติ “หน้าที่” (duty) อย่างเคร่งครัดดังกล่าว ในอีกด้านหนึ่งก็คือ การนำมาซึ่ง “สิทธิ” (right) ของแต่ละคนนั่นเอง เช่น ชนชั้นปกครองมีสิทธิที่จะใช้อำนาจ (โดยธรรม) ซึ่งชนชั้นอื่นอาจจะไม่มีหรือมีไม่เท่า ประชาชนมีสิทธิที่จะได้รับความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน ลูกมีสิทธิที่จะได้รับการอบรมเลี้ยงดูจากพ่อแม่ หรือพ่อแม่มีสิทธิที่จะได้รับการดูแลที่ดีจากลูกเมื่อยามชรา ฯลฯ

ภายใต้สำนักที่ว่านี้เองที่ทำให้พบต่อไปว่า ไม่ว่าสำนักในหน้าที่ของสังคมจะดูเป็นอุดมคติหรือไม่ หรือจะมีผลในทางปฏิบัติอย่างไรก็ตาม สิ่งที่จะเห็นได้ในประการแรกก็คือ ภายในวรรณะหรือชนชั้นที่ทำหน้าที่ต่อกันนี้จะปรากฏคู่สัมพันธ์ทั้งในทางปัจเจกหรือทางกลุ่มเป็นคู่ๆ กันไป เช่น ผู้ปกครองกับผู้ถูกปกครอง สามียับภรรยา พ่อกับแม่ บุพการีกับลูกหลาน พี่กับน้องหญิงกับชาย เป็นต้น

ในประการต่อมาคือ กล่าวในทางปัจเจกแล้ว บุคคลหนึ่งคนย่อมสังกัดฐานะได้มากกว่าหนึ่งฐานะขึ้นไป เช่น ในกาลเทศะหนึ่งของครอบครัว บุคคลอาจเป็นพ่อหรือแม่เมื่อมีลูกอยู่ด้วยกัน จนเมื่อลูกไปโรงเรียน พ่อกับแม่ก็อาจจะกลายเป็นสามีหรือภรรยา และเมื่อสามีหรือภรรยาออกนอกบ้านไปติดต่องานราชการ ฐานะก็จะกลายเป็นราษฎรที่อยู่ภายใต้การปกครองของชนชั้นผู้ปกครองทันที ส่วนลูกที่ไปโรงเรียนก็จะเปลี่ยนฐานะกลายเป็นศิษย์ เป็นต้น

จากนี้ไปก็จะพบว่า คู่สัมพันธ์ข้างต้นที่ดูเสมือนกับเสมอภาคภายใต้สำนักในหน้าที่นี้ ลึกลงไปในความเป็นจริงแล้วจะไม่เสมอภาคกันอย่างแท้จริง เพราะในทางปฏิบัติแล้ว ทั้งศาสนา

พราหมณ์และลัทธิขงจื้อต่างจะกำหนดให้มีฝ่ายหนึ่งในคู่สัมพันธมีฐานะที่เหนือกว่าอีกฝ่ายหนึ่ง อยู่เสมอ กล่าวอีกอย่างหนึ่งก็คือ มีฝ่ายหนึ่งที่ต้อง “ขึ้นต่อ” กับอีกฝ่ายหนึ่งนั่นเอง เช่น ราษฎร ขึ้นต่อชนชั้นปกครอง ขุนนางผู้น้อยขึ้นต่อขุนนางผู้ใหญ่ ภรรยาขึ้นต่อสามี ลูกขึ้นต่อพ่อแม่ ศิษย์ ขึ้นต่อครู น้องขึ้นต่อพี่ หญิงขึ้นต่อชาย ลูกจ้างขึ้นต่อนายจ้าง ฯลฯ

ภาวะเช่นนี้แท้ที่จริงแล้วก็คือ ภาวะการดำรงอยู่ของผู้กระทำ (subject) และผู้ถูกกระทำ (object) นั่นเอง และโดยที่ฐานะของบุคคลสามารถมีมากกว่าหนึ่งฐานะ ดังนั้น ในอีกกาลเทศะ หนึ่งผู้ถูกกระทำก็อาจจะเปลี่ยนเป็นผู้กระทำได้ด้วยเช่นกัน

ภาวะเช่นนี้เป็นภาวะที่ไม่อาจปฏิเสธได้สำหรับศาสนาพราหมณ์และลัทธิขงจื้อ เพราะทั้งสองความคิดนี้เชื่อว่า ภาวะดังกล่าวจะถูกกำกับด้วยหลักจริยธรรมที่แสดงผ่านขนบจารีตอีกชั้น หนึ่งอย่างเคร่งครัด ศาสนาพราหมณ์และลัทธิขงจื้อจึงสนับสนุนส่งเสริมในเรื่องสำนึกในหน้าที่ที่ แต่ละคนของแต่ละวรรณะและชนชั้นพึงปฏิบัติ และยืนยันว่า คู่สัมพันธภายใต้ภาวะที่มีผู้กระทำ และผู้ถูกกระทำอยู่ในส่วนต่างๆ นั้นเป็นความจำเป็นที่ไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ และทั้งหมดนี้จะดำรง อยู่ในโครงสร้างสถาบันทางการเมืองทุกระดับ เหตุฉะนั้น หากแก่นสถาบันทางการเมืองดำรงอยู่ ได้ก็แสดงว่า คู่สัมพันธได้ปฏิบัติ “หน้าที่” ของตนอย่างถูกต้องและได้รับ “สิทธิ” จากสิ่งที่ตนได้ ปฏิบัติอย่างเหมาะสมแล้วนั่นเอง และหากเป็นไปในทางตรงกันข้าม สถาบันการเมืองก็จะล่ม สลาย

ประเด็นสำคัญก็คือว่า เจอนปัจจัยด้านสถาบันการเมืองดังที่กล่าวมานี้เมื่อตั้งขึ้นอยู่ใน อินเดียนและจีนได้ ก็กลายเป็นเจอนปัจจัยที่มีผลในทางปฏิบัติสืบเนื่องมายาวนาน และแม้จะมีการ ปรับเปลี่ยนท่ามกลางวิกฤตการเปลี่ยนแปลงของโลกบ้างก็ตาม แต่ลึกลงไปแล้วก็มีการเปลี่ยนแปลงที่น้อยมาก ในด้านหนึ่งจึงเท่ากับว่า เจอนปัจจัยนี้ได้กลายเป็นสำนักทางการเมืองหนึ่งของ คนในสองแผ่นดินนี้ และที่ซึ่งต่อมายังได้ขยายไปยังที่อื่นๆ อีกด้วย

ข.2 สถาบันทางวัฒนธรรม

โดยทั่วไปแล้ว วัฒนธรรมมีนิยามที่หลากหลาย แต่การศึกษาในที่นี้เลือกที่จะใช้นิยาม วัฒนธรรมที่ว่า คือแบบแผนของพฤติกรรม ความเชื่อ รสนิยม และค่านิยม ฉะนั้น พฤติกรรม ต่างๆ ของบุคคลตามแบบแผนดังกล่าวจึงไม่ใช่สิ่งที่ต่างคนต่างคิดและกระทำขึ้นมาเองทั้งหมด ตามใจชอบทั้งหมด แต่ในขณะเดียวกัน แบบแผนเหล่านี้ก็เป็นเครื่องมือของความสัมพันธทาง สังคมอีกด้วย ทั้งนี้เพราะมนุษย์เป็นสัตว์สังคมซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างกันเป็นสิ่งจำเป็น แบบ แผนของความสัมพันธระหว่างคนในสังคมจึงเกิดขึ้นเพื่อจรรโลงสังคมนั้นไว้ และแบบแผนของ ความสัมพันธ์ทางสังคมนี้ก็คือ วัฒนธรรม¹¹⁶ ซึ่งก็คือ ระบบความสัมพันธ์ของคนกับคน และคน กับธรรมชาติ ด้วยเหตุนี้ คนเราเกิดมาตัวเปล่า แต่ก็ถูกรอบำด้วยวัฒนธรรมทันทีที่เกิดมา เหตุฉะนั้น เราทุกคนขีดเส้นชีวิตของเราได้ในระดับหนึ่ง แต่ขีดทั้งหมดตามอำเภอใจไม่ได้ เพราะ ส่วนสำคัญส่วนหนึ่งของชีวิตนั้น วัฒนธรรมได้ขีดไว้ให้แล้ว¹¹⁷ เมื่อวัฒนธรรมคือแบบแผนของ ความสัมพันธ์ทางสังคมเช่นนี้ วัฒนธรรมจึงต้องมีสถาบันทางสังคมเข้ามาจัดระบบความสัมพันธ์

ที่ว่า และสถาบันทางการเมืองก็เป็นหนึ่งในสถาบันนั้น แต่ลำพังสถาบันทางการเมืองเพียงสถาบันเดียวยังไม่อาจจัดระบบความสัมพันธ์ได้ทั้งหมด หากยังต้องมีสถาบันทางสังคมอื่นๆ อีกหลากหลายเข้ามาช่วยจัดการด้วย สถาบันทางสังคมเหล่านี้ก็คือ รูปแบบความสัมพันธ์ที่มีการกำหนดพฤติกรรมทางกายและจิตใจเอาไว้อย่างค่อนข้างชัดเจน และทำงานเกื้อกูลกันเอง ไม่อาจแบ่งหน้าที่ของตนออกได้ชัดเจน และหากหนึ่งในสถาบันที่หลากหลายเหล่านี้เสื่อมลงไป ก็กระทบต่อสถาบันอื่นที่เหลื้อมตามไปด้วย¹¹⁸ การอธิบายถึงสถาบันทางวัฒนธรรมในฐานะเงื่อนไขปัจจัยหนึ่งของเอเชียวิถีนับจากนี้ไป¹¹⁹ จะอิงกับนิยามวัฒนธรรมหรือสถาบันทางสังคมที่เกี่ยวข้องกับวัฒนธรรมดังกล่าวเป็นพื้นฐาน

ในทัศนะของศาสนาพราหมณ์และลัทธิขงจื้อแล้ว วัฒนธรรมที่ก่อรูปขึ้นมาเป็นสถาบันจนเป็นที่รู้จักก็คือ ขนบจารีต อันเดียวเรียกขนบจารีตว่า “รีต” (reet) จีนเรียกว่า “หลี่” (li) ซึ่งก็คือระเบียบแบบแผนของพฤติกรรม ความเชื่อ ฯลฯ นั่นเอง ขนบจารีตทั้งของอินเดียและจีนเป็นสิ่งที่บุคคลจะต้องยึดถือและปฏิบัติตาม ด้วยเหตุนี้ ขนบจารีตในอินเดียและจีนจึงเป็นสิ่งที่ถูกถ่ายทอดอบรมสั่งสอนในให้แก่สมาชิกของสังคมตั้งแต่สมาชิกยังเด็กๆ และเมื่อเติบโตเป็นผู้ใหญ่ ขนบจารีตก็ฝังเข้าไปเป็นสำนึกหนึ่งของหน้าที่ในที่สุด

ดังที่ได้กล่าวมาโดยตลอดแล้วว่า ขนบจารีตถือเป็นภาพสะท้อนทางด้านจริยธรรม ใครที่ไม่ปฏิบัติตามขนบจารีตจึงอาจเป็นผู้ที่ด้อยในเรื่องจริยธรรมอยู่ด้วย เพื่อให้เข้าใจง่ายขึ้น ในที่นี้จะยกตัวอย่างพื่นๆ ที่สามารถเห็นได้เป็นปกติในสังคมตะวันออก เช่น นักเรียนในชั้นเรียนของสังคมตะวันออกจะมีขนบจารีตในการให้ความเคารพต่อครูผู้สอนด้วยวิธีการต่างๆ และหนึ่งในวิธีเหล่านี้ก็คือ การนั่งฟังอย่างสำรวมและตั้งใจ ฉะนั้น นักเรียนตะวันออกจะไม่ยกแข้งยกขามาวางบนโต๊ะเรียน เพราะถือว่าเป็น “กิริยามารยาท” ที่ไม่ให้ความเคารพต่อครู เมื่อนักเรียนขาดการให้ความเคารพต่อครูเช่นนั้นก็เท่ากับว่า นักเรียนคนนั้นขาดจริยธรรมไปด้วยเหตุนี้ ซึ่งผิดกับตะวันตกที่การยกแข้งยกขามาวางบนโต๊ะเรียนถือเป็นเรื่องที่ไม่ผิดขนบจารีต เมื่อไม่ผิดก็เท่ากับว่ากิริยามารยาทของนักเรียนตะวันตกไม่ผิดหรือไม่เกี่ยวกับจริยธรรม เป็นต้น

ขนบจารีตที่แตกต่างกันโดยบรรทัดฐานทางจริยธรรมเช่นนี้ไม่ได้มีเพียงแค่ตัวอย่างพื่นๆ ดังที่ยกมาเท่านั้น หากยังมีรูปแบบขนบจารีตอีกมากมายทั้งที่เล็กกว่าและใหญ่กว่าตัวอย่างดังกล่าว ที่สำคัญคือ มีนัยสำคัญอยู่ตรงที่ชี้ให้เห็นว่า สังคมตะวันออกยังคงให้ความสำคัญกับขนบจารีตในการทำงานอย่างมั่นคงเหนียวแน่น และแม้จะมีความเปลี่ยนแปลงจากภายนอกมากระทบบ้าง แต่โดยรวมแล้วยังคงถือได้ว่ามีความเปลี่ยนแปลงที่น้อยมาก

การที่ขนบจารีตในฐานะสถาบันทางวัฒนธรรมดังกล่าวมีความมั่นคงอยู่ได้เช่นนี้ย่อมไม่ใช่เรื่องที่ไร้ความหมาย และไม่ใช่ว่าเรื่องที่ไม่เผลอสักสำหรับใครก็ตามที่ยกย่องขนบจารีตตะวันตกจนด่ากฤษฎาแห่งความเป็นทาสบังคับบัญชาด้วยการดูถูกเหยียดหยามขนบจารีตตะวันออก หากแต่เป็นเพราะขนบจารีตดังกล่าวมีศักยภาพในการยึดโยงสัมพันธ์ภาพบางประการของสังคมเอาไว้ได้อย่างได้ผลต่างหาก สัมพันธภาพที่ว่านี้เกิดขึ้นจากตัวของขนบจารีตเองในฐานะที่เป็นสื่อกลางระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และระหว่างมนุษย์กับมนุษย์ด้วยกันเอง

กล่าวคือ ในแง่มนุษย์กับธรรมชาติ (หรือสิ่งที่อยู่เหนือธรรมชาติ) นั้น ในอดีตหากมนุษย์ไม่ติดต่อสื่อสารกับธรรมชาติในทางปัจเจกโดยตรง ก็จะมีตัวแทนซึ่งก็คือ นักบวชสมณะหรือพราหมณ์หรือกษัตริย์และปราชญ์ผู้มีความรู้อื่นๆ เป็นตัวกลางในการติดต่อ ขนบจารีตที่ใช้ในการติดต่อที่สำคัญก็คือ พิธีกรรม ในส่วนที่เป็นสัมพันธภาพระหว่างมนุษย์กับมนุษย์นั้น ขนบจารีตที่ใช้ก็คือระเบียบแบบแผนต่างๆ ดังที่ได้กล่าวมาโดยตลอดแล้วนั่นเอง ด้วยเหตุนี้ ขนบจารีตในฐานะที่เป็นสื่อกลางจึงมีบทบาทสำคัญยิ่งในการเชื่อมความสัมพันธ์ของกลุ่มคนในสังคมให้เกิดขึ้นอย่างมีระบบ จนกลายเป็นวัฒนธรรมขึ้นมาดังที่ได้ยกเป็นนิยามข้างต้น

ฉะนั้น ในด้านหนึ่งขนบจารีตจึงเป็นสิ่งที่ทำให้ระบบความสัมพันธ์เกิดขึ้น และหากขนบจารีตถูกทำลายหรือได้รับผลกระทบอย่างใดอย่างหนึ่ง ระบบความสัมพันธ์ย่อมได้รับผลกระทบตามไปด้วย

ถ้าเช่นนั้นแล้ว อะไรคือระบบความสัมพันธ์ที่ขนบจารีตตามศาสนาพราหมณ์และลัทธิขงจื๊อได้แสดงให้เห็นเล่า?

แท้ที่จริงแล้ว ขนบจารีตทั้งของอินเดียและจีนนั้นหาใช่แต่เพียงแบบแผนที่สะท้อนจริยธรรมที่มนุษย์พึงมีกับธรรมชาติ และพึงมีกับมนุษย์ด้วยกันเองเท่านั้น หากที่ลึกลงไปก็คือ การเป็นแบบแผนความสัมพันธ์ซึ่งในที่นี้ขอเรียกว่า “สายสัมพันธ์” (connection) ทั้งนี้เพราะเหตุที่ว่าบนนิยามที่เหมือนๆ กันของขนบจารีตทั้งของอินเดียและจีนนั้น ขนบจารีตหรือ “ริต” ของอินเดียและ “หลี่” ของจีนก็คือ สิ่งที่เกิดก่อให้เกิดสายสัมพันธ์และรักษาสายสัมพันธ์นั้นเอาไว้ โดยอินเดียเรียกสายสัมพันธ์นี้ว่า “สัมพันธ” (sambandh) และจีนเรียกว่า “กวานซี” (guan-xi)

ทั้งอินเดียและจีนใช้คำว่า “สัมพันธ” และ “กวานซี” ของตนอย่างลึกซึ้งเหมือนๆ กัน โดยในเบื้องต้นซึ่งเป็นการตีความในด้านการกว้างนั้น “สัมพันธ” และ “กวานซี” หมายถึง ความสัมพันธ์ปกติธรรมดาระหว่างสังคมหนึ่งกับอีกสังคมหนึ่งหรือคนที่รู้จักกันตามปกติไม่ได้สนิทชิดเชื้อกัน เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ การมีเพื่อนบ้านหรือเพื่อนร่วมงานที่รู้จักกันเพียงเพราะเห็นหน้าค่าตาหรือเพราะทำงานในที่เดียวกัน ความหมายด้านการกว้างนี้จึงไม่จำเป็นต้องลึกซึ้งก็ได้

แต่ในอีกความหมายหนึ่งที่แคบลงมา ทั้ง “สัมพันธ” และ “กวานซี” กลับหมายถึง ความสัมพันธ์ที่แนบแน่น และเป็นความสัมพันธ์ที่เอื้อให้เกิดผลประโยชน์ต่างๆ ที่แวดล้อมตัวได้อย่างมากมาย ในทางตรงข้าม ความหมายด้านแคบที่เรานี้ยังบอกอีกด้วยว่า หากปราศจากซึ่ง “สัมพันธ” และ “กวานซี” แล้ว คู่สัมพันธก็ไม่อาจอยู่ร่วมกันได้ และไม่มีผลประโยชน์อันใดที่จะเอื้อต่อกัน หรือไม่ก็เป็นเพียงแค่คนที่รู้จักกันธรรมดาๆ เหมือนความหมายแบบแรก

แม้อินเดียและจีนจะใช้ “สัมพันธ” และ “กวานซี” ทั้งความหมายอย่างกว้างและแคบดังที่กล่าวไปก็ตาม แต่ในความเป็นจริงแล้วทั้งสองสังคมต่างยึดถือและให้ความสำคัญกับความหมายอย่างแคบมากกว่าความหมายอย่างกว้าง โดยสิ่งที่ทำให้ความหมายอย่างแคบเกิดขึ้นและดำรงอยู่ได้ไม่ใช่อะไรอื่น หากแต่คือ ขนบจารีต นั่นเอง

ขนบจารีตกับ “สัมพันธ” และ “กวานซี” จึงอิงแอบกันและกันอย่างเกื้อกูลกัน และเป็นวงจรที่หมุนวนกันไปไม่ขาดสาย ในหลายกรณีเป็นวงจรที่หมุนวนกันไปสลับลูกขั้วหลาน จนกว่า